Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Diplomová práce

Diplomant: Alžběta Weisová

„K problematice minulých časů v portugalštině a ve španělštině: kontrastivní studie na příkladu vybraného díla.“

„On the Issue of Past Tenses in Spanish and Portuguese: Contrastive Study Based on a Selected Work“

Vedoucí práce: PhDr. Jaroslava Jindrová

2009

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny využité prameny a literaturu.

V Praze dne 24.8.2009

……..

Podpis

Mé díky za cenné připomínky a konzultace patří PhDr. Jaroslavě Jindrové, Claře Boléo, Luisi Antunesovi a Aně Díaz Ferrero.

Úvod ... 4
Vymezení zkoumané problematiky ... 5
Metoda práce ... 7
I.TEORETICKÁ ČÁST ... 9
1. Filozofie jazyka: vztah jazyka a myšlení ... 9
2. Obecné rysy portugalštiny a španělštiny ... 11
3. Čas fyzický a lingvistický ... 12
4. Minulé časy v latině ... 17
5. Problematika kategorie vidu (aspektu) ... 18
6. Klasifikace modotemporálních paradigmat v portugalštině a španělštině ... 21
6.1 Cantei X Canté ... 23
6.1.1 Sekundární významy préterita ... 30
6.1.2 Shrnutí jednoduchého préterita ... 31
6.2 Tenho cantado X He cantado ... 33
6.2.1 Sekundární významy složeného perfekta ... 51
6.2.2 Shrnutí složeného perfekta ... 52
6.3 Cantava X Cantaba ... 55
6.3.1 Sekundární významy imperfekta ... 62
6.3.2. Imperfektum v podmínkových větách ... 69
6.3.3 Shrnutí imperfekta ... 70
6.4 Tinha cantado / Cantara / Havia cantado X Había cantado ... 73
6.4.1 Sekundární významy plusquamperfekta ... 79
6.4.2 Shrnutí plusquamperfekta ... 81
6.5 Hube cantado ... 82
6.5.1 Shrnutí závislého perfekta ... 83
II. PRAKTICKÁ ČÁST ... 84
7. Metoda práce ... 84
8. Charakteristika jazykového materiálu ... 85
8.1 Originál ... 85
8.1.2 Autor ... 85
8.1.3 Charakteristika díla ... 86
8.2 Profil překladatele ... 86
9.Výsledky analýzy textu ... 87
10. Shrnutí ... 92
11. Závěr ... 93
12. Resumo ... 96
13. Abstract ... 99
14. Bibliografie ... 100

Úvod

Jazyková blízkost portugalštiny a španělštiny[1] často způsobuje, že rodilý mluvčí jednoho či druhého jazyka (příp. student obou dvou) má při studiu druhého jazyka tendenci přeceňovat jejich jazykovou podobnost a naopak podceňovat rozdíly mezi nimi. Nutně tak vede ke vzniku jazykových interferencí, a tudíž k nežádoucím kalkům a jisté „kontaminaci" ve vyjadřování mluvčího. Stírá se tak hranice mezi jednotlivými jazykovými jevy, což v širším slova smyslu vede k jevu zvanému *portuñol* [2] (v našem případě však nežádoucímu). Čím jsou si jazyky bližší, tím je i větší nebezpečí tzv. *falsos amigos* (česky zrádných slov) [3], která hrozí na všech úrovních jazyka a narušují tím komunikativní akt. Často si ani neuvědomujeme, že se jich dopouštíme a naučíme se je detektovat většinou až v pokročilejší fázi studia, teprve pak můžeme docílit plnohodnotné komunikace. Je nutné si uvědomit, že přes mimořádnou příbuznost těchto jazyků se jazykový vývoj některých gramatických struktur ubíral jiným směrem.

V této práci bychom rádi přispěli alespoň jednou kapitolou jinak obsáhlé gramatiky k jasnějšímu vymezení pravidel v jednotlivých jazykových systémech, a to prostřednictvím kontrastivní metody. Vycházíme z předpokladu, že jde o geneticky velmi blízké jazyky, tudíž se oba systémy budou z větší části shodovat. V centru našeho zájmu budou především ty případy, kde se oba jazyky rozcházejí.

Nejeden student se při studiu románského jazyka potýká se složitým systémem slovesných časů. Odlišnosti v kategorii času patří k té obtížnější kapitole gramatiky románských jazyků a představují tak mnohá úskalí pro českého studenta. Z pohledu českého mluvčího je používání minulých časů při studiu cizích jazyků, a to nejen románských, značně komplikované, neboť časová osa zde je daleko komplexnější než v češtině, a proto i vnímání minulosti se z pohledu českého mluvčího značně liší.

Portugalština i španělština disponují bohatým rejstříkem minulých časů, a tedy daleko většími možnostmi, jak odkazovat k minulosti než k přítomnosti či budoucnosti. Jak

---

[1] Již od 16. století se pro kastilštinu užívá častěji název španělština (jakožto *lingua franca* v rámci Španělska). Dnes již zcela zevšeobecněl a používá se běžně jako synonymum pro kastilštinu (viz RAE), přestože je toto téma stále předmětem diskuzí a nelibosti, a to především v některých nacionálně vyhraněnějších autonomních oblastech Španělska. Výraz „kastilština" používáme především v případech, kdy chceme záměrně odlišit tento jazyk od ostatních kooficiálních jazyků Španělska.

[2] Jde o existující jazyk používaný v regionech při hranicích s Brazílií jako důsledek vzájemné koexistence portugalštiny a španělštiny. V našem kontextu jde však o jev nežádoucího míšení dvou jazyků, kterému chceme předejít.

[3] V našem případě se jedná o tzv. zrádná slova **strukturální**: termín *falsos amigos estruturais* nebo *estruturas falsos amigos* používá ve své studii Roberto Ceolin: *Falsos amigos estruturais entre o português e o castelhano.* [online] Dostupné z: http://www.romaniaminor.net/ianua. [cit. 2009-07-10])

portugalský tak španělský mluvčí mají tedy oproti českému mnohem větší možnosti, jak popsat uplynulé děje a zachytit je v co nejpřesnějších časových nuancích (tam kde si například čeština musí vypomáhat lexikálně).

Ke složitosti této látky přispívá i fakt, že minulé časy v těchto jazycích se často neomezují na pouhé vyjádření temporálního významu, nýbrž zasahují i do kategorie modální (vyjádření postoje mluvčího), proto mluvíme o paradigmatech modotemporálních.

Minulost je v těchto jazycích složitěji rozčleněna a také jinak vnímána, proto českému mluvčímu zpočátku trvá než do tohoto složitého systému pronikne. Komplikujícím faktem je i to, že užívání minulých časů může podléhat subjektivnímu vnímání minulosti mluvčího, proto se nelze omezit jen na rigidní gramatická pravidla. Čelíme tu jakési „hře s časovou perspektivou". Je tedy zřejmé, že pravidla o užívání minulých časů nelze aplikovat zcela mechanicky.

Naší studií si klademe za cíl nejen popsat, a to pokud možno co nejobsáhleji (nakolik nám to rozsah práce umožní), jednotlivé systémy minulých časů, ale zároveň přispět k maximální možné eliminaci jazykových interferencí v dané oblasti, které studium dvou tak blízkých jazyků nevyhnutelně obnáší. Tento druhý cíl se pokusíme realizovat na konkrétním jazykovém materiálu v druhé, praktické části naší práce.

Tato studie by měla posloužit především těm, kteří se paralelně věnují studiu obou zmíněných jazyků, přispět k jasnějšímu vymezení hranic mezi oběma jazykovými systémy a usnadnit českému mluvčímu orientaci v dané problematice.

Dalším úskalím vzhledem k českému mluvčímu je i absence slovesného vidu jako samostatné kategorie, jehož funkci přebírají mj. i minulé časy.[4]

Vymezení zkoumané problematiky

Cílem této diplomové práce je konfrontační studium současného stavu slovesných časů minulých v evropské portugalštině a španělštině. Vzhledem k tomu, že již existují práce pojednávající o těchto jazycích z výhradně diachronního pohledu, uznali jsme za vhodné pojmout naši studii na základě aktuálního stavu, tzn.v pohledu synchronním. Středem našeho zájmu bude analýza výhradně současného stavu dané problematiky v obou jazycích, a to proto, že v naší práci chceme klást důraz na praktickou stránku věci, tzn. pracovat se současným „živým" jazykovým materiálem.

[4] V rodině románských jazyků obecně jsou kategorie času a vidu propojeny.

Jelikož se v rámci gramatiky jedná o značně obsáhlou kapitolu, považovali jsme za nutné zúžit studovanou látku na oblast indikativu (dle našeho názoru je oblast konjunktivu příliš obsáhlá a zasloužila by samostatnou studii). Dále se budeme orientovat výhradně na sémanticko-syntaktickou (případně i stylistickou) stránku jazyka, bude nás tedy zajímat zejména obsah, nikoliv forma (morfologická stránka). Jak už bylo zmíněno v úvodu, a jak mimo jiné vychází i z podstaty kontrastivní studie, půjde nám především o zachycení rozdílů a asymetrií mezi jednotlivými jazyky.

První část práce bude koncipována jako teoretická. Zde se pokusíme o co nejobsáhlejší teoretický výklad a popis daných paradigmat minulých časů v jednotlivých jazycích; zaměříme se nejen na jejich základní temporální významy, ale i další periferní a stylisticky příznakové významy, které při studiu často zůstávají na okraji zájmu. Každému paradigmatu věnujeme celou kapitolu, která bude opatřena autentickým jazykovým materiálem excerpovaným ze současného jazyka, na němž se pokusíme demonstrovat naše teoretické závěry. Každému z paradigmat budeme přiřazovat příslušné modotemporální významové funkce.

Pokusíme se porovnat i různé přístupy významných teoretiků, kteří se touto látkou zabývali, či zabývají, a dospět k určitému obecně platnému závěru.

Zajímat nás bude nejen závazná kodifikovaná norma současného jazyka, ale i úzus, který je rovněž nutno brát v potaz, vzhledem k tomu, že tyto jazykové prostředky jsou vžité a tvoří nedílnou součást daného jazykového společenství. Mezi spisovným a hovorovým jazykem existuje neustálé napětí, přičemž hovorový jazyk neustále vyvíjí tlak na spisovnou normu. Ta musí systematicky zohledňovat frekvenci jednotlivých tvarů tohoto rejstříku a přizpůsobovat se reálné jazykové skutečnosti, tj.vyjadřovacím potřebám. Všeobecnou tendencí jazyků je jazyková ekonomie, jejímž důsledkem je i redukce tvarů, které se však obohacují dalšími významy.

Zaměříme se i na frekvenci užití jednotlivých časů, tedy i kvantitativní stránku jazyka. Jako zdroj nám poslouží především národní jazykové korpusy jednotlivých jazykových oblastí. V neposlední řadě poukážeme i na aktuální a různorodou terminologii, se kterou se v současné jazykovědě můžeme setkat.

Kromě jednotlivých časů okrajově věnujeme i kapitolu přidruženým jazykovým jevům, které s kategorií času úzce souvisí (např. kategorie vidu aj.)

V druhé části, praktického charakteru, přistoupíme k excerpci vybraných paralelních textů (originálu a překladu) a na základě námi vytvořeného jazykového korpusu se pokusíme aplikovat závěry z teoretické části a shrnout, nakolik si teorie a praxe korespondují. V této

časti bude naším hlavním cílem vyzdvihnout odlišnosti mezi jednotlivými jazykovými systémy a na základě překladového textu se pokusíme shrnout, jaké jazykové prostředky pro vyjádření minulosti v jednom jazyce odpovídají prostředkům v jazyce druhém.

Závěrem je nutné dodat, že u obou jazyků budeme pracovat pouze s evropskou variantou daných jazykových systémů.

Metoda práce

Jak už bylo řečeno dříve, zvolili jsme postup kontrastivní (konfrontační)[5] metody, kterou v případě dvou tak příbuzných jazyků považujeme za nejvhodnější a pro naše účely nejefektivnější.

Předmětem konfrontace mohou být shody nebo rozdíly v souboru i ve vztazích jazykových prostředků, v ekonomii a redundanci znakových prostředků a promluv, ve stylizačních pohledech, v organizaci subsystému (tj.teoretická konfrontace). O teoretickou konfrontaci se opírá praktická konfrontace, která se provádí při překladu, tlumočení, sestavování dvojjazyčných slovníků a při výuce cizích jazyků.[6] Kontrastivní metoda zkoumání jazyků má především praktické zaměření. Systematickým srovnáváním charakteristických rysů dvou (a více) jazyků a zdůrazněním odlišností na jedné straně a podobností na straně druhé si můžeme usnadnit osvojování cizího jazyka a zdokonalit výuku či studium.

K metodě synchronního srovnávacího studia dali podnět již členové Pražského lingvistického kroužku (PLK) (především Vilém Mathesius, sám užíval termín „statický přístup k jazyku"), kteří kladli důraz na tuto metodu zkoumání a stavěli ji do opozice s diachronní metodou, ke které přistupovali kriticky (přístup mladogramatiků).[7] Touto metodou je možné zkoumat kterékoliv vývojové stadium, ale nejčastěji zkoumáme současné stadium jazyků, a to jednak proto, že je můžeme poznat v celé jeho šíři, a hlavně pak proto, že je pro nás současný stav jazyků nejdůležitější. Synchronní přístup pohlíží na jazyk jako na statický systém a abstrahuje od jeho proměn v čase. Tato metoda si klade za cíl analytické

[5] Termín „konfrontace" se používá v české jazykovědě od 30.let, aby se tak odlišil způsob srovnávání jazyků, rozdílný od způsobu do té doby v jazykovědě běžného, který se označoval jako *komparace* jazyků. Šabršula upozorňuje, že se u nás v minulosti také někdy mluvilo o tzv.*diferenční charakteristice.* (Srov. Šabršula, J.:*Úvod do srovnávacího studia jazyků.* SPN. Praha,1980)

[6] Srov. Antonínová, J.: *K rozdílům ve stavbě evropské španělštiny a portugalštiny. Morfologie*. DP 1998.

[7] „Asi od třiceti let se ukazuje stále naléhavěji, že se jazykozpytci snaží dobrat nových hledisek a vypracovat nové metody a kriticky zrevidovat výsledky, jichž se dopracovalo badatelské období, které se vyžívá." (…) "Mladogramatická škola historická tvrdila, že stadium jazykové je tím cennější, čím je starší, protože nám ukazuje hlubší historické kořeny stadií pozdějších. Nová škola linguistická a s ní i fonologie tuto větu obrací a praví, že jedině jazyk dnešní může nám poskytnout úplný, ničím uměle nezjednodušený obraz jazykového systému. Jedině jazyk dnešní nám také dovoluje jevy jazykové plně prožívat, a proto je pečlivý a jemný rozbor jazyka dnešního nejnaléhavějším úkolem vědecké lingvistiky." (Mathesus 1947:39-43)

srovnání jazyků (ať již příbuzných či nepříbuzných) na základě současného stavu a má za cíl odhalení specifické osobitosti jejich struktur. I v této práci bude hlavním předmětem našeho zkoumání ta část, kde se oba systémy rozchází. Dále je nám z tezí PLK blízký důraz na funkční pojetí jazyka, které chápe jazyk jako funkční systém a každá jeho část je posuzována podle toho, jakou funkci v systému jazyka zastává.

Pro demonstraci teoretických závěrů rovněž využijeme metody korpusové lingvistiky, která nám prostřednictvím dílčích elektronických jazykových korpusů[8] umožní excerpovat lingvistická data ze současného jazyka. Platnost našich výsledků se následně pokusíme ověřit v praktické části prostřednictvím jazykové analýzy textů.

Důležitou roli v naší studii bude hrát i pragmatická lingvistika. Naším záměrem není popsat jen časové významy jednotlivých tvarů, ale středem našeho zájmu budou i nejrůznější epistemologicé postoje a strategie mluvčího, tzn. jaký záměr sleduje mluvčí užitím určitého tvaru v daném kontextu výpovědi.[9] Mluvíme zde o pragmatické kompetenci uživatelů jako o schopnosti ovládat jazyk v různých situacích z aspektů pragmatických Tyto sekundární komunikativní funkce jednotlivých paradigmat bývají často v gramatikách opomíjeny.

[8] V naší studii budeme využívat následující jazykové korpusy: pro portugalštinu *CETEMPúblico* http://www.linguateca.pt a *Corpus do Português* http://www.corpusdoportugues.org; pro španělštinu *CREA* www.rae.es (In:Banco de datos)

[9] Náš postup bude tedy sémaziologický i onomaziologický.

I.TEORETICKÁ ČÁST

1. Filozofie jazyka: vztah jazyka a myšlení

"Hranice mého jazyka znamenají hranice mého světa." (L. Wittgenstein, Tractatus)

Proč španělský či portugalský rodilý mluvčí potřebuje k popisu uplynulých dějů tolik časových forem, když by si z pohledu českého mluvčího mohl vystačit s jednou? Obzvlášť když moderní doba obecně tíhne ke zjednodušování na všech úrovních, jazyk nevyjímaje (důkazem je například radikální zjednodušení latinského podstatného jména či vymizení deponentních sloves apod.).

V této kapitole nás budou zajímat především filozofické příčiny rozmanitosti jazyků a jejich odlišných výrazových prostředků pro vyjádření téže skutečnosti. Je obecně známo, že jazyk je velmi úzce spjat s myšlením a poznáváním vnějšího světa. Při té příležitost si uděláme malý exkurz do dějin lingvistiky a připomeneme si několik zásadních přístupů k jazyku, kterými se pokusíme osvětlit některé nejasnosti.

Existuje celá řada různých pojetí vztahu jazyka a myšlení. Tuto složitou otázku si kladli již filozofové v období antického Řecka. Skutečnost, že dodnes chybí uspokojivý popis tohoto vztahu je dána složitostí jazyka, ale především složitostí myšlení, které navíc nelze pozorovat přímo, nýbrž převážně zase jen prostřednictvím jazyka. Myšlenka, že jazykové struktury vypovídají o vlastnostech a možnostech myšlení, vyslovil již Aristoteles, který poukázal na souvislost těchto jazykových pravidel s pravidly myšlení pro filosofii.

Již na počátku 19. století dal základ tzv. teorii jazykového relativismu německý filolog a jeden z nejvýznamnějších představitelů filozofie jazyka Wilhelm von Humboldt[10]. Jeho přínos pro moderní lingvistiku tkvěl především v tom, že se snažil vysvětlit původ jazyka ne skrze jazykovou analýzu, nýbrž spíše pomocí metafyzických úvah. Podle jeho teze jsou jazyky různé proto, že se v nich zrcadlí mentalita jednotlivých národů, jinými slovy: jazyky jsou různé proto, že existují různé pohledy na svět, který není předem dán. V každém jazyce je obsažena určitá specifická vize, perspektiva či obraz světa, protože pouze prostřednictvím jazyka chápeme svět, jeho objekty, vlastnosti a vztahy.

[10] (1767-1835)

Obdobnou myšlenku, totiž že představy lidí hovořících různými jazyky jsou nejspíš také rozdílné, rozvinul jiný významný teoretik, americký antropolog Benjamin Lee Whorf[11], a společně se svým žákem Edwardem Sapirem[12] ji formulovali v tzv. Sapir-Whorfově hypotéze. Podle tohoto tvrzení je pojetí reálného světa vystavěno na jazykových zvyklostech konkrétní dané komunity, jež pak předurčují určitý výběr interpretace reality - žijeme tedy bez velké nadsázky v jiných světech. Struktura jazyka má tedy rozhodující vliv na strukturu myšlení, a tedy i na poznávání a chápání vnějšího světa: *"Náš ‚skutečný svět' je fakticky do značné míry nevědomě vybudován na jazykových zvyklostech určité skupiny. Žádné dva jazyky nejsou natolik podobné, abychom mohli soudit, že představují tutéž společenskou skutečnost. Světy, v nichž různé společnosti žijí, jsou rozdílné světy, ne tentýž svět jen s jinými nálepkami."* [13] Z tohoto tvrzení můžeme vyvodit, že lidé hovořící různými jazyky odlišně chápou i svět kolem sebe, protože jazykové prostředky jsou odrazem určitého pohledu člověka (lépe řečeno jazykového společenství) na svět. S trochou nadsázky by se dalo konstatovat, že zde platí přímá úměra: čím složitěji je vnímána skutečnost (v našem případě fázování minulosti), tím složitější jsou i jazykové prostředky, jejichž úkolem je tuto skutečnost popsat.

Fakt, že románské jazyky disponují bohatým rejstříkem výrazových prostředků pro vyjádření uplynulých dějů značí o rozdílném pohledu na minulost, na její členění a je jedním ze zásadních rozdílů mezi českou a románskou gramatikou.

To je také důvod, proč rodilý uživatel románského jazyka užívá minulé časy zcela automaticky, neboť taková časová hierarchie je pro něj naprosto přirozená a logická, zatímco například uživatel slovanského jazyka zpočátku pouze mechanicky aplikuje naučená gramatická pravidla, než si osvojí tuto novou časovou perspektivu.

Přestože tyto teorie měly i mnoho kritiků, a to především proto, že přeceňovaly úlohu jazyka v procesu poznání, domníváme se, že nám alespoň částečně umožní zorientovat se v tak složité problematice slovesného času. Ztotožňujeme se především s Humboldtovou myšlenkou, že každý jazyk obsahuje specifický obraz světa.[14]

V následujících kapitolách se pokusíme demonstrovat, že zprvu zdánlivě příliš složitý systém slovesných časů v těchto jazycích není žádným „jazykovým přežitkem" či archaizujícím elementem jazyka, ba naopak, je velkým pomocníkem při vyjadřovací potřebě a

[11] (1897 -1941)
[12] (1884-1939)
[13] E. Sapir [online] Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Jazykov%C3%BD_relativismus#cite_note-3. [cit. 2009-06-10]
[14] V jeho terminologii *Weltansicht.*

má své opodstatnění. Výhodou je i jistá „polyfunkčnost" některých tvarů, tj. jejich bohatá škála sekundárních významů (především modálních), které opět obohacují a zpestřují komunikaci.

Obecně je možné konstatovat, že jazyk se uzpůsobuje dle vyjadřovacích potřeb mluvčích a taková je i realita v případě portugalštiny a španělštiny.

2. Obecné rysy portugalštiny a španělštiny

Oba námi zkoumané jazykové systémy spadají do indoevropské jazykové rodiny, mezi jazyky západorománské a společně s galicijštinou a katalánštinou do větve iberorománské. Nejenže se jedná o dva geneticky velmi blízké jazyky, nýbrž i o dvě jazykové oblasti, které prošly stejným proudem romanizace[15] (ačkoliv romanizační proces neprobíhal všude stejně intenzívně), a do jejichž vývoje zasáhly velmi podobné okolnosti. Hispánská latina se příliš nelišila od latiny jiných římských oblastí, ale vyznačovala se poněkud archaickým rázem, jelikož poloostrov byl jedním z prvních romanizovaných území a vzhledem ke své odlehlosti a hornatosti měl slabé spojení s ostatními částmi impéria.[16] Invaze germánských kmenů během pátého století neměla zásadní vliv na vývoj jazyka, kromě stránky lexikální, stejně tak prvky arabské jsou výhradně lexikálního charakteru.

Až do 16. století nebyla hranice mezi jednotlivými literaturami jednoznačně vymezena. Zatímco v období středověku byl pro tehdy dominantní žánr milostné a dvorské lyriky prestižnějším jazykovým kódem galicijsko-portugalský jazyk (např. tvorba Alfonse X.), v 15. a 16. století se naopak portugalští autoři často uchylovali k tehdejší kastilštině (Gil Vicente, Sá de Miranda). Hlavním mezníkem, kdy se obě literatury ubírají již nezávisle vlastním směrem přichází až s politickou nezávislostí (po nadvládě Španělska).

Než se však zaměříme přímo na námi zkoumanou oblast, pokusíme se nejprve shrnout obecnější distinktivní rysy.

Rysy archaičnosti jeví zejména portugalský slovesný systém. V kategorii slovesného času se tento jev odráží především v užívání tvarů konjunktivu futura či syntetického tvaru indikativu plusquamperfekta zakončeného na *-ra*, které jsou dodnes, na rozdíl od španělštiny (resp. i ostatních románských jazyků), v portugalštině aktivními tvary. K této skutečnosti pravděpodobně přispěla periferní poloha Portugalska. Její konzervativní a archaizující charakter má dokonce některé společné rysy se španělštinou období Zlatého věku, ale také se

[15] Obě území zprvu spadala pod římskou provincii Hispania Ulterior, později se Portugalsko stává samostatnou provincií Lusitania

[16] Srov. Škultéty, J.; Hampejs, Z.: *Úvod do románskéj jazykovedy* .St.pedagogické nakl. Bratislava, 1959.

středověkou kastilštinou. Diachronní studie obou jazyků dokazují, že v portugalštině nalezneme řadu jevů, které existovaly ve staré kastilštině, ale jež se do moderní španělštiny buď nedochovaly, nebo jsou alespoň výrazně potlačovány (např.tvary futura konjunktivu, tvary na *-ra* apod.). Některé její archaické rysy pocházející z historického dialektu astursko-leónského, velmi podobné rysy portugalštině má i katalánština na opačné straně poloostrova. K rysům svědčícím o archaičnosti portugalštiny patří např.stahování předložek se členy (*ao, do, pelo* etc.), s ukazovacími zájmeny (*daquela* apod.) a adverbii (*daqui, dai* etc.) S enklizí zájmen, běžné v dnešní portugalštině, se můžeme setkat v leonsko-asturském dialektu a galicijšitně, ale také šlo o jev typický pro kastilštinu 15.a 16.století.

Na stylistické úrovni se tento jev odráží ve způsobu oslovování a zdvořilostních frázích, které také projevují vysokou míru archaičnosti *(Excelência, Senhoria* apod.). Dalším nápadným rysem, který odlišuje portugalštinu od španělštiny je její silná sentimentální afektivnost, která souvisí s převládajícím lyrickým žánrem portugalské literatury a mimo jiné i s tradičním portugalským pocitem *saudade,* který se promítá i do roviny jazyka v podobě nejrůznějších obratů a zlidovělých frází (např. *Morrer de saudade. Matar saudades. Mandar saudades.).*

Všechny tyto charakteristiky mají dle našeho názorů vliv na vyšší míru zdvořilosti a větší formálnost vystupování v portugalštině, která se promítá především do způsobu oslovování: např. naprosto běžné tykání ve španělském školství (jak ze strany studenta tak profesora), případně univerzální oslovování Usted; na druhé odstupňované oslovování v portugalštině (*o Senhor, a Doutora* etc.) a jednoznačně vyšší míra vykání.

Ojedinělým a velmi praktickým prostředkem je i tvar flektovaného infinitivu, který opět projevuje vyšší míru afektivnosti a dodává sdělení subjektivnější ráz než infinitiv neosobní, který má velmi obecný a neosobní charakter. Přestože jde o velmi efektivní syntaktický prostředek, lze ho také považovat za archaický.

3. Čas fyzický a lingvistický

Čas je podle tisícileté zkušenosti našich jazyků základní kategorií myšlení a jedním ze stěžejních prvků lidské řeči, neboť právě ta se odvíjí v čase, je jakýmsi organizujícím principem diskurzu a zároveň je i referenčním bodem toho, o čem mluvíme či vyprávíme. Zároveň je i důležitou gramatickou kategorií, bez níž se žádný indoevropský jazyk nemůže obejít. Neznamená zde údaj, nýbrž čas ve vztahu k přítomné chvíli řeči. Jak je známo, na rozdíl od fyzického objektivního času, který odkazuje k vnějším událostem, lingvistický čas je

systémem časových vztahů, který je přenášen prostřednictvím jazykových znaků a je realizován v momentě promluvy.

Slovesný čas (tempus) je jako gramatická kategorie tvořená v různých jazycích různě rozsáhlým paradigmatem slovesných „časových forem“, tj. forem vyjadřujících zařazení obsahu predikátu věty do „souřadnic“ času, resp. na „časovou osu“, jejímž pomyslným středem je doba promluvy nebo nějaká jiná „doba orientační“, chápaná jako přítomnost, kterou předchází minulost a následuje budoucnost.[17] Obsahovou motivací jazykové kategorie času je čas ontologický; plyne od nekonečna do nekonečna a je měřitelný událostmi. Každá výpovědní událost rozděluje kontinuum ontologického času na tři základní časové úseky: přítomnost, která zahrnuje děje současné s výpovědní událostí, budoucnost zahrnující děje následné k výpovědní události a minulost, která poukazuje k dějům předčasným k výpovědní události.

V rámci této gramatické kategorie obvykle rozlišujeme časy absolutní, neboli deiktické (přítomnost, minulost a budoucnost), kdy absolutní přítomnost je prototypicky doba promluvy, minulost je doba předcházející době P[18] a budoucnost je doba, které po době promluvy bude následovat. Dále pak časy relativní (poměrné), neboli anaforické, což je soustava slovesných tvarů pro vyjadřování vzájemného časového vztahu současně probíhajících různých dějů nebo dvou bezprostředně po sobě následujících dějů doby minulé nebo doby budoucí. Na rozdíl od jiných jazyků v češtině slovesné formy pro relativní časy nejsou; relativní časy se tedy vyjadřují z velké části buď pouze implicitně, nebo vyplývají z významu jiných gramatických kategorií (zvl.vidu). Paradigma časových forem je v češtině výrazně jednodušší a symetričtější, než je tomu v jiných jazycích.

Systém časů v češtině je poměrně jednoduchý, počítá jen se třemi základními časovými rovinami a pro podrobnější rozlišení časových rovin využívá prostředků lexikálních. Naproti tomu románský systém časových forem je daleko propracovanější a zahrnuje i čas ve vztahu k jiné činnosti nebo rozdíl mezi činností ukončenou a pokračující. Portugalština i španělština patří do skupiny jazyků, jejichž slovesný systém disponuje třemi absolutními minulými časy, tj.préteritum, perfektum a imperfektum.[19] Společným relativním časem je plusquamperfektum a v případě španělštiny ještě sporadicky i závislé perfektum.[20] Díky takto rozvinutému systému gramatických časů jsou tyto jazyky schopny přesně postihnout i komplikované

[17] Srov. *Encyklopedický slovník češtiny*, NLN. Praha 2002. (str.61)
[18] P = přítomnost
[19] Z nerománských jazyků patří do této skupiny např.angličtina. Současná francouzština a italština disponuje pouze perfektem a imperfektem, neboť užití préterita v těchto jazycích již téměř vymizelo.
[20] Alarcos však mezi relativní časy řadí i složené perfektum (Alarcos 1980:35). K otázce terminologie viz níže.

časové vztahy bez užití lexikálních prostředků a chronologické členění výpovědi je velmi propracované. Typickým příkladem je souslednost časů, tento jev je asi nejpřesnějším a nejsložitějším prostředkem k vyjádření temporální vztahů. Je nutné si tento zásadní rozdíl mezi češtinou a (nejen) románskými jazyky uvědomit, obzvláště při překladu, kdy by v případě nerespektování těchto pravidel mohlo dojít k významovým posunům.

Jak si navíc ukážeme v dalších kapitolách, vstupuje tu do hry i subjekt mluvčího a jeho „psychologický čas".

Když podáváme nějakou zprávu, stanovíme (implicitně či explicitně) určitý výchozí bod, od kterého určujeme předčasnost, následnost či současnost, tedy tři základní temporální vztahy.[21] Časy se prolínají a mohou do sebe přecházet ne však splývat: každý má v daném systému svou roli.[22]

Španělský lingvista Guillermo Rojo popisuje temporalitu jako deiktickou kategorii*:"La temporalidad lingüística (no sólo, pues, la verbal) es una categoría gramatical deíctica mediante la cual se expresa la orientación de una situación, bien con respecto a un punto central (el origen), bien con respecto a otro punto que, a su vez, está directa o indirectamente orientado con respecto al origen."* (Aguilar 2003:1)

Složitost časových vztahů vychází najevo především v souvětích. Pokud budeme následovat obecně přijímaný postup, znázorníme čas jako přímku, na které zakreslíme základní body pro přesnou lokalizaci určité události. Tyto body odkazují k centrálnímu momentu promluvy (MP)[23] či výpovědi a k momentu události (MU), který odkazuje k časovému úseku, do něhož je událost zasazena.[24] Tzv. časy relativní mají daleko složitější strukturu a pro jejich přesnou temporální interpretaci je zapotřebí tzv.referenční bod neboli moment odkazu (MO), který odpovídá časovému intervalu, do něhož mluvčí situuje danou událost. Tyto body jsou pro správnou časovou lokalizaci nepostradatelné (nejsou však vždy explicitně vyjádřeny):

[21] Podle terminologie Zavadila „primární temporální perspektiva" (PP), kterou dělí na paralelní, prospektivní a retrospektivní. (Srov. Zavadil, B.: *Současný španělský jazyk II. Základní slovní druhy:slovesa.* Karolinum. Praha, 1989.)

[22] Otázce vytlačování určitých forem z důvodů redundance, jako např. v případě španělského *pretérito anterior* se budeme zabývat níže.

[23] *„Parece comúnmente aceptado entre los gramáticos que el sistema temporal de las lenguas del mundo se establece por relación al momento del habla, es decir, al „ahora".* (Aguilar 2003:2))

[24] Terminologie podle Reichenbacha. Na základě tohoto pevného systému mluvčí přenáší na posluchače svou časovou perspektivu. (Srov Reichenbach, H.:*Elements of Symbolic Logic.* Dover Publications. New York, 1980)

(1a) ***port.*** *„Às três horas, o réu* ***tinha matado*** *o primeiro refém.“*

---**MU**------MO------MP---→

(1b) ***šp.*** *„A las cuatro y media, María* ***había cogido*** *ya el tren.“*

---**MU**------MO------MP---→

Z tohoto znázornění můžeme vyvodit, že samotnému momentu *„matar o refém“* (1a) a *„coger el tren“* (1b) předchází určitý časový interval, který odpovídá momentu odkazu, jemuž zároveň předchází moment promluvy, který se vždy shoduje s momentem řeči. Všechny časy jsou vyjádřením vztahu mezi těmito třemi body.

V případě (2a) a (2b) přebírá úlohu referenčního bodu (MO) vedlejší věta časová:

(2a) ***port.*** *„O Pedro tinha saído* ***quando a Maria telefonou****.“*

(MU) *(MO)*

(2b) ***šp.*** *“****Cuando tú llegaste*** *ya había terminado la fiesta.*

(MO) *(MU)*

V příkladech (3a) a (3b) se moment události (MU) a moment odkazu (MO) překrývají:

(3a) ***port.*** *“O Pedro* ***saiu****.“*

(MU) = (MO)

(3b) ***šp.*** *„María* ***se fue.“***

(MU) = (MO)

Na tomto velmi jednoduchém schématu je patrno, že ústřední roli hraje vždy přítomnost, čas promluvy. Jen ta je v pravém slova smyslu společná všem účastníkům komunikace a minulost i budoucnost lze vymezit právě jen ve vztahu vůči ní.

Co se týče slovesných časů, je nutno poznamenat, že jejich povaha je značně dvojaká, jelikož jejich časové odkazování není vždy jednoznačné.[25] Pokud jde však o literární výpravné texty, nesmíme opomenout, že moment promluvy, jak předurčuje již samotný žánr,

[25] Typickým příkladem v obou jazycích je např. prézens, který se může na časové ose posouvat dopředu (plní funkci futura) nebo dozadu (historický či narativní prézens).

je fiktivní. Ve skutečnosti se v těchto textech minulé časy nevztahují k autentickému momentu promluvy, mimo jiné i proto, že autorův postoj k časové ose je imaginární (kromě výjimek jako jsou autobiografické texty, které odráží věrné skutečnosti).

Slovesné tvary seřazujeme podle významových a výrazových kritérií do určitých souborů, kterým říkáme paradigmata**.** Paradigma časových forem je v románských jazycích oproti češtině výrazně složitější a velmi propracované. V následujících kapitolách se budeme věnovat podrobnému popisu jednotlivých paradigmat v každém z jazyků s důrazem na jejich odlišnosti.

Než přejdeme k samotné klasifikaci jednotlivých paradigmat, bude nejprve nutné ujasnit si základní terminologii a stanovit si pro lepší orientaci jednotné názvosloví pro naše účely (v tabulce vyznačeno tučně). Obzvláště ve španělštině totiž panuje velká nejednotnost v termínech, zatímco v portugalské lingvistické tradici je terminologie více méně ustálená. Ani v češtině není terminologie jednotná.V následující tabulce uvádíme všechny termíny, se kterými jsme si při konzultaci nejrůznějších pramenů setkali:

česká terminologie	portugalská terminologie	španělská terminologie
(jednoduché) préteritum jednoduché perfektum minulý čas jednoduchý	**Perfeito Simples** **Pretérito Perfeito (Absoluto)** **(Aoristo)**[26]	**Pretérito** **Pretérito Indefinido**[27] **Pretérito Perfecto Absoluto** **Pretérito Perfecto Simple** **Pasado Simple** **(Aoristo)**
(složené) perfektum[28] složený minulý čas předpřítomný čas	**Perfeito (Composto)** **Presente Perfeito Relativo** **Pretérito Indefinido**[29] **Passado do Presente**	**(Pretérito) Perfecto;** **Perfecto (Compuesto);** **Pretérito Perfecto** **Compuesto;** **Pretérito Perfecto Actual** **Antepresente** **Presente Perfecto** **Pasado Compuesto**

[26] Řecký termín, obyčejně se užívá pro minulý čas jednoduchý.

[27] *„Llama la atención el hecho de que, en los libros de español para extranjeros (ELE), CANTÉ se sigue denominando* ***pretérito indefinido*** *y no* ***pretérito perfecto simple*** *(...) Lo cierto es que pretérito indefinido no es un nombre muy acertado, no dice nada del sentido del tiempo, mientras que* ***pretérito perfecto*** *es mucho más sugerente y nos recuerda la idea principal de este tiempo que es la de perfección (el único tiempo perfecto de todos los simples).."* L. Pérez Tobarra: *Estudio de los nombres de los tiempos del pasado en español.* Universidad Lingüística de Moscú. [online] Dostupné z: http://209.85.129.132/search?q=cache:mkS3un2wszQJ:www.mepsyd.es/redele/revista7/luisperez.pdf+perfecto+anterior&cd=2&hl=cs&ct=clnk&gl=es&lr=lang_es. [cit. 2009-06-10]

		Pre-presente
imperfektum souminulý čas min.čas nedokonavý	**(Pretérito) Imperfeito** **Presente em Pretérito** **Presente do Passado**	**(Pretérito) Imperfecto** **Copretérito** **Pretérito Coexistente** **Presente del Pasado**
plusquamperfektum předminulý čas (složený/jednoduchý)	**(Pretérito)Mais-Que-Perfeito** **(Composto / Simples)** **MQP Indefinido**[30] **Pretérito em Pretérito**	**(Pretérito) Pluscuamperfecto** **Antecopretérito** **Pretértio Imperfecto** **Anterior**
závislé perfektum	**(Pretérito Anterior)**	**Perfecto Anterior** **Pretérito Anterior** **Antepretérito**

Obr. č.1

4. Minulé časy v latině

Přestože je v našem zájmu zkoumat současný stav jednotlivých paradigmat minulých časů, krátce si shrneme i temporální systém v latině, která dala základ všem tvarům v románských jazycích.

I při zběžném pohledu na systém slovesných časů v latině a jeho srovnání se současným stavem v románských jazycích, je evidentní nepoměr v počtu časových forem. Slovesný systém prošel z přechodu od latiny k románským jazykům podstatnými změnami a na rozdíl od podstatného jména, které se značně zjednodušilo, je slovesný systém složitější než v latině, tj. má více časů a slovesných tvarů. Latinský temporální systém znal tři minulé časy (perfektum, imperfektum a plusquamperfektum) a byl tvořen nesloženými tvary. Latina byla výhradně syntetickým jazykem (deklinace, jednoduché tvary časů apod.), zatímco románské (neolatinské) jazyky jsou zřetelně analytické. V rámci slovesného času je tento jev evidentní, vzhledem k tomu, že k nesloženým tvarům časů přibyly analytické formy tvořené nefinitním tvarem slovesa (participium) a finitním tvarem pomocného slovesa (auxiliant). Dnešní románské jazyky tedy disponují sérií tvarů jednoduchých a složených, které si však jen zdánlivě zcela korespondují a některé z nich si mohou i vzájemně konkurovat. Význam i užití

[28] V naší práci budeme užívat již ustálený název „perfektum“, ačkoliv je zřejmé, že toto pojmenování může být v případě portugalštiny značně zavádějící (z hlediska jeho odlišného vidového rysu).

[29] Nenechme se zmást identickým názvem pro složené perfektum v portugalštině a jednoduché préteritum ve španělštině. Zatímco „pretérito indefinido“ je ve španělštině zcela běžný název pro jednoduché préteritum, v portugalštině ho v 19.století začali užívat Fr.Solano Constancio (1777-1846) a A.Epifanio da Silva Dias (1841-1916), tento termín se však v dnešní portugalštině nepoužívá (navíc by byl v souvislosti se španělskou terminologií značně zavádějící), přesto se domníváme, že právě tato nomenklatura by nejlépe vystihovala význam portugalského perfekta.

[30] Tento termín používá Boléo pro složený tvar plusquamperfekta (Boléo1929:338).

některých časů se při přechodu do jednotlivých jazyků podstatně změnily. Zatímco španělština, portugalština a v menším měřítku i italština vedle složených tvarů užívají aktivně i jednoduché tvary, ve francouzštině se čím dál více prosazují složené tvary na úkor jednoduchých, které jsou jimi vytlačovány.[31]

V následující tabulce jsou znázorněny časové formy pro minulý čas v indikativu v latině a současné portugalštině a španělštině:

	Latina	**Portugalština**	**Španělština**
jednoduché perfektum	*amavi*	amei	amé
imperfektum	*amabam*	amava	amaba
složené perfektum	-	tenho amado	he amado
plusquamperfektum	*(amaveram)*[32]	tinha (havia) amado/ amara	había amado
závislý minulý čas	-	-	hube amado

Obr.č.2

5. Problematika kategorie vidu (aspektu)

Důležitou úlohu v klasifikaci jednotlivých minulých časů bude hrát vid (aspekt)[33], který je úzce propojen s kategorií slovesného času.V této kapitole se ve stručnosti pokusíme přiblížit, jaké postavení má aspekt v daných jazykových systémech.

Jazyky řeší komunikativní potřeby různými způsoby, například to, co je v jednom jazyce vyjádřeno morfologicky může být v druhém jazyce vyjádřeno syntakticky, co je v jednom vyjádřeno gramaticky, může být v druhém vyjádřeno lexikálně. Každý jazyk přikládá různou míru důležitosti slovesným kategoriím (vid, způsob, čas), což je hlavní příčinou nejednotnosti slovesných systémů mezi jazyky. Latina se jednoznačně přiklonila k přesnému zasazení děje na časové ose a upřednostnila tak temporální význam časů nad aspektuálním (zatímco v indoevropských jazycích tomu bylo naopak), přesto si částečně zachovala nějaké stopy indoevropského aspektu. Rys aspektuálnosti je však v románských jazycích daleko méně zřetelný než například ve slovanských jazycích, kde jsou slovesné tvary nositeli vidových

[31] Tzv. *passé simple* se dnes užívá jen v kultivovaném písemném projevu tam, kdežto ústnímu projevu jednoznačně dominuje *passé composé.*

[32] Tento tvar má nejblíže k dnešnímu významu plusquameprefekta v románských jazycích, etymologicky mu však neodpovídá.

[33] V románských jazycích se používá termín *aspekt (aspecto),* překlad ruského *vid'.*

významů až druhotně. Na rozdíl od češtiny, kde je sloveso obohaceno o mluvnický význam vidu, který je tak jasně vyhraněnou kategorií, v portugalštině ani španělštině aspekt gramatickou kategorií není (ačkoliv je toto téma stále předmětem diskuzí mezi teoretiky). Přes bohatství obou námi zkoumaných časových systémů není portugalské ani španělské sloveso lhostejné k vyjadřování aspektu, zároveň ale není vybaveno tak, aby mohl být samostatnou gramatickou kategorií. Oba tyto jazyky kladou větší důraz na temporální charakter děje, což ilustruje i četnost slovesných časů v obou jazycích, zatímco aspekt ztrácí na důležitosti, nicméně je s kategorií času úzce propojen.

V těchto jazycích hraje roli především sémantický obsah slovesa, dále pak významy slovesných časů (zvl.minulých) a nejrůznější syntaktické prostředky (např.opisné vazby). Castilho[34] ve své studii o slovesném aspektu v portugalštině píše: *„(...) o aspecto na língua portuguesa é maiormente representado pelo sentido próprio do verbo, pela flexão temporal, pelos adjuntos adverbiais e pelos tipos oracionais.(...) o aspecto português é categoria tributária dos recursos lexicais da língua, uma vez que se fundamenta de modo mais generalizado no semantema dos verbos. Isto não significa que a estrutura gramatical da língua lhe seja inteiramente indiferente: aí estão os tempos de tendência aspectual e as perífrases para dementi-lo (...)"* (Castilho 1968:55 /118)

Slovanský vidový systém dále vykazuje vidové dvojice (příp.trojice) perfektivnost-imperfektivnost, tzn. že k jednotlivým slovesům je možné vytvářet vidové protějšky pomocí prefixace, sufixace apod., což v románských jazycích nelze.

Absence vidového protikladu (neboli jasné dělení na slovesa dokonavá a nedokonavá) je hlavním důvodem, proč nelze v těchto jazycích považovat vid za autonomní gramatickou kategorii. Je tedy jasné, že vid nezaujímá ve verbálních systémech románských jazyků a češtiny stejné místo a prostředky k jeho vyjádření si neodpovídají.

Přestože jsou minulé časy v portugalštině a španělštině aspektuálně příznakové a tradičně se v gramatikách dělí na perfektivní (terminativní) a imperfektivní (durativní), o aspektuální opozici můžeme mluvit pouze v případě jednoduchého perfekta a imperfekta (cantei-cantava // canté-cantaba), která se tak podobá vidovým opozicím slovanského vidu.

Základem kategorie aspektu je dvojí různé pojetí procesu: buď tento proces chápeme komplexně (faktově, uceleně) tedy jako uzavřený celek (préteritum), nebo naopak jej pojímáme kurzívně, průběhově, tedy jako neuzavřené, probíhající dění (imperfektum). Podle vyjádření brazilského lingvisty J. Mattosa Câmary Júniora je aspektové pojetí procesu možné

[34] Castilho, A. Teixeira de: *Introdução ao estudo do aspecto verbal na língua portuguesa*. (In:Alfa 12, 1968)

ilustrovat na dvojím pohledu na tok řeky: pohled na mapě nám umožňuje v rámci jediného vjemu přehlédnout celý tok, od pramene až k ústí (to odpovídá komplexnímu pojetí → préteritum); pohled na řeku z některého místa na jejím břehu nám naopak dává možnost vnímat a pozorovat pouze určitou část toku, kterou sice vidíme v pohybu, ale nikdy ne celou tak, abychom dohlédli jejího začátku a konce (což odpovídá pojetí kurzívnímu → imperfektum).

Nelze však říci, že préteritum překládáme do češtiny vždy dokonavě a imperfektum naopak slovesem nedokonavým. V kontextu mohou časy nabývat i opačného aspektu, záleží na sémantickém významu slovesa (zda jsou významem telická či atelická apod.), na časovém vymezení a na daném kontextu:

(4a) ***port. Trabalhou*** *até muito tarde.*
(4b) ***šp.Trabajó*** *hasta muy tarde.*

Imperfektum je zároveň v opozici s plusquamperfektem a ve španělštině dále se složeným perfektem[35]. Je však prakticky nemožné vytvořit dvojice časů, které by plně vyjadřovaly protiklad vidovosti, každý čas musíme hodnotit spíše samostatně, v rámci daného kontextu.

Jedním z kritérií při naší klasifikaci bude tedy významový rys perfektivnosti [+perfv] či imperfektivnosti [-perfv][36]. Jak však z výše uvedeného příkladu vyplývá, ne vždy je možné se řídit překladem do češtiny.

Značně problematické je rovněž dělení časů složených na perfektivní a jednoduchých na imperfektivní: už z latinského názvu perfekta jednoznačně vyplývá jeho vztah k dokonání děje, tedy jeho perfektivnost. Obecně však platí, že imperfektivní časy zachycují děj v jeho průběhu či kontinuitě, aniž by se kladl důraz na počátek a konec a děj je tedy nazírán zevnitř, zatímco perfektivní časy kladou důraz na časové ohraničení děje a nazíráme na něj z vnějšku (zajímá nás děj jako ukončený celek).[37]

Ve španělštině obecně platí: *"Son <u>imperfectos</u> todos los tiempos simples de la conjugación española, con excepción del pretérito perfecto simple („indefinido"). Son <u>perfectos</u> el perfecto simple y todos los tiempos compuestos con el auxiliar haber."* (RAE1973:367) Jak dále uvidíme, v portugalštině je situace poněkud odlišná (rozdílné pomocné sloveso, rozdílný počet tvarů u předminulého času apod.).

[35] K problematice složeného perfekta v portugalštině viz.kapitola 6.2.
[36] Dělení dle významových rysů/sémů podle B.Zavadila
[37] Totot tvrzení však neplatí v případě portugalského složeného perfekta, viz kapitola 6.2.

Zatímco gramatický čas je pojímán jako lineární řazení událostí (časová osa), které se mohou překrývat či následovat jedna za druhou, aspekt nám umožňuje odkrýt vnitřní strukturu a nazírat tak na danou situaci z vnitřku.

6. Klasifikace modotemporálních paradigmat v portugalštině a španělštině

Při následném popisu jednotlivých paradigmat se budeme částečně opírat o klasifikaci a terminologii Zavadila[38]. Ten dělí časovou osu na tzv. temporální rovinu aktuální [+akt], tj. struktury základních gramatických časů, a od ní je v portugalštině a španělštině nutno odlišovat tzv. temporální rovinu neaktuální [-akt], jejímž referenčním bodem je nějaký okamžik nebo časový úsek ležící v minulosti.

Temporální významy se vyjadřují vždy amalgamovaně s významy modálními, takže vždy jde o paradigma modotemporální. Mluvčí může využít k vyjádření svého stanoviska nejen modu, ale i času.

Dále si vypomůžeme vektorovým znázorněním[39] každého času tím, že ho imaginárně zasadíme na časovou osu, přičemž rozhodující pro nás bude jeho časový vztah k bodu promluvy.

U každého slovesa se rovněž pokusíme postihnout jeho metaforické[40], periferní neboli sekundární významy, tj.ty tvar, které ztrácí temporální hodnotu a v kontextu nabývají určitého stylistického a významového příznaku (např. různé modálního významy imperfekta apod.). Tyto sekundární významy slovesných tvarů mohou mít různé efekty, například mohou dodat vyprávění určitou živost a energičnost (především v beletrii), dodat sdělení na aktuálnosti (např.historický prézens v publicistice), odlehčit a zjemnit tón (zdvořilostní fráze) apod. Zde narážíme na další zajímavý fenomén, totiž že tyto přenesené významy minulých časů jsou i velmi dobrým stylistickým prostředkem, který může sdělení zpestřit. Aniž bychom si to uvědomovali, s metaforickým užitím časů se setkáváme v běžné řeči. Na druhé straně tato skutečnost opět komplikuje celý systém časových forem a značně tak přispívá k celkové asymetrii varů a významů. Jak píše Zavadil, ideálním vztahem mezi výrazovým exponentem a modotemporálním významem je vztah symetrie, spočívající v tom, že jednomu exponentu odpovídá jen jeden významový amalgam, např. paradigma *cantei // canté* je systémovým vyjadřovatelem jediného modotemporálního významu, tj. významu „indikativ préterita“. Jazyková realita je však jiná: to, co v jazyce *(langue)* vypadá jako jednoduchá kategorie,

[38] Srov. Zavadil,B.: *Současný španělský jazyk II. Základní slovní druhy:slovesa.* Karolinum. Praha, 1989.
[39] Vektorového znázornění temporálních vztahů podle Roja, viz poznámka 44.
[40] O metaforickém významu časů mluví Bello; Zavadil používá termín transpozice (ibid.)

může v promluvě *(parole)* vyjadřovat nejrozmanitější vztahy. Jak si dále ukážeme, kromě hlavního invariantního (prototypického) významu, který můžeme určit nezávisle na kontextu, v sobě většina časových forem zahrnuje ještě další škálu přidružených (periferních, pragmatických) významů. Tento jev Zavadil nazývá modotemporální polyfunkčností slovesného tvaru a tyto přidružené významy transpozicemi[41, 42]. V takovém případě určitý slovesný tvar nabude nového gramatického významu, který se začlení do jeho definice. Tyto procesy se mohou odehrávat na úrovni času, modu nebo aspektu. Často je takové užití fixováno ve společenském úzu a jen díky tomu je tento posun všem uživatelům jazyka srozumitelný. Jak komentuje Tláskal[43] ve své studii o času a způsobu v portugalštině, každý živý jazyk, jakožto prostředek komunikace, se neustále vyvíjí, přičemž existuje nepřetržité napětí mezi jazykovou formou a významem. Každá jazyková forma má svůj primární význam, zároveň má však tendenci reprezentovat čím dál tím více významů dalších (exemplárním příkladem je v obou jazycích prézens, který kromě svého základního významu může odkazovat jak do budoucnosti tak do minulosti). Každý jazyk má k dispozici určitý depozitář forem a významů, které přísluší různým komunikativním situacím, zároveň i různým jazykovým rejstříkům (postupně však mohou přecházet z jednoho rejstříku do druhého, např. z hovorového jazyka do spisovného). Správné užití závisí na úrovni jazykové kultuře/kompetenci mluvčího.

[41] (Zavadil:1989).:„Od invariantního významu je nutno odlišovat případy, kdy vztah mezi denotátem a denotantem je povahy periferní, tj.vzniká až v aktuálním kontextu (…) v takových případech mluvíme o transpozici modotemporálních exponentů/významů.“

[42] Paiva Boléo mluví o *„deslocação modal e temporal“*

[43] Tláskal, J.:*Observações sobre tempos e modos em português*.. In:Estudos de Linguística Portuguesa. Coimbra Editora, 1984. (str.237-255)

6.1 Cantei X Canté

(O-V)[44]

Jednoduché préteritum je přímým „potomkem“ latinského préterita *(cantavi)*. Préteritní temporální význam charakterizuje děj predikátoru jako předcházející výpovědní události bez vztahu k přítomnosti. Je typickým tzv. časem absolutním, tzn. že vyjadřuje minulost bez jakéhokoliv vztahu k jinému minulému času, čistě jako kontrast k přítomnosti a budoucnosti.[45] Préteritum prezentuje děje komplexně (perfektivně), není důležité jak dlouho minulý děj trval, ale že je ukončený, dovršený a bez vztahu k přítomnosti, plně tedy spadá do temporální roviny neaktuální [-akt] (ačkoliv, jak si ukážeme níže, postavení portugalského préterita je v tomto případě poněkud sporné). Préteritum považujeme za čas ryze objektivního charakteru. V obou jazycích ho řadíme k časům jednoduchým vykazujícím rys perfektivnosti.[46] Přestože ne vždy při překladu do češtiny ho překládáme slovesem dokonavým (viz příklady 4a, 4b), tento čas má nejblíže k préteritu českých sloves dokonavých, nicméně záleží především na kontextu a sémantickém obsahu slovesa: pokud je charakterem atelické, tzn. že značí trvání (má imperfektivní význam), ztrácí se dojem punktuálnosti děje (není možné ho znázornit na časové ose jedním bodem), jinak typického rysu tohoto času. V některých svých vidových významech průběh sice explicitně nevyjadřuje, ale ani ho nepopírá.

Pro zasazení události do časového rámce má mluvčí k dispozici kromě slovesných časů i různá časové lokalizátory, které určují různou intenzitu trvání určitého děje (durativnost, okamžitost, opakování atd.):

(5a) ***port.*** *Toda a sua vida Napoleão* ***soube*** *que o vinho alentejano era bom.*

[44] K lepší orientaci využijeme schéma vektorového znázornění temporálních vztahů podle lingvisty G.Roja pro každé z paradigmat; vektorové schéma znázorňuje vztahy jako vektory, přičemž bod O je výchozím středem všech vztahů, tři základní vztahy (předčasnot, současnost a následnost) jsou znázorněny prostřednictvím vzorců O-V pro předčasnost vzhledem k bodu O, OoV pro simultánnost s bodem O,O+V pro následnost vzhledem k bodu O; tyto vzorce je nutno číst zprava doleva.

[45] Může se však okrajově objevit i v roli času relativního (viz níže).

[46] Ačkoliv v případě španělštiny se v jeho hodnocení některé gramatiky rozcházejí, my se přikláníme k jeho jednoznačně perfektivnímu rysu.

(5b) ***šp***. *A partir de 1991, su carrera* ***continuó*** *en TVE, donde se ocupó de la Dirección de Producción Ejecutiva de Programas Culturales.*

K této problematice dodává Černý: *„Desde el punto de vista del aspecto verbal, las acciones designadas con este tiempo pueden ser perfectivas, imperfectivas o indiferentes al aspecto. Pero aun cuando expresan cualquier de los dos aspectos, esto se debe siempre al contenido semántico del verbo respectivo o a su contexto, y nunca a la forma del pretérito.(...) el pretérito no solamente no es siempre puntual, sino que, al contrario, puede designar acciones de duración bastante larga.“* (Černý1969:83) Svým tvrzením se Černý snaží dokázat, že préteritum a imperfektum netvoří aspektovou opozici a jejich vztah je tedy asymetrický.

Préteritum je v portugalštině i španělštině velmi užívaným časem, jak v psaném tak mluveném projevu, přičemž v portugalštině je tvarem nejfrekventovanějším, neboť mu nekonkuruje tvar složeného perfekta jako ve španělštině (viz kapitola 6.2).

Zatímco v jiných románských jazycích (především ve francouzštině a italštině) je v rámci progresivního zjednodušování jazyka vytlačován jednoduchý tvar préterita (někteří lingvisté se domnívají, že jde o důvody foneticko-morfologické, např. značná nepravidelnost tvarů préterita a splývání tvarů prézentu a préterita některých sloves[47]), portugalština i španělština si udržuje v relativní rovnováze[48] oba tvary (préteritum i složeného perfektum), ačkoliv s trochu odlišným významem, tím pádem i rozdílnou frekvencí užití. Především ve španělštině došlo postupem času k významovému posunu složeného tvaru perfekta a společně s préteritem tvoří dnes téměř synonymní vztah. V portugalštině je však situace poněkud odlišná (viz další kapitola). Zatímco v jiných románských jazycích je znatelná tendence vytlačovat jednoduché tvary, dalo by se říci, že ve španělštině se naopak projevuje tendence nahrazovat préteritem složené časy, např. závislé perfektum či plusquamperfektum.

Užití préterita bývá velmi často doprovázeno časovými příslovci nebo příslovečnými vazbami, které explicitně značí, že se děj odehrál v časovém úseku, do kterého není zahrnut okamžik promluvy (adverbia typu *ontem/ayer, ontem à noite/anoche* etc.) a je tak jakkoliv vyloučen jeho vztah k přítomnosti. Toto užití je v obou jazycích shodné:

[47] S tímto vysvětlením ale zcela nesouhlasí Paiva Boléo, který argumentuje tím, že identické tvary některých sloves nemusí být překážkou, neboť z kontextu si pravý význam vždy odvodíme. Rovněž v portugalštině se můžeme setkat s podobným jevem, a přesto je jednoduchý tvar préterita stále zcela aktivní. Např.*„Ouve lá: a que horas é que nós* ***partimos****?“*

[48] O vyrovnaném užívání obou tvarů můžeme hovořit především ve španělštině, kde si oba tvary mohou konkurovat, v portugalštině je situace odlišná (viz kapitola 6.2). Chceme však poukázat na to, že v obou jazycích jde o zcela aktivní tvary, které nejeví tendenci vytlačování jiným tvarem, jako se tomu děje v jiných románských jazycích.

(6a) ***port.*** *Cavaco Silva* ***chegou*** *a Salvador* *às seis da manhã de ontem* *(...)* ***foi*** *o último a chegar (...), e* ***recolheu*** *ao hotel .*

(6b) ***šp.****Un albañil* ***se cayó*** *anteayer desde un cuarto piso al vacío y* ***salvó*** *la vida, pero la misma fortuna que* ***se alió*** *con él* ***se puso*** *en contra de un transeúnte (...).*

Jak v portugalštině tak ve španělštině obvykle působí obtíže vymezení hranic užití préterita a perfekta. Zatímco ale ve španělštině si tvary préterita a složeného perfekta mohou konkurovat, v portugalštině je (až na výjimky) situace jiná. Tam, kde je ve španělštině alternace těchto dvou časů možná již záleží na mluvčím a jeho subjektivním vnímání skutečnosti, který ze tvarů zvolí, užití je tedy celkem vyrovnané. Na druhou stranu v portugalštině je préteritum častěji užívaným tvarem, neboť složený tvar perfekta má specifičtější a omezenější užití než ve španělštině. Proto tvrzení na začátku kapitoly, tedy že préteritum plně spadá do roviny neaktuální, tak zcela neplatí v portugalštině (a španělštině latinské Ameriky, Kanárských ostrovů a některých severních peninsulárních dialektů). Vzhledem k odlišné denotativní funkci složeného perfekta v portugalštině může préteritum označovat i děje spadající do roviny aktuální a může být doprovázeno i adverbii signalizující aktuálnost (*hoje, agora* aj.). Portugalské préteritum může tedy odkazovat jak na vzdálenou tak i bezprostřední minulost:

(7a) ***port.*** *Hoje* ***acordei*** *muito cedo.*
[(7b) ***šp.*** *Hoy me he levantado muy temprano.*]

(8a) ***port****.* ***Vim*** *aqui pedir um auxilio.*
[(8b***) šp.*** *He venido aquí a pedir una ayuda*.]

(9a) ***port.*** *Eu já lhe* ***telefonei****.*
[(9b) ***šp****. Ya le he llamado*.]

(10a) ***port. Encontrei*** *agora mesmo o teu marido****.***
[(10b) ***šp.*** *Ahora mismo he encontrado a tu marido.*]

Na rozdíl od španělštiny, může v portugalštině tento tvar označovat určitou kontinuitu a pravidelné opakování a trvání nějaké činnosti (iterativnost). Velmi často je v tomto případě

doprovázen příslovečnými výrazy jako: *hoje, até agora, este mês, este ano, já, até agora* etc. Nicméně i ve španělštině se můžeme v některých severních oblastech Španělska[49], na Kanárských ostrovech a ve většině zemí Latinské Ameriky (především však v Mexiku) setkat s tímto užitím, přestože podle jazykové normy je v tomto případě korektní užití složeného perfekta:

(11a) ***port**. **Já duas vezes saíste** da sala.*
[(11b) ***šp.**Ya has salido dos veces de las sala.*]

(12a) ***port**. **Fui** ao teatro quatro vezes **este mês**.*
[(12b) ***šp**. He ido al teatro cuatro veces este mes.*]

Někdy je rozhodujícím faktorem subjektivní postoj mluvčího a jeho individuální percepce času. Zatímco v následujícím příkladě (13a) je v portugalštině možné pouze užití minulého času jednoduchého (neboť se jedná o jednorázově ukončenou činnost v minulosti), ve španělštině je možné užití jak času jednoduchého tak složeného, záleží na tom, zda mluvčí vnímá danou skutečnost jako definitivně ukončenou (13b), nebo bezprostřední (13b‘), eventuálně chce zdůraznit její dopad na současnost. Tuto dvojí časovou perspektivu nazývá Alarcos *„perspectiva de presente o de participación“* (13b‘) a *„perspectiva de pretérito o de alejamiento“* (13b) (Alarcos1999:197).

Jak už jsme se zmínili v úvodu, mimojazyková realita se ne vždy shoduje s realitou gramatickou:

(13a) ***port.** Eu **nasci** em Málaga. / (13a‘) ***Tenho nascido** em Málaga.*
(13b) ***šp.** Yo **nací** en Málaga. / (13b‘) Yo **he nacido** en Málaga.*[50]

[49] Jedná se o Asturii, León a Galicii, kde došlo k internímu dialektovému vývoji.
[50] Na tomto užití se však ne všichni teoretici shodují, např. García Yebra odmítá tvar „he nacido“, neboť užití tohoto času omezuje výhradně na otevřené časové úseky a odmítá obecně uznávaný argument, že událost má dopad na současnost. Více o užití perfekta ve španělštině viz kapitola 6.2.

Charakter punktuálnosti může být posílen i lexikálně (např. v obou jazycích *de súbito, de repente* apod.). Jeho punktální, a tedy i perfektivní charakter je zřetelný především v kombinaci s imperfektem, na jehož pozadí značí okamžitost a ukončenost děje:

(14a) ***port.*** *Dentro da igreja muitos outros aguardavam o primeiro-ministro e, assim que ele* ***entrou****, a assistência irrompeu em aplausos .*

(14b) ***esp.*** *Cuando parecía que la palabra, el verbo lo tenía todo perdido frente a las imágenes de la televisión y el cine, de repente,* ***volvieron*** *a resurgir la radio y el libro.*

Préteritum vyjadřuje jednoduchý minulý děj nebo sled jednotlivých minulých dějů. Je vhodným stylistickým prostředkem pro vyprávěcí postup a popis jednoznačně ukončených dějů, neboť dodává ději na dynamičnosti, čímž se také liší od imperfekta, které je typickým prostředkem pro líčení. V textu, kde máme sled préterit, je každý děj jasně oddělen od ostatních a zapadá samostatně do minulosti; každý z nich je také okamžitě skončen a nechává volný prostor dalšímu. Díky své koncíznosti má tak vyprávění značný spád. V tomto případě je každý tvar préterita referenčním bodem (MO) pro následující préteritum:

.

(15a) ***port.*** *A Maria* ***entrou*** *no gabinete****, cumprimentou*** *os colegas e* ***sentou-se*** *à secretária.*

(15b) ***esp.*** *No* ***estuvo*** *fuera mucho tiempo, quizás cinco minutos, tal vez menos, pero cuando* ***volvió*** *a entrar,* ***entró*** *en una casa diferente (…). Entonces* ***recordó*** *lo que decían todos en el pueblo, y* ***sonrió****.*

Sousa Martins[51] k tomuto užití préterita dodává: *„Na narração, o Pretérito Perfeito é o tempo nuclear. (…) veda a simultaneidade entre eventos e presta-se a referenciar as acções numa cadeia em sucessão linear, sendo que o início de um evento depende da completação do precedente.(…) este tempo que progride não é só o tempo cronológico, mas o tempo da trama global, realizada na transição de conflitos para a resolução de tensões, por via da actualização de situações complementares simétricas, correlatas, tensionalmente opositivas.“*

[51] Sousa Martins, A. C. (Univ.do Porto) [online]: *Funções do tempo e do aspecto na dissociação de dois modos de textualização de acções: narração e relato*. Dostupné z: http://www.prof2000.pt/users/anamartins/APLXIX.html [cit. 2009-06-02]

Díky těmto rysům je i préteritum optimálním výrazovým prostředkem pro nejrůznější přísloví a rčení:

(16a) ***port. Escreveu**, não **leu**, o pau **comeu**.*

(16b) ***šp.** Quien con el viejo **burló**, primero **rió** y luego **lloró**.*

Tláskal dále upozorňuje, že v poslední době je v hovorové portugalštině evidentní narůstající tendence nahrazovat préteritem plusquamperfektum. Préteritum tak nabývá nové (periferní) funkce, tj. označuje předčasnost v minulosti a přispívá tak podle Tláskala k jazykové ekonomii forem. Pokud by však tento význam préterita měl proniknout i do literárního jazyka (či psaného obecně), došlo by tak k ochuzení stylistické rozmanitosti portugalštiny. Stírají se tak jemné významové (časové) nuance a jsou tím pádem narušena pravidla o souslednosti časů :

(17) ***port.** Ele escreveu que **viu** um filme interessante.*

V některých případech se můžeme rozhodovat mezi préteritem a imperfektem, opět záleží na našem postoji, zda nahlížíme na skutečnost globálně jako na uzavřený a ukončený celek či jako na kurzívní proces. Souvisí to s již zmíněnou aspektovou opozicí těchto dvou časů. Proto obě dvě následující varianty (18a) / (18b) jsou gramaticky správné. Jak komentuje Alarcos: *"El contexto o la situación aportan elementos que seleccionan una u otra forma: elementos que indiquen „duración" para el imperfecto, y que indiquen „terminación" para el pretérito."* (Alarcos 1980:127) Rozdíl zde tedy není v temporálním významu, nýbrž v aspektuálním:

(18a) ***port.**A Maria **teve /tinha** três filhos.*

(18b) ***šp.** Mi padre **era /fue** médico.* [52]

[52] „La diferencia entre *era* y *fue* es sólo aspectual, y el aspecto expresa un punto de vista, una manera de presentar la acción, que no necesariamente tiene influencia sobre las condiciones de verdad de un enunciado; de ahí que el pretérito simple y el imperfecto se puedan intercambiar con cierta facilidad fuera de contexto, es decir, independientemente de determinadas intenciones comunicativas." Reyes, G.: *Tiempo, modo, aspecto e intertextualidad.*[online] Dostupné z: http://209.85.129.132/search?q=cache:go_jDMNLJMEJ:www.uned.es/sel/pdf/ene-jun-90/02%2520Graciela%2520Reyes.pdf+tiempo,+modo,+aspecto+e+intertextualidad&cd=2&hl=cs&ct=clnk&gl=es&lr=lang_es [cit. 2009-05-06]

Jak zde vidíme, ne vždy je rozhodujícím faktorem vzdálenost na časové ose od okamžiku promluvy.

V případě préterita je skutečnost prezentována jako posloupnost tří jednotlivých událostí (18a). S doplněním určitého časového intervalu (např. *durante a sua vida / a lo largo se du vida)* však již připadá v úvahu pouze préteritum.

Préteritum v sobě může zahrnovat nepřímou či tzv. implicitní negaci (u nedokonavých sloves). Pokud o něčem řekneme *foi* // *fue*, implicitně z této výpovědi vyplývá, že už tomu tak není.[53] Tento význam je opět nejzřetelnější ve srovnání s imperfektem. Zatímco préteritum představuje děj jako uzavřený v minulosti nezávisle na jeho průběhu, viděný jako celistvá událost s jasným počátkem a koncem (ohraničený časový interval), imperfektum popisuje děj v jeho průběhu; rozdíl je dán odlišnou perspektivou, kterou mluvčí zaujímá ve vztahu k výpovědi[54].

V následujícím případě je možné použít oba časy s tím rozdílem, že v (19a) / (19b) je děj jednoznačně ukončen, tzn. jisté, že dotyčný již nemocný není, zatímco v (19a‘) / (19b‘) děj může dále trvat, tzn. že dotyčný ještě stále nemocný být může:

(19a) ***port.*** *Ontem* ***esteve*** *doente. // (19b)* ***šp.*** *Ayer* ***estuvo*** *enfermo.*→ byl nemocný, ale již není (časový interval je z obou stran uzavřen.)

(19a‘) ***port.*** *Ontem* ***estava*** *doente. // (19b‘)* ***šp****. Ayer* ***estaba*** *enfermo.* → byl nemocný a stále ještě může být (časový interval je zprava otevřený)

Toto užití je tedy vázáno na odlišný vztah k momentu promluvy. Obecně platí, že préteritum vymezuje jak počátek tak konec události, zatímco imperfektum pouhý průběh.[55]

[53] *„El* ***fue*** *es la forma esquemática que deja en el presente lo que está ausente.“*
(Ortega y Gasset, J: *La deshumanización del arte.* (prolog) Alianza Editorial, Madrid, 2004.)
[54] K rozdílnému pojímání děje a kombinaci jednotlivých časů viz.více v kapitole 6.3.
[55] Více k problematice imperfekta v kapitole 6.3.

6.1.1 Sekundární významy préterita

V obou jazycích préteritum patří k tvarům, u nichž může dojít k transpozici v podobě časové aktualizace a může nabýt funkce budoucího času. Užívá se v případech, kde již předem považujeme budoucí záměr za splněný nebo chceme dodat sdělení odstín ironie (22a) a emfatičnosti. Jde o kuriózní jev, kdy minulý čas může zasahovat i do temporální roviny budoucí. Ve španělštině je v takovém případě možné použít i složené perfektum:

(20a) ***port.*** *Antes que chegues a falar-lhe já lhe* ***perdoaste.***
(20b) ***šp.*** *Antes de que llegues a hablarle ya le* ***perdonaste / has perdonado****.*

(21a) ***port.*** *Quadno a Maria voltar da viagem daqui a um mês, já o Rui* ***concluiu*** *o curso há uma semana..*
(21b) ***šp.*** *Otro examen más y* ***acabaste*** *la carrera.*

(22a) ***port.****Com mais uma obra [que escrevas],* ***transpuseste*** *as portas da imortalidade.*
(→ odstín ironie)

V portugalštině také může préteritum nahradit složený budoucí čas, především v mluveném jazyce, pokud popisuje ukončenou činnost z hlediska budoucí perspektivy. V tomto případě bývá doprovázen adverbiem *já:*

(23a) ***port.*** Para *o ano, em Junho, já eu* ***acabei*** *(=terei acabado) o curso.*
[(23b) ***šp.*** *Dentro de un año, en junio, ya habré acabado la carrera.*)]

V případě portugalštiny může dojít i k modální transpozici a tvar préterita může nahradit tvar imperativu. Jde o rozkaz velmi afektivní, energický až netrpělivý. Opět to souvisí s předjímáním skutečnosti a tvar préterita naznačuje, že se rozkaz již předem považuje za splněný:

(24a) ***port. Calou!***
[(24b) ***šp.*** *¡Silencio! / ¿Te callas?*]

(25a) ***port. Andou!***
[(25b) ***šp****.¡Andando!*]

(26a) ***port.Girou!***

[(26b) ***šp.*** *¡Gire!*]

Préteritní temporální význam však může mít i v určitém kontextu prézens indikativu, tzv. historický nebo narativní prézens, jehož užitím dodáváme sdělení živější tón a aktuálnost. Tato transpozice je běžná v obou jazycích a je typická především pro publicistický styl (především v nadpisech článků), ale i v beletrii:

(27a) ***port.*** *O actor norte-americano Ben Johnson* ***morre*** *no Arizona, aos anos, vítima de ataque cardíaco.*

(27b) ***šp****. Michael Ende, autor de "La historia interminable",* ***fallece*** *de cáncer a los 65 años*.

6.1.2 Shrnutí jednoduchého préterita

Jak jsme si mohli výše ověřit, nepravidelnost préteritních tvarů není překážkou k tomu, aby byl tento čas aktivně a velmi frekventovaně užíván v obou jazycích. Zatímco u ostatních románských jazyků je zřetelná tendence k nahrazování syntetických tvarů analytickými a k jisté uniformizaci, v případě portugalského a španělského préterita se tato tendence neprojevuje.

Obě paradigmata vykazují převážně stejné významové rysy, jak temporální (jednoduchá minulost) tak aspektuální (perfektivnost). Můžeme však konstatovat, že portugalský tvar préterita je bohatší na časové a modální významy (imperativ) a běžně odkazuje i k bezprostřední minulosti (široké přítomnosti), k čemuž španělština využívá složené perfektum.

Zatímco ve španělštině si v určitých situacích mohou konkurovat tvary préterita a perfekta (popř. může nahradit i tvar dnes již zastaralého závislého perfekta), portugalština tíhne jednoznačně k užívání jednoduchého préterita. Příčinou je mnohem vyhraněnější charakter portugalského perfekta a tedy i jeho jedinečná role v systému (tj. absence konkurenčních tvarů).

Proto lze konstatovat, že z kvantitativního hlediska[56] je v portugalštině préteritum frekventovanějším tvarem než ve španělštině, kde mu často konkuruje tvar složeného perfekta, (a teoreticky i tvar závislého perfekta):

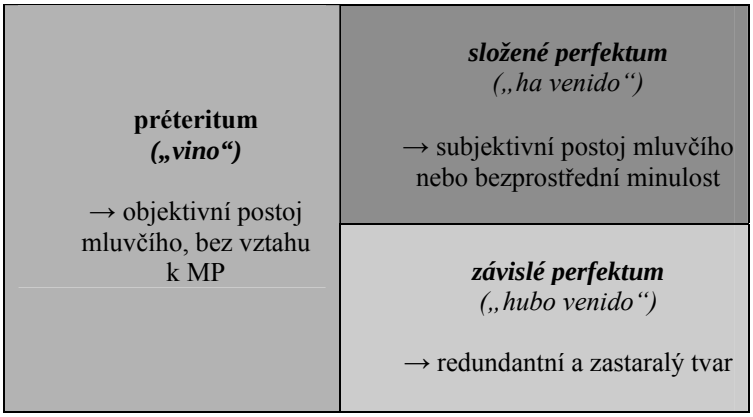

Obr. č. 3

Jak jsme mohli vidět, a v následujících kapitolách se o tom ještě přesvědčíme, v obou jazycích je často mluvčímu ponechána volnost ve výběru paradigmatu, s ohledem na mluvčího komunikační záměr, tzn. z jaké perspektivy chce danou situaci popsat. Z hlediska aspektuálního můžeme volit mezi préteritem, pokud odkazujeme na děj jako výsledek, a imperfektem, pokud chceme zdůraznit jeho trvání či průběh. Ve španělština máme dále možnost rozhodnout, zda danou událost zasadíme do roviny aktuální či neaktuální a volíme mezi tvarem préterita (událost vnímána jako objektivní bez vztahu k MP) či (událost vnímána subjektivně se vztahem k MP).[57]

V portugalštině je situace poněkud odlišná: préteritum je vyhrazeno pro děje minulé pojímané globálně či komplexně (dokonavě), a to i v těch případech, kdy tento děj proběhl v časovém úseku, v němž je zahrnut okamžik výpovědi a to i tehdy, pokud důsledky tohoto zasahují do přítomnosti.

Obecně však můžeme konstatovat, že préteritum je v obou jazycích časem objektivním a dynamickým (navozuje představu rychle uskutečněného a okamžitého děje), proto je i vhodným časem pro vyprávění.

Závěrem můžeme shrnout, že toto paradigma se ve větší míře v obou jazycích shoduje, zřetelný je pouze rozdíl ve frekvenci užití a schopnost portugalského préterita popisovat i děje

[56] Tyto kvantitativní poznatky se pokusíme demonstrovat v praktické část práce.
[57] Postavením préterita vzhledem k dalším paradigmatům se budeme zabývat i v následujících kapitolách.

bezprostřední, tzn. že jeho platnost je možné na časové ose zakreslit blíže k bodu promluvy (tj. prostor, který je ve španělštině vyhrazen složenému perfektu).

6.2 Tenho cantado X He cantado

(OoV)-V

Složené perfektum v latině neexistovalo a vyvinulo se teprve v románských jazycích. Problematika tohoto paradigmatu je oproti ostatním poněkud složitější, neboť jeho vymezení není na první pohled tak zřetelné jako u ostatních paradigmat, což potvrzují i četné polemiky a nejednotné názory některých teoretiků, a to v případě obou jazyků.

Čelíme zde dvojímu problému: 1) vztah složeného perfekta k préteritu v rámci každého z námi zkoumaných jazyků a jasné vymezení jejich funkcí, 2) (ne)ekvivalence perfekta mezi jednotlivými jazyky a odpovídající výrazové prostředky. Oba tyto problematické aspekty se v této kapitole pokusíme objasnit. Předem můžeme konstatovat, že v užití tohoto času se oba jazyky rozcházejí nejvýrazněji (přesto u něj nalezneme i styčné body) a právě perfektum patří k nejvýraznějším *falsos amigos* v rámci tohoto podsystému. Především v portugalštině zaujímá složené perfektum zvláštní postavení mezi svými ekvivalenty v ostatních románských jazycích. Portugalské perfektum se ubíralo vlastní cestou a vykazuje velmi zřetelné a specifické sémantické rysy oproti ostatním jazykům této lingvistické rodiny.

V obou jazycích značí perfektum předčasnost vzhledem k okamžiku promluvy, je časem absolutním a na pomyslné časové ose je nejblíže bodu promluvy. Proto ho řadíme do aktuální temporální roviny a svým významem má v obou jazycích těsnější vztah s prézentem (odtud i nezávaznost pravidel o souslednosti časů) a často ho do češtiny i přítomným časem překládáme. Tato tendence je zřetelnější v portugalštině, kde je vztah perfekta k přítomnosti těsnější vzhledem ke svému aspektuálnímu a sémantickému charakteru (k problematice aspektu perfekta viz níže). Toto paradigma tedy úzce propojuje dvě temporální roviny, minulou a přítomnou:

(28a) ***port. Tenho andado*** *com dores de cabeça, mas isto passa.* [(Poslední dobou) mě **bolí** hlava (…)]

(28b) ***šp.****¿Qué* ***has dicho****?* [Co **říkáš**?]

Z hlediska historického se jedná o „nejmladší“ minulý čas, neboť v latině neexistoval (sice existoval čas zvaný perfektum, ale ten dal v moderních románských jazycích vznik préteritu) a zrodil se až v období romantismu. Vznik perifrastického perfekta odpovídá nepochybně potřebě vyjádřit nový vztah nebo spíše potřebě zřetelněji od sebe odlišit dva již existující vztahy, které byly oba zahrnuty v latinském perfektu. Vznikl na základě latinské perifrastické vazby *habere* + minulé participium *(habeo factum)* a jeho základní význam v předklasickém období byl ekvivalentní některým dnešním španělským opisným (rezultativním) vazbám *tener, traer, llevar* + participium. U většiny románských jazyků (kromě portugalštiny) tak došlo ke gramatikalizaci tohoto času, a to v rovině aspektu, který se postupně změnil na perfektivní, svůj těsný vztah k přítomnosti si ale udrželo dodnes. Dnešního významu španělské perfektum nabylo až od klasického období.V portugalštině se v perfektu postupně ustálilo pomocné sloveso *ter*[58] a s ním si udrželo i svůj kontinuálně-rezultativní charakter (imperfektivní), který je mu vlastní dodnes.

Zatímco si však portugalské perfektum udrželo svou původní funkci (na rozdíl od jiných románských jazyků), ve španělštině se jeho význam postupně měnil z kontinuálního charakteru na perfektivně-rezultativní, tzn. popis uzavřených dějů v minulosti, které mají určitý dopad či význam pro přítomnost mluvčího či popis dějů završených v bezprostřední minulosti vhledem k momentu promluvy. Nejvýraznější distinktivní rys tedy nejdeme v rovině aspektuální, neboť v portugalštině není tento čas aspektově perfektivní, což vychází z jeho podstaty času popisujícího iterativní (opakující se) a durativní (trvající) děje, které začaly v minulosti (více či méně vzdálené) a přesahují do současnosti mluvčího. Podobně jako imperfektum popisuje děj neohraničený a ve vztahu k préteritu má jasně vymezenou funkci, stojí k němu v opozici. Jeho imperfektivní charakter značně omezil jeho užití oproti préteritu, jehož oblast a frekvence užití je nesrovnatelně širší. Zde se nám nabízejí hned dva nápadné rozdíly oproti španělštině: 1) znatelně menší oblast užití (tedy nižší frekvence výskytu) portugalského perfekta; 2) aspektuální opozice (imperfektivnost) vhledem k préteritu (perfektivnost), a tudíž jasněji vymezená funkce mezi oběma tvary. Obecně se tento fakt vysvětluje sémanticky silnějším auxiliantem *ter* (implikujícím iterativnost)[59], který si

[58] K obdobnému vývoji došlo i v asturském dialektu.

[59] „ *(...) a hipótese mais previsível - o diferente auxiliar seleccionado - não tem sido, curiosamente, analisada com a devida exaustão. Efectivamente, o auxiliar em Português é o durativo TER (...).“* Jacinto, J.: *O Pretérito Perfeito Composto: de onde vem a ‚temporaridade‘?* Univ.Católica Portuguesa Braga 2007 [online] Dostupné z: http://209.85.129.132/search?q=cache:yd08lYjBXJgJ:www.clul.ul.pt/artigos/jacinto_joana.pdf+Joana+Jacinto+O+Pret%C3%A9rito+Perfeito+Composto&cd=1&hl=pt-PT&ct=clnk&gl=pt [cit. 2009-17-06]

uchovává větší významovou intenzitu než španělské, v současném jazyce sémanticky neutrální, *haber* (implikující perfektivnost)[60, 61].

Lingvisté však nejsou v klasifikaci perfekta zcela jednotní (to platí pro oba jazyky). Zaměřme se nejdříve na toto paradigma v portugalštině a uveďme si na ukázku některé definice významných portugalských a brazilských lingvistů.

Lopes se ve svém pojetí perfekta o iterativnosti nezmiňuje, stěžejní je pro něj durativní charakter s přesahem do aktuální roviny: *„Hoje, no entanto,* ***tenho estudado*** *exprime um processo cujo momento inicial é anterior a p*[62]*, mas cujo momento extremo final não está definido: é um pretértio durativo, imperfeito (ou não dado como perfeito) relativamente ao momento p.“* (Lopes 1971:232-233)

Cunha a Cintra popisují perfektum následovně:*“A forma composta exprime geralmente a repetição de um acto ou a sua continuidade até o presente em que falamos.“* (Cunha e Cintra 1984:453-454)

Definice složeného perfekta Oliveiry zní takto: *„(...) o Pretérito Perferito Composto não marca perfectividade*[63]*, nem claramente tempo passado, mas antes a duração de uma situação iniciada no passado e que continua no presente (da enunciação), podendo ainda apresentar uma leitura de iteratividade, por vezes apoiada por expressões adverbiais.“* (Mateus 1999:159)

Podobě i Gonçalves Viana[64] definuje perfektum jako reiterativní minulý čas popisující opakující se děje, které započaly v blízké minulosti a trvají až do současnosti. Pro ilustraci uvádí následující příklad:

(29) ***port.*** *Que* ***tem feito****? -****Tenho estado*** *doente.*

Boléo[65] mu však oponuje, že mísí dohromady dva rozdílné rysy (iterativnost a durativnost) a tvrdí, že v uvedeném příkladu nejde o rys opakujícího se děje, nýbrž o rys

[60] Již v latině sloveso *habere* označovalo trvalou držbu, na rozdíl od *tenere ,* které značilo pouze dočasnou (a postupně se diachronicky ustálilo pro oba tyto významy): *„HABERE perfilaria então uma relação de posse mais genérica, do tipo ‚estar no domínio de alguém‘, ao passo que TENERE, uma mais específica, do tipo ‚ter nas mãos, segurar‘.* (ibid.)

[61] *„El español es, de todas las grandes lenguas románicas, el que mayor uso hace del auxiliar* ***haber****.“* (Criado del Val 1962:74)

[62] *p* v jeho definici = přítomnost

[63] Jak upozorňuje Fátima Oliveira (Mateus 1999:161), je nutné umět jasně odlišit tvar složeného perfekta a velmi podobnou konstrukci *ter* + part.*,* která je však jednoznačně perfektivního charakteru a vykazuje oproti perfektu některé odlišnosti (např. upřednostnění nepravidelného participia či přizpůsobení se rodu a číslu): *A polícia tem os lardrões preses / *prendidos.*

[64] (Cuesta 1971:207)

[65] Srov. P.Boléo: *O Perfeito e o Pretérito em português em confronto como as outras línguas românicas*, Coimbra, 1937.

trvání do momentu promluvy. Argumentuje tím, že zrovna tak jednoduché préteritum může často signalizovat iterativnost či kontinuitu. Vždy je však nutné doplnit odpovídající adverbiální výraz :

(30) ***port. Já duas vezes saíste*** *da sala.*

(31) ***port****. Quem* ***esperou até agora*** *pode esperar um pouco mais.*

Cunha a Cintra však k tomuto poznamenávají: *„Em tais casos, a ideia de repatição ou continuidade é dada não pelo verbo mas* ***pelo advérbio que o modifica****."* (Cunha e Cintra 1984:454)

Rozdíl v užití préterita a perfekta dále Boléo ilustruje na následujících příkladech:

(32) ***port. Tenho tomado*** *banho todos os dias.* → dotyčný píše z dovolené

(33) ***port. Tomei*** *banho todos os dias.* → dotyčný je již z dovolené zpátky

Rozhodujícím faktorem je tedy podle Boléa vzdálenost od bodu promluvy bez ohledu na opakující se činnost, stěžejní je její trvání.

I z výše uvedených definic vyplývá, že iterativnost je pouze jedním z možných rysů portugalského perfekta, znovu si je zrekapitulujme: Cunha a Cintra: „(…) *exprime* ***geralmente*** *a repetição (...)";* Oliveira: „(…) ***podendo ainda apresentar*** *uma leitura de iteratividade(...)".* Za hlavní rys perfekta Oliveira považuje *„(...) a marcação de um início indeterminado de um estado ou de um evento anterior ao presente da enunciação* ***que pode continuar para além deste.*"** Uveďme jeden z jejích příkladů, na kterých demonstruje, jak mohou adverbiální spojení pozměnit smysl a povahu děje:

(34) ***port.*** *O Rui* ***tem estado*** *doente.*

(rys durativnosti → Rui je poslední dobou stále / nepřetržitě nemocný; perfektum zde má pouze temporální význam)

(35) ***port.*** *O Rui* ***tem estado doente todos os meses****.*

(rys iterativnosti → Rui je poslední měsíce opakovaně nemocný)

Z tohoto příkladu vyplývá, že slovesa stavová ve tvaru složeného perfekta nemohou implikovat iterativnost, nýbrž pouhé trvání (tzn. mají pouhý temporální význam). Jsou-li však doplněna příslušným adverbiálním spojením, mohou nabýt i rysu iterativního.

Zda je děj durativní či iterativní tedy závisí na povaze významového slovesa. V případě sloves nekonkluzivních, tzn. takových, která odkazují k ději nezávislému na myšlence dovršení, jenž tedy může být teoreticky donekonečna prodlužován (např. *estar, amar, viver, chover, andar, esperar…),* je děj durativní (*Tenho estado doente.)*. V případě sloves konkluzívních[66], v jejichž významu je implikováno i dovršení určitého procesu (např. *chegar, cair, nascer, morrer, aparecer* aj.*)*, je děj iterativní.[67]

Boléo má však na věc jiný názor a s ostatními teoretiky se rozchází v interpretaci následující výpovědi: *„(...) ,**tenho estado doente‘** refere-se a um lapso de tempo próximo, que se estende até ao momento presente. O estado é também passado, mas aproxima-se da actualidade; nós somos levados instintivamente a descobrir ainda no rosto alguns vestígios de doença (...). No caso de querer prolongar o estado (ou acção) até ao momento em que falo, terei de empregar a perífrase com **andar: ‚tenho andado constipado‘** (e ainda me não passou de todo a constipação).“* (Campos 1984:29)

S tímto výkladem však nesouhlasí Campos (ibid.), neboť pojem *„um lapso de tempo próximo“* považuje za příliš vágní a relativní: *„Qual é o critério que permite decidir o que é próximo?“*

Campos dále srovnává následující tři výpovědi:

(36) ***port.*** *Como o Tristão* ***amou*** *a Isolda!*
(37) ***port.*** *Como o Tristão* ***tem amado*** *a Isolda!*
(38) ***port.*** *Como o Tristão* ***ama*** *a Isolda!*

a komentuje, že vzhledem k momentu promluvy stojí příklady (37) a (38) v opozici k (36), neboť stejně jako prézens spadá perfektum do otevřeného časového intervalu, tzn.že je do něj zahrnut i moment promluvy, zatímco préteritum spadá do uzavřeného intervalu.

Připomeňme, že Boléo mluví ještě o jednom specifickém odstínu portugalského perfekta, kterým je rys progresivního děje (opět však závisí na sémantickém významu slovesa). Domníváme se však, že tento rys je možné zahrnout pod rys trvání.:

(39) ***port.*** *Como nós* ***temos envelhecido.***

[66] Lopes (1971) také mluví o slovesech s převažujícím „aoristickým“ významem.
[67] Srov. Antonínová : 1998

Castilho[68] taktéž vymezuje dva významy portugalského perfekta: u atelických sloves děj trvá do okamžiku promluvy (durativnost), ve spojení s telickými (terminativními) slovesy se děj opakuje (iterativnost):

(40) ***port.Tem andado*** *alegre como sempre.(*→ durativnost)
(41) ***port. Tenho perdido*** *um dinheirão por causa dele*.(→ iterativnost)

Vymezení španělského perfekta je oproti portugalštině poněkud vágnější, podobně i jeho vztah k préteritu je složitější, neboť není tak jednoznačně vymezen a jeho užití tak působí značné obtíže nerodilému mluvčímu. Hlavním důvodem je jeho značně subjektivní charakter, neboť jeho užití se z velké části řídí postojem mluvčího, jeho vnímáním dané události, zda má nějaký dopad na jeho přítomný okamžik.[69] Vstupuje zde do hry „psychologický čas" mluvčího, tedy jeho individuální vnímání a fázování času, které se může u každého mluvčího lišit: *„La relación con el presente puede ser real (objetiva), o simplemente pensada o percibida por el hablante (afectiva). (...) Independiente de la distancia objetiva entre la realización del proceso referido y el momento del habla."* (RAE1973:367) Motivací může být i pouhá stylistická preference mluvčího (např. eufonie, jazykové zvyklosti apod.). Kromě subjektivního charakteru perfekta ve španělštině může být tento tvar i logické povahy, tzn. že zasazuje děje do bezprostřední minulosti[70]. Tento pojem (příp. časový interval) je však také značně relativní, neboť je to opět subjekt mluvčího, kdo vymezí časový úsek a označí ho za „bezprostřední minulost." Pokud je však signalizován explicitně, tzn. časovými adverbiálními výrazy zahrnující moment promluvy, užití perfekta je podle spisovné normy závazné[71]:

(42) ***šp. Hoy*** *me* ***han despedido***. (→ explicitní časové označení a logický vztah k MP)
(43) ***šp. Ha tenido*** *muchos problemas personales [últimamente]*. (→ implicitní časové zařazení a subjektivní postoj)

Zaměřme se nyní na stěžejní rozdíl mezi jednotlivými tvary, kterým je jejich odlišný aspektuální význam. Španělské perfektum vykazuje rysy perfektivnosti (přesto ne vždy bude odpovídat českému dokonavému slovesu, viz níže) a děj se stává perfektivní v momentě

[68] Srov. Castilho, A. Teixeira de: *.A sintaxe do verbo e tempos passados em português.* (In:Alfa 9, 1966)
[69] Viz časová perspektiva podle Alarcose, str.23.
[70] Alarcos používá pojem „širší přítomnost" *(presente ampliado)*.
[71] Jak už jsme naznačili výše, jazyková norma se ne vždy shoduje s realitou a mluvčí si občas tato pravidla přizpůsobí svým vyjadřovacím potřebám. O odlišné situaci v zemích Latinské Ameriky a některých oblastech Španělska viz níže.

promluvy, kdy je završen. Na druhé straně, perfektum v portugalštině popisuje děje, které nejen že nejsou v momentě promluvy završeny, nýbrž i děje přetrvávající s časovým přesahem do roviny potenciální budoucnosti (což vyplývá z rysů imperfektivnosti a iterativnosti), tzn. že děj v okamžiku promluvy stále platný a může pokračovat i dále. Lopes k vymezení perfekta v portugalštině dodává: *"(...) ‚tenho estudado' exprime um processo cujo momento inicial é anterior a p, mas cujo momento extremo final não está definido."* (Lopes 1972:232)

Právě tento základní a velmi specifický rys odlišuje portugalské paradigma od ostatních paradigmat románských jazyků a jasně vymezuje hranice užití vzhledem k portugalskému préteritu.

Sémantický rys iterativnosti či durativnosti však může obsahovat i španělské perfektum. Zde je tedy možné nalézt některé společné rysy/styčné body mezi oběma paradigmaty. Tento sémantický rys však bývá posílen adverbiálními výrazy. V následujícím případě se časy v obou jazycích shodují, nicméně jejich užití je u každého času motivováno něčím jiným: v portugalštině je to rys opakujícího se děje, který dál pokračuje i v okamžiku promluvy; zatímco ve španělštině je rozhodujícím kritériem skutečnost, že se děj odehrál v minulosti, kterou mluvčí hodnotí jako bezprostřední a děj je pociťován jako aktuální. Fakt, že se děj opakoval však není tak zásadní[72]:

(44a) ***port.*** *Desde que a escola abriu,* ***tem tido*** *muitas inscrições.*
(44b) ***šp.*** *Desde que la escuela abrió,* ***ha tenido*** *muchas matrículas.*

(45a) ***port. Tenho trabalhado*** *muito na arquitectura.*

(45b) ***šp.*** *Últimamente* ***he salido*** *bastante con ellos..*

Případně popisuje minulý děj, který může být již ukončen, ale má bezprostřední návaznost na jiný děj, který po něm následuje (kontinuita děje):

(46a) ***port. Têm tomado*** *decisões importantes, mas actualmente evitam assumir novas responsabilidades.*
(46b) ***šp. Han tomado*** *decisiones importantes, pero actualmente evitan asumir nuevas responsabilidades.*

[72] Zde vidíme, že přestože je španělské perfektum klasifikováno jako perfektivní, může v sobě implikovat i určitý rys trvání.

Nicméně interpretace perfekta ve španělštině nemusí být vždy jednoznačná, ne vždy označuje zcela uzavřené děje. Například ve větě:

(47) ***šp. He estado*** *casado veinte años.*

není bez kontextu zcela jasné, zda je dotyčný ještě stále ženatý či je čerstvě rozvedený.

Zatímco ale v portugalštině je rys iterativnosti/durativnosti s přesahem do aktuální temporální roviny (momentu promluvy) rozhodujícím kritériem, ve španělštině je to pouze jeden z možných odstínů/nuancí tohoto času. Zatímco španělské perfektum značí, že tento děj je v okamžiku promluvy skončen, portugalské terminativnost vylučuje.

Právě tento sémantický rys opakování je specifičností evropské portugalštiny[73], kterým se liší od ostatních románských jazyků. Rys iterativnosti je vyjádřen už v samotném slovesném tvaru bez nutnosti signalizovat iterativní povahu děje explicitně lexikálními prostředky nebo kontextově.

Srovnejme nyní význam následujících výpovědí. V obou jazycích je užito perfektum, interpretace je však odlišná:

(48a) ***port. Tenho visto*** *o Miguel.* → (Poslední dobou) **potkávám** Miguela.

VS.

(48b) ***šp. He visto*** *a Miguel.*→ (Nedávno/ Tuhle/ Není to dlouho co/Právě) **jsem potkal** Miguela.

Nabízí se zde otázka, jaký prostředek ve španělštině by byl v takových případech adekvátním ekvivalentem portugalského perfekta, který by podtrhnul jeho kurzívní charakter (přestože z praxe víme, že nejčastěji se překládá taktéž španělským perfektem, ačkoliv může dojít k drobnému významovému posunu vzhledem k odlišnému aspektu obou tvarů).

Podobný temporální vztah mezi přítomností a minulostí vyjadřuje například opisné vazby *llevar/seguir* + gerundium (v některých případech může být vypuštěno), které implicitně zahrnují i pokračování děje narozdíl od perfekta, u něhož není jisté, zda je děj bude pokračovat, neboť je završen v momentě promluvy:

[73] Podle Nelsona Cartageny (In.Bosque / Demonte: *Gramática descriptiva de la lengua española.* Espasa Campe. Madrid, 2000, str. 2935-2977) však tento jev vykazuje podobnost s americkou španělštinou a kanárskou španělštinou

(49a) ***šp. Llevamos estudiando*** *mucho todo el año. //* (49b) ***port. Temos estudado*** *muito todo o ano.*

(50a) ***šp. Sigo*** *muy cansada. //* (50b) ***port. Tenho andado*** *muito cansada.*

Nicméně i ve španělštině existuje obdobná konstrukce s pomocným slovesem *tener* + minulé participium (výhradně však příčestí sloves tranzitivních), která se tak nejvíce blíží významu portugalského perfekta, neboť v sobě implikuje i odstín reiterace a kontinuity[74], má však blíže k přítomnému času (stejně jako portugalské perfektum) než tvar španělského perfekta *haber* + participium. Jeho užití je však v současném jazyce sporadické a někteří teoretici[75] přisuzují tento jev vlivu portugalštiny (z historického hlediska):

(51) ***šp.*** *Pues la mujer, según* ***tengo oído*** [= he oído], *estuvo sirviendo en su casa antes de casarse.*
(52) ***šp.*** *¡Le* ***tengo dicho*** [= le he dicho muchas veces] *que no me los deje subir al segundo piso, carajo!*

Ekvivalentem portugalského perfekta může být i dost dobře ve španělštině prézens, jehož základním sémantickým rysem je také pravidelnost určitého děje:

(53a) ***šp.*** *Últimamente no me* ***escribe****.*
(53b) ***port.*** *Ultimamente não me* ***tem escrito****.*

Stejně tak i v portugalštině (i španělštině) často užijeme prézens namísto složeného perfekta, čímž se oblast užití opět zužuje:

(54a) ***port. Tem-me mandado*** *cartas.* → (54a‘) ***port. Mandam-me*** *cartas há dois anos.*
[(54b) ***šp****. Me* ***siguen mandando*** [76]*cartas.* → (54b‘) ***šp.*** *Me* ***mandan*** *cartas desde hace dos años*.]

Úzký vztah k přítomnosti a v některých případech téměř synonymní význam portugalského perfekta s prézentem[77] (oběma tvarům je vlastní popis opakujících se dějů) je

[74] „Tanto en español como en portugués, los tiempos compuestos que se forman con el auxiliar **tener** o **ter** suelen expresar la repetición de un hecho o su carácter duradero.“ (Criado del Val 1962:76)
[75] Srov. Gramática de Bello.
[76] Pouze jeden z možných překladů portugalského perfekta.
[77] S myšlenkou těsného vztahu perfekta s prézentem přišel již v 19.století Jerónimo Soares Barbosa a navrhoval pro něj označení „*presente perfeito relativo*“.

možné demonstrovat na následujících příkladech[78], kde oba tvary vyjadřují jistou pravidelnost, přestože každý s trochu jinou časovou perspektivou (čas však v tomot případě nehraje takovou roli):

(55a) ***port.*** *O avião de Roma* ***chega*** *às duas horas*. [(55b) ***šp***. *El avión llega a las dos*.]

VS.

(55a‘) ***port.*** *O avião de Roma* ***tem chegado*** *às duas horas.* [(55b‘) ***šp.*****El avión ha llegado a las dos*.]

Na druhé straně, jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, ekvivalentním prostředkem španělského složeného perfekta v portugalštině může být vždy jednoduché préteritum.

Zaměřme se nyní na vztah perfekta k préteritu a jejich významovou opozici. Jak už bylo řečeno dříve, v portugalštině je tento vztah zřetelný a nepůsobí takové obtíže jako ve španělštině, neboť každý čas má jiný aspektuální význam.

Tam, kde jde o pouhý vztah k současnosti bez rysu opakujícího se či trvajícího děje, portugalština jednoznačně užije préteritum, španělština perfektum:

(56a) ***port.*** *O que* ***disseste****? Quem* ***ligou****? Já* ***foi*** *embora.*

Vs.

(56b) ***šp.****¿Qué* ***has dicho****? ¿Quién* ***ha llamado****? Ya se* ***ha ido****.*

K rozdílům mezi těmito dvěma časy ve španělštině říká Gili Gaya: *„Sus diferencias son a veces matices estilísticos que no todos los que hablan el mismo idioma pueden captar en su fina expresividad.“* (Gili Gaya 1955:141)

Vzhledem k tomu, že ve španělštině oba tvary popisují ukončený děj, pro volbu jednoho či druhého tvaru je ve španělštině rozhodující temporální vzdálenost od bodu promluvy, ta však může být značně subjektivní. O vztahu k momentu promluvy mluvčího píše RAE*:“Esta relación puede ser real, o simplemente pensada o percibida por el hablante. Por esto nos servimos de este tiempo para expresar el pasado inmediato (...), también denota el hecho ocurrido en un lapso de tiempo que no ha terminado todavía (...) lo empleamos asimismo*

[78] Costa Campos, M.H.: *O pretérito perfeito composto: um tempo presente?* (In.Estudos da Linguística Portuguesa, 1997, str.121)

para acciones alejadas del presente, cuyas consecuencias duran todavía.“ (RAE1973:465-466)

Castilho dále uvádí, že v rámci románských jazyků se španělština nachází někde uprostřed mezi dvěma extrémy: na jednom konci stojí portugalština se specifickým a jednoznačně vymezeným významem perfekta a s jasnou převahou préterita v systému, na druhém konci ostatní románské jazyky v čele s francouzštinou, kde dochází naopak k zřetelnému upřednostňování složeného perfekta na úkor préterita. Ve španělštině stojí tyto dva tvary v relativní rovnováze.

Na rozdíl od španělštiny (a jiných románských jazyků) v portugalštině není možné užití perfekta pro popis dějů již skončených (perfektivních), a to ani po adverbiálních spojeních, která v sobě implikují neukončenou minulost s přesahem do přítomnosti/momentu promluvy *(esta manhã, este ano, hoje* aj.). Přestože se jedná o bezprostřední minulost, užívá se v těchto případech v portugalštině výhradně préteritum, zatímco préteritum v evropské španělštině (vyjma již zmíněných oblastí) je limitováno výhradně na uzavřené časové úseky[79]:

(57a) ***port. Neste mês não choveu*** *como choveu no ano passado.*
(57b) ***šp. Este mes no ha llovido*** *como llovió el año pasado.*

(58a) ***šp.****“ETA* ***ha vuelto*** *a asesinar“,* ***ha afirmado*** *(...).*
(58b) ***port.****“ETA* ***voltou*** *a matar“,* ***assegurou*** *(...).*[80]

Zde vidíme, že ekvivalentem pro španělské perfektum označující bezprostřední ukončenou minulost je v portugalštině tvar préterita.

Nyní srovnejme následující výpovědi:

(59a) ***šp. Pedro ha estado*** *enfermo por la mañana.*
→ perfektivní děj, pociťován však jako aktuální

(59b) ***port.*** **O Pedro* ***tem estado*** *doente de manhã.*
→ jde o perfektivní děj, který je se složeným perfektem neslučitelný; okamžik výpovědi není zahrnut do časového úseku ohraničeného *„de manhã*“, jinými slovy dnešní ráno již netrvá

[79] Taková je kodifikovaná jazyková norma, které však realita ne vždy odpovídá. Užívání perfekta se liší region od regionu či závisí na vlastním idiolektu každého mluvčího, na jeho původu a jazykových zvyklostech, přesto ale užití perfekta v těchto případech zcela převládá. Kromě již zmíněných oblastí severního Španělska, Kanárských os. a většiny zemí Latinské Ameriky, kde zcela převládá užití préterita, v hovorové mluvě Madridu dochází k opačné tendenci a perfektum postupně vytlačuje jednoduchý tvar préterita.
[80] Oficiální překlad článku ze šp.deníku www.terra.es pro port. www.tsf.sapo.pt

Z příkladů (59a) a (59b) vyplývá, že portugalské perfektum je neslučitelné s příslovečnými výrazy, které umisťují konečnou hranici příslušného děje do časového úseku předcházejícího okamžiku výpovědi.

V následujícím případě je užití perfekta možné, ale interpretace sdělení bude jiná než ve španělštině. Důležitou roli zde hraje časová lokalizace děje *toda a semana,* zda se dotyčný do tohoto časového úseku ještě zahrnuje (tzn. že děj stále trvá) či už jde o ukončenou činnost.

Jde o aspektuální opozici ukončeného a durativního děje:

(60a) ***port.*** *O Pedro* ***tem estado*** *doente toda a semana.*
→ implikuje imperfektivní (neukončený) děj, týden je stále aktuální, v okamžiku promluvy je Pedro ještě nemocen a bude i nadále, děj je tedy neukončen a je chápán kurzívně (ve svém trvání)

VS.

(60a‘) ***port.*** *O Pedro* ***esteve*** *doente toda a semana.*[81]
→ děj nazírán vzhledem k přítomnému okamžiku jako ukončený: Pedro je již uzdraven; časová vzdálenost od ukončeného děje však může být minimální

V portugalštině je tedy rozhodujícím faktorem ukončenost či kontinuita děje.

Zaměřme se nyní na španělské perfektum a jeho subjektivní charakter. Jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, ve španělštině je mnohdy rozhodující afektivní (subjektivní) přístup mluvčího, jeho postoj k dané události a jeho osobní časová perspektiva, od toho se pak odvíjí i volba tvaru perfekta či préterita. Důležité je postižení výsledku děje, který buď do okamžiku promluvy přetrvává, nebo je v něm pociťován. V takovém případě španělský mluvčí volí perfektum, přestože je daný děj již jednoznačně ukončen:

(61) ***šp.*** *Es para mí una satisfacción comunicarles que ayer mismo nuestros investigadores* ***han llegado*** *por fin a la resolución total del problema.*

[81] Navzdory gramatické normě se však můžeme setkat i s výpovědí typu: *„Esta mañana* ***me encontré*** *con…“* V těchto případech je patrně děj, který se odehrál v určité části dne - ráno - chápán v protikladu k okamžiku promluvy, který spadá do jiné části, i když téhož, dosud neukončeného dne; dalo by se říct, že zde jde o užší pojetí přítomnosti, zatímco v *„Esta mañana* ***me he encontrado*** *con..“* je přítomnost chápána široce.
(Srov.Vostrovská, O.:*Frekvence a funkce minulých časů indikativních v dílech moderních španělských autorů*. DP, 1968).

(62) ***šp***. *Grecia* ***ha legado*** *al mundo todas las bases de la cultura occidental.*

Španělské perfektum tedy není možné jednoznačně „zaškatulkovat" a klasifikovat ho jako tvar neslučitelný s výrazy implikujícími ukončenost časového intervalu.

Děje popsané perfektem totiž mohou paradoxně spadat do hlubší minulosti (označovat děje, které jsou vzdálenější od MP na časové ose než děje v préteritu), určující je pouze osobní vnímání mluvčího:

(63) ***šp.*** *Toda mi vida lo* ***he creído*** *un inútil, pero ayer me* ***demostró*** *su gran capacidad.*

Následující dvě výpovědi jsou taktéž gramaticky zcela správné[82], přestože událost je objektivně spadá do vzdálené minulosti. V tomto případě je však rozhodující, jak intenzivně daná událost na mluvčího zapůsobila a chce zdůraznit její aktuálnost a afektivní dopad[83]:

(64a) ***šp.*** *Su madre* ***murió****.* [(64b) ***port.*** *A sua mãe morreu.*]
→ událost, kterou dotyčný vnímá jako uzavřenou, uplynulou
Vs.
(64a') ***šp.*** *Su madre* ***ha muerto*****.** [(64b') ***port.****A sua mãe tem morrido*.]
→ událost, která má dopad na současnost, dotyčný tuto skutečnost vnímá jako ještě něco neuzavřeného, s čím se ještě nevyrovnal

Psychologická stránka perfekta je podle Boléa také jeden z důvodu, proč v ostatních jazycích nabyl tento tvar větší popularity (rozvoj individualismu, důraz na „já"). Tvrdí tedy, že jeho převaha není způsobena externími důvody (nepravidelnost tvarů préterita), nýbrž vnitřními, které odpovídají změnám myšlení individua (společnosti): od neosobního objektivního k subjektivnímu a osobnějšímu.

Boléo ve své studii o perfektu a préteritu v portugalštině ve srovnání s dalšími románskými jazyky poznamenává ke španělským tvarům: *„(...) se torna assaz difícil…precisar os motivos da distinção, por serem mais de natureza linguístico-psicológica que de ordem gramatical."* (Boléo 1936:52)

Přestože je studie portugalského lingvisty Boléa dodnes vysoce ceněna a mnoho teoretiků z ní vychází, nevyhnul se ani kritice. Například španělský teoretik Alarcos Llorach ve své

[82] Někteří teoretici však s touto interpretací nesouhlasí a argumentují, že rozhodující je pouze vzdálenost v čase (bezprostřední minulost), viz níže názor García Yebry.
[83] Bello mluví o afektivním vztahu k události.

studii o préteritu a perfektu[84] odmítá některá z jeho vysvětlení a přisuzuje to skutečnosti, že jakožto cizinci mu občas chybí lingvistické cítění a nedokáže správně odhadnout některé významové nuance. Podle něj, není vždy schopen odlišit, zda španělský mluvčí použije složené perfektum z temporálního či afektivního důvodu. Dále nesouhlasí s tvrzením, že v některých případech je preference mluvčího motivována tvarem slovesa, např. v případě slovesa *„ver“,* kdy podle Boléa dá španělský mluvčí přednost tvaru složeného tvaru *„he visto“* před příliš krátkým tvar *„vi“*. Ve své studii uvádí Boléo následující příklad:

(65) *šp. ¿Cuándo te lo* ***ha dicho****, si no la* ***has visto*** *en muchos días? - La* ***he visto*** *anoche.*

Alarcos se domnívá, že mluvčí zde užil složeného tvaru s adverbiem *anoche* v reakci na otázku, kde stojí složený tvar a až poté upřesní situaci časovým adverbiem.

Na druhou stranu jsou podle Boléa určité tvary préterita, které se snáze vryjí do paměti *(dijo, vino, quiso)*, právě proto, že jsou nepravidelné, a proto bývají upřednostňovány před složenými tvary perfekta. Naproti tomu jsou nepravidelné tvary, které nejsou tolik obvyklé (např. *anduve)* a v takovém případě mluvčí raději užije tvaru perfekta: *„(...) a forma „anduve“ é desagradável à vista e ao ouvido pela sua singularidade.“* (Boléo 1936:53) Tyto estetické a eufonické faktory však Alracos odmítá.

Na druhou stranu souhlasí s tvrzením, že po spojce *cuando* se vždy užívá jednoduchý tvar, zatímco v otázce již může stát i složený tvar*:*

(66) ***šp.*** *Cuando* ***murió*** *(...)****.*** *(*Cuando ha muerto.)*

(67) ***šp.*** *¿Cuándo me* ***has dicho*** *esto?*

Alarcos shrnuje studie o rozdílu mezi těmito dvěma časy a dochází k závěru, že existují dvě základní definice současného španělského perfekta: 1) perfektum popisuje děje, které se právě uskutečnily; blízké děje či takové, jehož následky v současnosti mluvčího jsou evidentní; 2) perfektum vyjadřuje subjektivní úhel pohledu osoby, která mluví či píše, proto může mít čistě afektivní charakter. Nicméně, přes tyto ověřené definice jsou případy, kdy preference jednoho či druhého tvaru se této klasifikaci vymykají a celou situaci to opět komplikuje. Co se však týče hovorové jazyka, zde nemůžeme očekávat striktní dodržování normativních pravidel o užívání tvarů těchto časů. Je zřejmé, že hranice mezi oběma tvary nejsou ani u španělských rodilých mluvčích jednoznačně vymezeny, následkem čehož

[84] Alarcos Llorach, A.: *Estudios de la gramática funcional del español*. Gredos. Mardid, 1980

dochází jak k alternování obou forem bez významového rozdílu, tak k upřednostňování jedné formy na úkor druhé. Jak popisuje Criado del Val[85], často není zřetelný významový rozdíl mezi oběma tvary, nýbrž může jít o pouhou stylistickou preferenci mluvčího, která je motivována zvukomalebnými nebo čistě individuálními důvody.

Zatímco ve španělštině, kde tyto dva tvary nevykazují aspektuální rozdíly, pouze temporální, může perfektum konkurovat préteritu, v portugalštině je synonymnost těchto tvarů vyloučena vzhledem k jejich rozdílnému aspektuálnímu charakteru.

V následujícím případě je možné zaměnit jeden čas za druhý, aniž by se význam věty změnil (volba zde může být motivována různě). Dochází zde tedy k neutralizaci významů mezi oběma tvary:

(68a) ***šp.*** *Le* ***sentó*** *muy bien lo que usted le* ***ha mandado****.*

(68a‘) ***šp.*** *Le* ***ha sentado*** *muy bien lo que usted le* ***mandó****.*

Ve španělštině je základním rozdílem mezi perfektem a préteritem vzdálenost na časové ose od bodu promluvy, nebo subjektivnost či objektivnost tvrzení.

Nejlépe si rozdíly mezi jednotlivými tvary ve španělštině můžeme ilustrovat na konkrétním srovnání:

(69a) ***šp.*** *La industria* ***prosperó*** *mucho.* → prosperovala, ale nyní (v momentě promluvy) již ne

VS.

(69a‘) ***šp.*** *La industria* ***ha prosperado*** *mucho.*→ prosperovala až do teď, jsou vidět její pozitivní následky (vs. ***port.*** *A indústria* ***tem prosperado*** *muito.* → stále prosperuje a nějakou dobu ještě bude)

Yebra se v tomto případě staví proti tradičnímu výkladu, totiž že perfektum je v příkladu (69a‘) použito proto, že jsou znatelné důsledky a tvrdí, že je to jen otázka toho, zda považujeme děj za definitivně uzavřený či ještě může pokračovat. V případě (69a) považujeme děj za ukončený, nicméně jeho dopad může být stejně tak znát až teď. Rozlišuje uzavřené a otevřené časové jednotky.

Dále upozorňuje, že jsou případy, kdy užití perfekta je pro něj nepřijatelné, jako např. *Ha muerto mi padre.* RAE vysvětluje toto užití perfekta jako odraz následků a podíl emotivity,

[85] Srov. Criado del Val, M.: *Fisionomía del Español y de las lenguas modernas*. S.A.E.T.A. Madrid, 1972.

což opět Yebra odmítá s tím, že užití jednoho či druhého času nemá s emotivitou nic společného a jde jen o časovou vzdálenost *(este año* nebo *hace unos meses),* za rozhodující považuje uzavřenost či neuzavřenost časového úseku.

Dále upozorňuje na to, že pravděpodobně po vzoru příbuzné francouzštiny a italštiny se čím dál častěji v publicistice objevuje perfektum tam, kde bychom jednoznačně očekávali préteritum. Toto užití však spisovná norma nepřipouští. Jedná se o jakési „jazykové přestupky", které nejsou v publicistickém stylu výjimkou:

(70) ***šp.*** *Ayer* ***se ha llegado*** *a un acuerdo entre (…).*

(71) ***šp****. La semana pasada* ***han estado*** *reunidos.*

Na rozdíl od většiny teoretiků, kteří užití perfekta v níže uvedeném příkladě připouští a zdůvodňují ho mírou afektivnosti, kterou mluvčí situaci přikládá, Yebra v tomto případě užití perfekta odmítá s tím, že od události (zde narození mluvčího) již uběhla dlouhá doba a časová jednotka je tedy uzavřená. Spojuje tedy perfektum pouze s temporální hodnotou :

(72a) ***šp. He nacido*** *en Lyon.* (→ pro Yebru nepřijatelné)

[(72b) ***port*** . ***Nasci*** *em Lyon.*]

.

Právě jeho vágní a nejednoznačně vymezený temporální charakter umožňuje použít tento čas tam, kde není kladen důraz na časovou lokalizaci děje, tzn. že čas není explicitně vyjádřen:

(73a) ***šp.*** *¿****Has estado*** *en Londrés? (= hasta ahora)*

[(73b) ***port. Estiveste*** *em Londres?*]

Užití perfekta se dále ve španělštině upřednostňuje po časových výrazech *todavía, ya, aún, nunca, jamás, siempre:*

(74a) ***šp. Nunca he visto*** *algo parecido.*

[(74b) ***port.*** *Nunca* ***vi/tinha visto*** *alguma coisa parecida.*]

(75a) **šp.** *Todavía no* ***he terminado*** *la carrera.*

[(75b) ***port.****Ainda não* ***terminei*** *o curso.*]

V rámci portugalského perfekta však existuje ještě jedna sporná kapitola, kterou se tu pokusíme nastínit. Jedná se o výpovědi s tvarem perfekta v kombinaci s adverbiem *já,* které je jednoznačně perfektivního charakteru, čímž se s tímto paradigmatem neslučuje a protiřečí si s výše uvedenými definicemi. Autoři studie *El tiempo verbal en portugués*[86] toto užití obhajují jako děj, který se několikrát v minulosti opakoval a může se opakovat znovu, či ne:

(76) ***port.?Já temos viajado*** *de helicóptero.*

(77) ***port.?Já tenho vi****sto este filme.*

Domníváme se, že se může jednat o bezprostřední vliv španělštiny (jedná se mimo jiné o španělsky mluvící autory), týká se výhradně hovorového jazyka a objevuje se velmi sporadicky, což mimo jiné potvrdila i excerpce několika spojení tohoto typu (tj. adverbia *já* ve spojení s perfektem) z portugalského jazykového korpusu.[87]

Boléo k tomuto dodává: „*O portguês não poderá empregar o pretérito indefinido em expressões como esta: „Já esteve em Paris (algum dia).“* (Boléo 1929:336)

Campos[88] se touto otázkou zabývá a rovněž podotýká, že toto spojení je protichůdné a odporuje i jejím závěrům. Tento výskyt demonstruje na následující výpovědi:

(78) ***port.*** *O rapaz* ***já tem estado*** *doente.*

(→ potencionální odpověď na otázku: *Os sues filhos são sempre assim saudáveis? // É a primeira vez que os seus filhos estão doentes?)*

V tomto případě nezáleží na tom, zda sdělení *o rapaz estar doente* je, či není platné (aktuální) v okamžiku promluvy (navíc adverbium *já* značí, že děj se již uskutečnil). Tvar perfekta v kombinaci s adverbiem *já* způsobuje podle Campos následující modifikace významu perfekta (tj. odchylky od výše zmíněných funkcí): a) nabývá zde rysu iterativnosti

[86] Srov. Sabio Pinilla, A; Díaz Ferrero, A.M. In: *El tiempo verbal en cinco lenguas*. Granada, 2003 (s. 103-177)
[87] Např. spojení *„já tenho ido“* mělo pouhé dva výskyty a oba byly přepisem z mluveného jazyka; *„já tenho viajado“* se nevyskytovalo ani jednou; *„tenho estado“* pouhý jeden výskyt, opět z mluveného projevu; *„tenho visto“* se objevilo desetkrát se stoprocentním výskytem v mluveném jazyce.
[88] Campos 1984:45

(ať již ve spojení se slovesy konkluzivními či nekonkluzivními); b) aspekt imperfektivnosti je zde potlačen (neutralizován); c) temporální charakter perfekta je taktéž modifikován, vzhledem k tomu, že událost nezahrnuje moment promluvy.

Přestože je užití perfekta ve španělštině značně subjektivního charakteru a v určitých oblastech je zcela z běžného jazyka vytlačeno jsou případy, kdy je jeho užití formálně ustáleno. V oznámeních o narození dítěte či zprávách o uzavření manželství (tj. v pozitivních zprávách) se tradičně užívá perfektum:

(79) **šp.** *En la Iglesia de [A]* ***se ha celebrado*** *la boda de la señorita [X] con don [Z].*

Zatímco v nekrolozích se obvykle užívá préteritum:

(80) **šp.** *Don [X], que fue concejar de [A],* ***falleció*** *el pasado viernes en (...).*

Obecně je španělské perfektum hojně užívaným časem v publicistice, neboť dodává sdělení na aktuálnosti:

(81) **šp.** *Salgado* ***ha asegurado*** *que el sistema será "más solidario" y* ***ha garantizado*** *que "favorecerá el estado del bienestar"(...).*

V portugalštině tvoří výjimku obrat *„Tenho dito.“* Jedná se o stylistický prostředek, kterým obvykle řečník končí svůj projev. V tomto případě nabývá perfektivních rysů, jedná se však o zvláštní archaizující obrat, který je vyhrazen pouze pro velmi formální situace a dodává sdělení ráz emfatičnosti.

6.2.1 Sekundární významy složeného perfekta

I toto paradigma má v obou jazycích své specifické sekundární významy (již zmíněné transpozice). V portugalštině může dojít k modální aktualizaci perfekta a ve vedlejší větě nabýt významu konjunktivu imperfekta:

(82) ***port.*** *(…) se o Soares não os* ***tem separado*** *(= tivesse separado) Inácio iria ao hospital.*

Podobně jako v případě préterita může v obou jazycích dojít k temporálnímu posunu do roviny budoucí a perfektum tak může nahradit tvar jednoduchého či složeného budoucího času (jde především o jev v hovorovém jazyce). V tomto případě tedy není referenčním bodem přítomnost, nýbrž budoucnost. Toto užití opět dodává sdělení na emfatičnosti. Kromě posunu v rovině temporální dochází u portugalského perfekta i k posunu v rovině aspektu z imperfektivního na perfektivní, jelikož odkazuje k uzavřenému časovému intervalu:

(83a) ***port.*** *Qunado a Ana chegar a casa da Maria, já o Rui a* ***tem visitado (= terá visitado).***

(83b) ***šp.*** *Hombre, el mes que viene ya* ***he presentado*** *(= habré presentado) el examen.*

Ve španělštině se s perfektem můžeme setkat v předvětí věty podmínkové (tzv. protasis) namísto konjunktivu imperfekta s budoucím časem v závětí (tzv. apodosis). V tomto případě opět supluje funkci budoucího času:

(84) ***šp.*** *Si ya* ***os habéis marchado*** *a las ocho, podré ir aún al cine. (= hubierais / hubieseis marchado).*

V portugalštině se naopak perfektum může objevit v závětí věty podmínkové, opět namísto budoucího času:

(85) ***port****. Se fizermos isto* ***temos alcançado*** *uma grande vitória. (= termos alcançado)*

Ve španělštině se může vyskytovat i ve vedlejších větách časových po spojce *después de que*:

(86) ***šp.*** *Después de que me lo* ***ha dicho****, da media vuelta y se va.*

Ve španělštině se můžeme setkat i z tzv. historickým perfektem, které významově odpovídá závislému perfektu nebo plusquamperfektu. Domníváme se, že toto užití je zde motivováno užitím historického prézentu v hlavní větě, který výpověď aktualizuje a posouvá blíže k momentu promluvy za účelem oživit vyprávění. Podobně i perfektum posouvá děj na časové ose blíže k současnosti:

(87) ***šp.*** *Y una vez que* ***ha cerrado*** *(= hubo cerrado / había cerrado)*
la puerta se acerca a la mesa y me dice (...).

6.2.2 Shrnutí složeného perfekta

Na základě výše uvedené analýzy funkce perfekta v jednotlivých systémech je zřejmé, že hodnota složeného perfekta v portugalštině (plošně) neodpovídá hodnotě tohoto paradigmatu ve španělštině. Je obecně známo, že v tomto paradigmatu se oba časy rozcházejí nejvýrazněji, což se nám i jednoznačně potvrdilo. Jedná se o značně obsáhlou problematiku, která byla předmětem zkoumaní již mnoha teoretiků (kteří se však v jeho definici ne vždy shodují) a vystačila by na samostatnou práci. V této kapitole jsme se pokusili obsáhnout, pokud možno co nejvíce významových nuancí tohoto tvaru s důrazem na jejich rozdílné užití v každém z jazyků.

Oba časy se shodují ve svém vztahu k přítomnosti (portugalské perfektum má však k MP blíže), která je pro ně i referenčním bodem, liší se ale ve vztahu k trvání děje a zřetelný je i rozdíl ve frekvenci užití.

Lze konstatovat, že jediným společným rysem obou paradigmat je jejich úzký vtah k bodu promluvy (současnosti mluvčího), jak mimo jiné naznačuje i vektorové znázornění. Rozdílné jsou však jejich aspektuální významy, a tudíž i jejich vztah k jednoduchému préteritu.

V průběhu vývoje složené perfektum znatelně omezilo užití préterita ve španělštině (na rozdíl od portugalštiny), jež se od něj liší v současném jazyce tím, že nevykazuje rys aktuálnosti [-akt], tj. neimplikuje důsledky pro přítomnost. Jak jsme mohli vidět, perfektum není tvarem, který by se omezoval na pouhé vyjádření temporálních vztahů. Především ve španělštině je tento čas značně subjektivní povahy (oproti préteritu, který je časem objektivním), neboť jeho prostřednictvím můžeme odhalit osobní postoj mluvčího. Opět záleží jen na uživateli jazyka, jak vyhodnotí danou situaci a případně ji zasadí do neuzavřeného časového úseku, kam spadá i on. Také proto je ve španělštině běžnější v mluveném projevu, je vhodným prostředkem v publicistickém stylu (informuje o aktuálním

dění) a v divadelních hrách (vhodný pro divadelní dialog). Již ze samotné podstaty subjektivního času tedy vyplývá, že jeho užití nemůže striktně podléhat normativním pravidlům, neboť může být psychologicky motivováno a řídí se spíše citem. Jeho časová delimitace je ve španělštině méně zřetelná, než v případě préterita, se kterým může být v určitých případech zaměňováno. Záleží i na adverbiálních spojeních, kontextu a především úhlu pohledu mluvčího, všechny tyto okolnosti rozhodují. Právě jeho vágnější charakter způsobuje komplikace při studiu. Proto při překladu do portugalštiny je nutné se uchýlit k vhodnějším jazykovým prostředkům.

Portugalské perfektum na rozdíl od španělského vykazuje rysy imperfektivnosti, čímž se shoduje s americkou variantou španělštiny. V porovnání se španělštinou má znatelně menší výskyt. V rámci románských jazyků má portugalské perfektum výjimečné postavení, což způsobuje jeho schopnost vyjádřit trvání a iterativnost až do okamžiku výpovědi bez dalších přídavných příslovečných výrazů. Při překladu do ostatních románských jazyků (ale i do češtiny) je nutné sáhnout po odpovídajících adverbiálních spojeních. Již jsme se zmínili, že v ostatních neorománských jazycích je zřetelná tendence nahrazovat složeným perfektem jednoduchý tvar préterita, k čemuž zatím v portugalštině ani španělštině nedochází[89], přestože se ve španělštině tyto dva tvary čím dál tím více sbližují (a jeví stejný sémantický rys [+perf]).

Jak jsme ale mohli vidět, názory teoretiků se na tento čas liší (a to v obou jazycích). Durativnost či iterativnost slovesného děje v portugalštině závisí na povaze významového slovesa, tyto dva rysy se však vzájemně doplňují, neboť co se cyklicky opakuje (iterativnost) logicky zároveň přetrvává (durativnost).

Můžeme tedy konstatovat, že jeden čas v portugalštině (jednoduché préteritum) může odpovídat dvěma (až třem) [90] ve španělštině (préteritum + perfektum):

<table>
<tr><td>šp. Hoy he estudiado mucho.</td><td rowspan="2">port.Hoje / Ontem estudei muito.</td></tr>
<tr><td>šp. Ayer estudié mucho.</td></tr>
</table>

Obr. č. 4

[89] Snad jen v některých zmíněných oblastech (např.Madridu) či kvůli jinak motivované preferenci mluvčího (eufonie apod.)
[90] Teoreticky vzato může navíc odpovídat i závislému perfektu ve španělštině.

Pokud jde o dvojici časů préteritum vs. perfektum, převládají ve španělštině dvě kritéria: 1) postoj mluvčího: objektivita (pouhé konstatování minulého děje bez citového či jiného vztahu mluvčího k němu) vs. subjektivita (dopad na současnost); 2) temporální hledisko (vzdálenost od MP): tj. vzdálená minulost vs. bezprostřední minulost (interval zasahující do MP). Dále může podléhat i dalším faktorům jako např. zeměpisná poloha, postoj mluvčího, stylistická preference či pouhá eufonie.V portugalštině je dominantním kritériem aspektuální povaha děje: jednorázovost (ukončenost) děje (nezávisle na tom, zda je časový úsek zcela ukončen) vs. kontinuita/iterativnost děje (trvání do MP)**,** přičemž temporalita zde ustupuje do pozadí. Jinými slovy, portugalské perfektum má kontinuálně-rezultativní charakter, zatímco španělský tvar rezultativně-perfektivní.

Student tu naráží na dvojí problém, jednak umět odlišit denotativní funkce préterita a perfekta v rámci jednoho jazyka a správně odlišit jednotlivé funkce obou časů v jednotlivých jazycích (např. při překladu z jednoho jazyka do druhého).

Kromě svého hlavního významu má tento čas v každém z jazyků i svá specifická použití. Jak jsme se mohli přesvědčit, především u španělského perfekta může dojít k výraznému temporálnímu posunu směrem do roviny futura a co do periferních významů je tedy španělské perfektum bohatší.

6.3 Cantava X Cantaba

(O-V)oV

Imperfektum si v uchovalo svou původní funkci z latiny *(cantabam)*, nicméně v románských jazycích nabylo dalších významů.[91] Ve všech románských jazycích je velmi užívaným časem a jeho užití rostlo především s rozvojem literární tvorby.[92] Také tento tvar se může zcela oprostit od temporální hodnoty a zastávat čistě modální (extratemporální) funkce; je tedy exemplárním příkladem modotemporálního paradigmatu. Jak si v této kapitole ukážeme, v obou jazycích má velmi bohatý rejstřík stylistických (modálně-pragmatických) variant. Právě časová neukotvenost umožňuje tomuto tvaru odkazovat do všech tří základních temporálních rovin (viz kapitola 6.3.1). Na úvod si však shrneme jeho společné rysy v obou jazycích.

Jeho základním sémantickým rysem je příznak kurzívnosti (postihování děje v jeho průběhu bez časového ohraničení), tzn. že je výhradně imperfektivním tvarem [-perfv][93] a bez vztahu k přítomnosti [-akt]. Tento rys vychází z jeho další stěžejní funkce, kterou je vyjádření „přítomnosti v minulosti" (vyjadřuje vlastně totéž, co prézens vzhledem k MP), proto stejně jako prézens má nedokonavý charakter. Plní tedy nezastupitelnou roli v řeči nepřímé (a polopřímé) v závislosti na minulém čase, kde nahrazuje prézens v odpovídající přímé řeči. Jako prézens v minulosti dodává ději na aktuálnosti a oživuje ho[94], proto je oblíbeným prostředkem krásné literatury. Účastníci komunikace (např. čtenáři či posluchač) vnímají danou událost jako prézentní, avšak v rovině minulosti. V takovém případě mluvíme o kopretéritu[95], které můžeme hodnotit jako čas absolutní i relativní, vzhledem k tomu, že má dvě „deiktická centra": 1) referenčním bodem (MO) je jiný děj v minulosti, se kterým má vztah současnosti (příp. následnosti); 2) druhým bodem je přítomnost mluvčího (MP), ke kterému vyjadřuje předčasnost:

---

[91] „Constatamos, então, que o indicativo imperfeito continua a alargar a sua base significativa, penetrando até domínios de conteúdo que diferem substancialmente dos seus conteúdos centrais." (Tláskal 1984:245)

[92] „Com os escritores naturalistas este imperfeito descritivo assume importância capital na língua literária e é, hoje, um dos recursos mais eficazes de que dispõem os romancistas do idioma." (Cunha a Cintra 1999:452)

[93] Některé jeho periferní významy však mohou vykazovat i rys perfektivnosti (viz kapitola 6.3.1).

[94] Podobně jako historický (narativní) prézens; oba tyto tvary mají podobné účinky, tj. aktualizovat minulost, každý však jinými prostředky: zatímco hist. prézens přenáší minulé děje do naší přítomnosti, imperfektum nás metaforicky přenáší do minulosti.

[95] Ve španělské terminologii *„copretérito"* (Bello), tj. současnost děje s jiným dějem minulým.

(88a) ***port.*** *Ele disse que* ***gostava*** *de um flautista e perguntou se eu* ***conhecia*** *alguém para participar nas gravações.*

(88b) ***šp.*** *Picasso dijo que él* ***pintaba*** *las rosas no como las* ***veía*** *sino como las* ***pensaba.***

Častým prostředkem vyprávěcího postupu je řeč polopřímá vyjadřující vnitřní monolog postavy, na rozdíl od řeči přímé se tak děje zprostředkovaně, skrze myšlení autora (obsahově je to řeč postav, formálně však řeč autorská) a vyprávění subjektivně a hovorově zabarvuje. Stojí tedy mezi řečí přímou a nepřímou, klade se však do temporální roviny neaktuální:

(89a) ***port.*** *Agora, com o rabo entalado, gemia. Traidores! Mas que os* ***metia*** *a todos na cadeia!*
(89b) ***šp.*** *El corazón del aludido dio un brinco. !Pero si le* ***conocían****!*

Je to jediné paradigma, u něhož bývá aspektuální (imperfektivní) charakter vyzdvihován nad temporální, neboť jeho hlavním úkolem je zdůraznit především způsob, jakým se děj odehrál, a ne dobu jeho konání (konec či začátek děje je bezpředmětný).[96] Kurzívní pojetí děje spočívá v tom, že děj je nazírán a prezentován jako probíhající; to, že probíhal v minulosti sice implikuje, že musel někdy začít a nejspíš i skončit, toto ohraničení však není v centru pozornosti. Odkazuje tedy na vnitřní perspektivu děje (zatímco préteritum na vnější).

Přestože jde převážně o čas relativní, může mít imperfektum i nezávislé postavení ve větě a zastávat roli času absolutního[97] (tzn. vyskytuje se samostatně, bez vztahu k jinému času). Má tak stejný význam jako préteritum s tím rozdílem, že nepopisuje děj ve své celistvosti (jako uzavřený celek), nýbrž jeho průběh bez začátku a konce. Domníváme se, že v rámci imperfekta se jedná o svízelnou kapitolu a nerodilému mluvčímu mohou leckdy drobné významové nuance tohoto postavení snadno uniknout. Na ukázku si uvedeme pár příkladů a jejich správnou interpretaci.

Například Yebra[98] se přiklání k názoru, že imperfektum v románských jazycích není nikdy možné užít s explicitním časovým údajem, který jasně vymezuje trvání (ohraničení) děje:

[96] Obvykle se imperfektum graficky znázorňuje takto: --------- ; H.Sten ve své publikaci *„Les temps du verbe fini en francais moderne.“* (1952) navrhuje značení (-)------(-) s poukazem na to, že každý minulý děj, i imperfektivní, je nějak ohraničen; jde pouze o to, že osobu, která používá imperfektum, tyto hranice nezajímají.
[97] Nicméně někteří teoretici tvrdí, že se jedná výhradně o čas relativní, neboť se vždy vztahuje k nějakému antecedentu (ačkoliv jen implicitně), tzn.vždy navazuje na jiný děj v minulosti; proto je nutné na absolutní postavení imperfekta nahlížet vždy v širším kontextu.
[98] García Yebra, V.:*Teoría y práctica de la traducción I.* Madrid, Gredos 1989.

(90a) ***port.*** *A Maria* ***era (/foi)*** *uma lutadora.*

(90a‘) ***port. *Durante toda a sua vida****, a Maria* ***era*** *uma lutadora.*

(90b) ***šp. Vivía (/ vivió / ha vivido)*** *en Londrés.*

(90b‘) ***šp. *Vivía*** *en Londrés* ***durante diez años.***

V následujícím případě je však absolutní užití imperfekta možné, neboť děj není explicitně limitován (naznačuje jen počátek děje) a z výpovědi můžeme odvodit, že děj stále ještě může trvat (podobně viz srovnání s jednoduchým préteritem v příkladech 19a‘ a 19b‘):

(91a) ***port.*** *O Rui* ***estava*** *em Lisboa* ***no ano passado****.* (→ stále se tam může nacházet)

(91b) ***šp. Hace diez años*** *Pedro* ***trabajaba*** *en Madrid.* (→ stále tam může pracovat)

Zásadní rozdíl je tedy v kulminaci děje, ke které v případě užití imperfekta (zatím) nedošlo, tzn. interval je zprava otevřený.

Pokud jde však o absolutní postavení imperfekta bez jakéhokoliv bližšího kontextu (bez návaznosti), v takovém případě je jeho užití sporné:

(92a) ***port.*** *?O Rui* ***lia*** *o livro. (quando a Maria chegou etc.)*

(92b) ***šp.*** *?María* ***corría.*** *(todos los días etc.)*

Tyto výpovědi nejsou zcela přijatelné, pokud nejsou zasazeny do širšího rámce, například prostřednictvím vedlejší věty časové *(„quando a Maria chegou“)* či doplněny adverbiálním časovým výrazem *(sempre, muitas vezes)*, které implikují např. obvyklou činnost v minulosti (viz níže př.103a, 103b).

Užití imperfekta je však možné i s přesným (bodovým) časovým údajem, opět záleží na úhlu pohledu na děj[99]:

[99] Toto užití se shoduje se španělštinou.

(93a) ***port. Às nove horas**, o João **comeu** uma maçã.*→ v tomto případě je situace popsána globálně, tzn.zahrnuje všechny fáze procesu (počáteční fázi, kulminaci a výsledný bod, tj.v tomto případě snězení jablka)

VS.

(93a‘) ***port. Às nove horas,** o João **comia** uma maçã.*→ v tomto případě je brán v potaz jen počáteční proces, ten ale není v daném časovém intervalu dokončen (pouze započat)

Ačkoliv jsou obě popsané situace situovány do minulosti, liší se způsob, jakým je prezentována jejich interní temporální struktura. Základní rozdíl je aspektového charakteru, nejde zde ani tak o temporální rozdíl jako o vidový.

Zde vidíme, že imperfektum má výrazné aspektuální rysy, které mohou mít výraznější roli než jeho rysy temporální. Oliveira na tuto skutečnost upozorňuje hned v úvodní definici imperfekta:*„O Pretérito Imperfeito é um tempo gramatical com informação de passado, mas que em muitas construções não apresenta características temporais.“* (Mateus1999:156) Podobně se o extratemporálním charakteru imperfekta zmiňuje i Černý: *„(...) siempre expresa algo más y nunca solamente las acciones pasadas.“* (Černý1969:90) V tom vidí hlavní rozdíl oproti jednoduchému préteritu.

Domníváme se, že můžeme kapitolu o **absolutním postavení** imperfekta shrnout následovně: imperfektum je neslučitelné s časovými výrazy, které mají uzavřené oba intervaly (*toda a sua vida, durante 5 anos, o fim-de-semana passado etc.)*:

(94a) ***port. ****Ontem **lia** a carta durante **duas horas / três vezes / até muito tarde.***

(94b) ***šp. ****Yo **era** un desgraciado **hasta 1996.***

je však slučitelné s temporálními výrazy, které explicitně nevyjadřují trvání, v takových případech nám není známo, zda už je daná činnost ukončena.

Takto shrnují užití imperfekta v kombinaci s časovými adverbii i autoři španělské publikace o imperfektu: *„(...) esta característica del aspecto Imperfecto de no visualizar el final de la situación y de no permitir hacer ninguna deducción sobre él es lo que hace incompatible complementos adverbiales temporales que especifiquen el final de la situación.“* (Fernández 2004:38)

Co se týče postavení bez jakéhokoliv časového určení, zde jeho užití možné pouze s interpretací obvyklosti/zvyku v minulosti *(imperfeito de hábito)*, případně je z kontextu

jasné, že s jedná o průvodní okolnost jiného děje (většinou ve tvaru préterita), či je děj označovaný imperfektem jakkoliv začleněn do širší výpovědi (tzn. má vztah k jinému ději), nicméně v takovém případě má již charakter relativního času, ačkoliv svým postavením se „tváří" jako absolutní (tzn. stojí samostatně v jednoduché větě.) Vždy je nutné vycházet ze širšího kontextu.:

(95) ***šp.*** *No* ***tenía*** *tiempo.* (→ např.odpověď na otázku *¿Porqué no has venido / viniste?)*[100]

Proto také výše uvedené příklady bez bližšího kontextu či doplnění nejsou zcela přijatelné. Podobně i autoři moderní španělské gramatiky Butt a Benjamin tvrdí že: *„(...) el imperfecto necesita siempre estar relacionado con un circunstancial de tiempo o con otro verbo, por lo que suele decirse que es un tiempo relativo."* (Butt; Benjamin1988:202) Jako příklad uvádí překlad anglické věty: „*I went to work by car."* Abychom tuto větu mohli přeložit do španělštiny (v našem případě i do portugalštiny) a rozhodli se mezi: „***fui*** *al trabajo en coche"* či *„**iba** al trabajo en coche",* v případě překladu imperfektem je nutné hledat v kontextu tohoto sdělení bližší informace, např.*"cuando el tiempo era malo"* nebo *„todos los días"* apod.

Převážně se však jedná o čas relativní, který vyjadřuje koexistenci s jiným dějem v minulosti, většinou s préteritem v hlavní větě či naopak.

Ze své podstaty kurzívního času je ideálním výrazovým prostředkem pro vyprávěcí slohový postup či popis (líčení), odtud bývá často nazýván časem deskriptivním či narativním. Čtenář se imaginárně přesune do minulosti a přihlíží vývoji vyprávěných událostí.

Imperfektum zasazuje události do minulosti, časová vzdálenost od MP je však neurčitá[101] (může být bodu promluvy blízká či vzdálená) a jeho trvání není přesně určeno. Díky svému nevyhraněnému temporálnímu významu je ideálním prostředkem pro literární popis. Děj popisovaný imperfektem je jakousi „dekorací" děje či dějovou kulisou. Často se vyskytuje ve vedlejších větách, neboť popisuje okolnosti, příčiny či pozadí hlavní dějové linie (sekundární děje), dokresluje prostředí a dotváří tak děj či protagonisty v jejich celistvosti:

(96a) ***port. Leccionava*** *química orgânica (...)* ***era*** *um sujeito alto, de uma magreza desvalida, que para além das aulas,* ***se dedicava*** *a escrever livros policiais.*

[100] Platí i pro portugalštinu.
[101] *„(...) sin tener un anclaje temporal determinado."* (Serrano 2006:121)

(97b) ***šp.*** *Juana la Loca no* ***era*** *hermosa, pero* ***tenía*** *un rostro ovalado muy fino, ojos bonitos y un poco rasgados; el cabello* ***era*** *fino y castaño, lo que la* ***hacía*** *muy atractiva.*

Imperfektivní líčení rovněž zpomaluje celkový děj, dává čtenáři plnou možnost vychutnat si detaily popisovaného obrazu:

(98a) ***port. Estava*** *uma tarde ventosa e de céu limpo de fim de Fevereiro, e ao fundo da Rua do Prado* ***vislumbravam-se*** *claridades de Primavera.*

(98b) ***šp.*** *Las cenas romanas* ***eran*** *auténticos banquetes en los que los ingredientes favoritos* ***eran*** *los más caros o los que* ***venían*** *de más lejos (…).*

Durativní charakter tohoto paradigmatu je nejzřetelnější v kombinaci s jednoduchým préteritem, s kterým značí koexistenci (děj vyjádřený préteritem je jeho součástí) a tvoří s ním vidovou opozici. Zatímco imperfektum má spíše statický charakter, préteritum je dynamickým prostředkem, který dodává ději rychlejší spád, proto se v textu často střídají, aby vyprávění nebylo příliš monotónní.

Préteritum zde odkazuje k jasně ohraničenému časovému a uzavřenému intervalu a popisuje sled hlavních událostí, zatímco činnost popsána imperfektem je durativního charakteru, časový interval je otevřený (neznáme jeho hranice) a označuje děj, který se odehrával, když do něj vstoupil jiný děj (popsaný préteritem)[102]. Prolínají se tak dvě vyprávěcí roviny: plán základní dějové linie a plán procesuálně pojatých průvodních okolností uvedených dějů[103] (imperfektum lze však využít i pro vyjádření základní dějové linie, a to v případě dějů obvyklých nebo opakovaných v minulosti):

(99a) ***port.*** *Certa tarde, quando* ***tirava*** *apontamentos no pequeno terraço, em frente ao mar,* ***passaram-me*** *um telefonema para o quarto.*

(99b) ***šp.*** *(…) según* ***avanzaba*** *de un vagón a otro siguiendo al camarero de la campanilla,* ***se me ocurrió*** *que podía hacer una specie de guión.*

[102] „É inegável que o Imperfeito tenha valor temporal e que sirva em grande parte dos casos como tempo do enquadramento do Perfeito (…).“ *(Algumas considerações acerca do P.Imperfeito*; IN: *Actas da. Associação Portuguesa de Linguística*, Lisboa, 1986*,* s.84)
[103] Viz také příklady (14a) a (14b)

Dále vyjadřuje simultánnost jednoho děje s jiným minulým dějem v imperfektu. Způsob koexistence může být dvojí: minulé děje probíhaly současně v celé délce jejich trvání (kompletní simultánnost) nebo probíhaly současně, avšak nikoliv po celou dobu trvání (částečná simultánnost):

(100a) ***port****. Enquanto ela* ***fazia*** *limpeza o marido* ***preparava*** *o jantar.*

(100b) ***šp.*** *Todos* ***callaban*** *cuando tu* ***hablabas.***

Můžeme tedy shrnout: ať se imperfektum vyskytuje v kombinaci s dalším imperfektem či préteritem, vždy je zde vztah simultánnosti. Zda použijeme v hlavní větě préteritum či imperfektum, záleží na tom, jakým způsobem pojímáme děj vyjádřený predikátem v hlavní větě (opět tu čelíme aspektuální opozici):

(101a) ***port.*** *Quando voltávamos da igreja ,* ***encontrávamos / encotrámos*** *os nossos vizinhos.*

(101b) ***šp.*** *Cuando* ***volvíamos*** *en tren,* ***veíamos / vimos*** *los almendros en flor.*

Imperfektum může označovat obvyklou či opakující se činnost v minulosti[104]. Často bývá v tomto užití doprovázeno adverbii *sempre/siempre, todos os dias/ todos los días* etc. Iterativní charakter (spolu s rysem imperfektivnosti) sbližuje tento tvar v portugalštině se složeným perfektem (liší se pouze vztahem k MP, tj. rysem aktuálnosti):

(102a) ***port. Almoçava*** *regularmente às 13 horas, sempre só, a criada* ***servia*** *a mesa,* ***retirava-se*** *(...).*

(102b) ***šp. Se sentaba*** *allí, se* ***fumaba*** *un cigarillo y* ***charlaba*** *con ellos.*

V kombinaci s časovými adverbii jako *antes, antigamente/antiguamente* může stát imperfektum opět v absolutním postavení, popisuje tak děje (převážně zvyky) zasazené do blíže neurčené vzdálené minulosti:

[104] port. *Imperfeito frequentativo* / šp. *Imperfecto frecuentativo;* podle terminologie P.Boléa *Imperfeito de hábito*

(103a) ***port.*** *Antigamente* ***caçava-se*** *por necessidade, hoje em dia é bem diferente.*

(103b) ***šp.*** *Los huesos sufrieron muchos viajes, y antiguamente lo más normal* ***era*** *transportarlos en cajas (...).*

6.3.1 Sekundární významy imperfekta[105]

Nyní se zaměříme na druhotné významy imperfekta. Můžeme předeslat, že ve většině případů užitím těchto stylistických variant si mluvčí klade za cíl zmírnit či zjemnit účinek výpovědi**.** V následujících případech může dojít jak k temporálním, aspektuálním, tak (nejčastěji) k modálním transpozicím. Někteří teoretici tvrdí, že pokud dojde u slovesného paradigmatu k odklonu od jeho původní temporální hodnoty, nabývá tento tvar hodnoty modální.[106] Nápadným rysem je i jeho hypotetický charakter a mísení reálného a snového světa[107], tzn. vytváření jakési virtuální reality. Obecně můžeme tato užití nazvat jako epistémická. V těchto případech se imperfektum nachází v absolutním postavení.

V obou jazycích plní funkci tzv. zdvořilostního imperfekta či imperfekta skromnosti, které se užívá k vyjádření přání či prosby. Jedná se o jakousi strategii v řeči, která pragmaticky oslabuje kategoričnost/naléhavost sdělení. Tento implicitní záměr mluvčího obecně nazýváme, řečí pragmatiky, ilokuční síla mluvního aktu neboli komunikační funkce výpovědi.

Sémanticky zde imperfektum opět odpovídá přítomnému času (ten by však v daném kontextu vyzněl příliš kategoricky, záleží však na komunikační situaci a záměru mluvčího, zda chce sdělení zjemnit či naopak mu dodat imperativnější ráz):

(104a) ***port. Pedia-lhe*** *(→ peço-lhe) que fosse breve, porque estou com pressa.*

(104b) ***šp. Quería*** *(→ quiero) decirle que voy a llegar un poco tarde.*

---

[105] V případě španělštiny je současné užití imperfekta velmi detailně klasifikováno (v roce 2004 vyšla obsáhlá publikace zabývající se touto problematikou; viz *El pretérito imperfecto* .Gredos. Madrid, 2004.), zatímco v portugalštině existují jen dílčí studie zabývající se vedlejšími významy tohoto paradigmatu. Pokud uvádíme příklad jen v jednom jazyce, znamená to, že jsme na takové užití v druhém jazyce nenarazili. Netroufáme si však vyloučit, že takové užití v druhém jazyce existuje, nemusí být jen tak nápadné, aby si zasloužilo samostatnou klasifikaci. Jednotlivé významové nuance imperfekta jsou velmi nepatrné, navíc se pouhybujeme na úrovni hovorového jazyka, proto je kategorizace těchto jevů v každém z jazyků značně obtížná. Omezený rozsah této práce nám však neumožňuje zkoumat každý tento odstín jednotlivě a hledat případný ekvivalent v druhém jazyce.

[106] např. Rojo, G.: *La temporalidad verbal en español.* Verba. Anuario Gallego de Filología I., 1974

[107] Alcina y Blecua mluví o *imperfecto irreal;* Ramírez mluví obecně o *imperfectos modalizados;* (Fernández 2004:91)

Jak jsme se již zmínili v úvodu naší práce, portugalština jeví oproti španělštině vyšší míru zdvořilosti, což se odráží i ve větší frekvenci zdvořilostních obratů[108]. Jak jsme si sami mohli ověřit v praxi, zatímco portugalský mluvčí užije zdvořilostní imperfektum i v méně formálních situacích (např. v kavárně), španělský se k jeho užití uchýlí spíše v situacích formálnějšího charakteru, či pokud usiluje o to, aby dotyčný na jeho návrh/přání/prosbu přistoupil (užití se samozřejmě může lišit dle individuálních preferencí, nicméně se domníváme, že tento jev je v dnešní španělštině zcela evidentní). Toto užití je v každém jazyce otázkou jazykového úzu a odlišné kulturní konvence. Může však souviset i s dnes již běžným nahrazováním kondicionálu tvarem imperfekta v portugalštině (viz níže). Srovnejme následující výpovědi:

(105a) ***port. Era*** *um prego e uma bifana, se faz favor! / E eu* ***gostava*** *duma imperial./ Por favor,* ***trazia-nos*** *um café curto e um carioca?*

(105b) ***šp.*** *Me* ***traes*** *una caña y un bocadillo de tortilla. / Yo* ***quiero*** *un café cortado. /* ***Tomaré*** *una copa de vino tinto.*

V neformální situaci však tento prostředek může mít i opačný pragmatický účinek a nabýt tak ironického odstínu, a to v případě kdy dotyčný, na nějž se žádost vztahuje, záměrně tvar imperfekta zopakuje a popře tím realizaci daného přání či požadavku (kýženého účinku ironie dosáhne tím, že zde záměrně zdůrazní temporální charakter imperfekta):

(106) ***port.*** *Querias!*

V portugalštině se zdvořilostní imperfektum užívá i v případech, kdy chce mluvčí druhému něco slušně navrhnout, přičemž nemá jistotu, zda na jeho návrh dotyčný přistoupí:

(107) ***port.*** *Sendo assim,* ***fazia*** *o almoço num instante e depois* ***saíamos.***
(→ faço / vou fazer // saímos / vamos sair)

(108) ***port.*** *Espera um pouco. Eu* ***ia*** *ali só buscar um livro. (→ vou)*

[108] Užití imperfekta ve zdvořilostních frázích se také často nazývá *imperfeito da delicadeza.*

Ve španělštině může imperfektum převzít úlohu prézentu se záměrem předjímat události, příp.“tlumočit“ něčí sdělení další osobě. (Jak tvrdí Reyes, imperfektum může implikovat intertextualitu, zde v podobě ústní, tzn. že zprostředkovaně interpretuje sdělení někoho jiného; podobně i u konativního imperfekta, viz níže):

(109) ***šp.*** *He visitado a María, está mejor; esta tarde la* ***veía*** *(=ve) el médico y la* ***recetaba*** *(=receta) los últimos fármacos.*

Zároveň může mít imperfektum „ověřovací“ funkci, například když jeden z účastníků komunikace špatně rozuměl či si chce jen určitou informaci ověřit (o tomto užití se portugalské prameny nezmiňují):

(110) ***šp.*** *¿Pero esa reunión no* ***era*** *mañana?*
(111) ***šp.*** *Perdona, ¿te* ***llamabas****?*

Španělské studie dále uvádí specifická užití imperfekta ve větách zvolacích:

(112) ***šp..*** *¡No* ***faltaba*** *más!*
(113) ***šp.*** *¡Ya lo* ***decía*** *yo!*

Ramírez[109] vyčleňuje další užití jako tzv. imperfektum omluvy či zvolání *(imperfecto de exclamación / de excusa)*, které odkazuje k nedávným událostem a jehož prostřednictvím se chce mluvčí omluvit či se ospravedlnit, nebo si jen „vzpomene nahlas“:

(114) ***šp.*** *¡No me acordaba de que* ***era*** *tu cumpleaños!*

(115) ***šp.****¡Los bancos están cerrados!* ***-*** *¡Pero si hoy* ***era*** *festivo, claro!*

Pokud by mluvčí v následujícím sdělení volil přítomný čas, čistě tím konstatuje daný fakt bez jakéhokoliv modálního odstínu:

(116a) ***šp.*** *Mañana* ***es*** *el cumpleaños de Silvia.*

[109] Srov. Fernández 2004:91

Pokud však dotyčný použije imperfektum, sdělení ztrácí temporální charakter a nabude modálního odstínu (zvolání → právě si vzpomněl). Opět tedy záleží na komunikačním záměru mluvčího:

(116a‘) **šp.** *¡Mañana* ***era*** *el cumpleaños de Silvia!*

Dále Ramírez vyčleňuje tzv. imperfektum překvapení, které bývá obvykle doplněno výrazy *pero* či *no:*

(117) **šp.** *¡Oh! ¡Pero si* ***eras*** *tú! ¡Qué alegría!*

Reyes dále do této skupiny řadí tzv. lichotící imperfektum *(imperfecto de cumplido)*, které má však velmi blízko k imperfektu vyjadřujícímu překvapení. Sémanticky zde opět odpovídá prézentu:

(118) **šp.** *¡Pero qué guapa* ***eras****!*

Na druhé straně však toto užití může mít opačný efekt a nabýt ironického odstínu (dotyčnému se potvrdí jeho původní domněnka):

(119) **šp.** *Mira que* ***eras*** *tonto (contra lo que yo pensaba).*

Jak už bylo výše řečeno, podle Reyes je ve většině těchto užití obsažen rys intertextuality (např. vzpomněli jsme si na něco, co jsme dříve věděli; interpretujeme něco, co nám sdělil někdo jiný apod.), tzn. je zde nějaká spojitost s jiným sdělením či jinou informací z minulosti. Tuto denotativní schopnost imperfekta nazývá *el valor citativo del imperfecto.*

Domníváme se však, že všechna tato užití je možné zahrnout do jedné skupiny vět zvolacích (ať už jde o vyjádření překvapení, omluvy či prostého zvolání). Jak už autoři zmíněné španělské publikace sami uvádějí: *„Se suelen reconocer una serie de usos del imperfecto etiquetados de diferentes maneras cuyo denominador común es el de la modalización.“* (Fernández 2004:90)

Dále může imperfektum v neformálním jazyce nahradit tvar prézentu v případě, že se naše plány neodvíjejí tak, jak jsme očekávali; jinými slovy, imperfektum může vyjádřit rozpor, nějakou nepříjemnost či neočekávaný zvrat situace:

(120) **šp.** *Ahora que las cosas* ***empezaban a irme bien****, he suspendido varias asignaturas.*

Zvláštní kapitolou sekundárních významů imperfekta je jeho užití v perfektivním významu, je to však jev, který je vlastní pouze psanému jazyku (především v publicistických a historických textech.) V tomto užití se oba jazyky shodují: „*Son casos de uso limitado a ciertos niveles de lengua en los que el pretérito imperfecto expresa claramente aspecto Aoristo y no aspecto Imperfecto,(...) debemos hablar de neutralización aspectual.*“ (Fernández 2004:72) Podle Ramíreze (ibid.) se toto užití vyvinulo z deskriptivního imperfekta, jehož hlavním úkolem je vymezit či popsat „vyprávěcí rámec“ příběhu. Imperfektum tak může nahradit jednoduché préteritum, přestože se jedná o děj, který je jednoznačně ukončen a explicitně časově vymezen. Tato stylisticky příznaková hodnota imperfekta dodá díky svému typicky durativnímu a deskriptivnímu charakteru sdělení jistou „živost“ a opět může mít zjemňující efekt (nepůsobí tak stroze a energicky jako v případě préterita). Podle Zavadilovy terminologie zde mluvíme o aspektuální aktualizaci:

(121a) ***port. Em Agosto de 1900 morria*** *Eça de Queirós na sua casa de Neulily.*

(121b) ***šp.*** *El dictador iraquí Sadam Hussain* ***invadía*** *Kuwait* ***el 2 de agosto.***

Pro svůj vágnější časový charakter je imperfektum oblíbeným prostředkem v úvodních frázích pohádek, povídek, legend a jiných slohových útvarů tohoto žánru, která zasazuje děj do neurčitě vzdálené minulosti a podobně jako u ludického imperfekta (viz níže) popisuje ireálné a fantaskní situace, postavy, místa apod. V případě slovesa *ser* se obvykle ve španělštině používá dnes již zastaralý tvar zvratného imperfekta:

(122a) ***port. Era*** *uma vez um príncipe que vivia num palácio (...)*

(122b) ***šp. Érase*** *una vez un castillo encantado (...)*

Narativní imperfektum může taktéž nabýt perfektivních rysů. Někdy se vyskytuje tam, kde bychom podle smyslu očekávali spíše jednoduché préteritum; bývá to u dějů v minulosti skončených, a tedy nazíraných uceleně, komplexně, perfektivně.[110] Při aspektové aktualizační transpozici se děj pojatý perfektivně prezentuje, jako by byl imperfektivní, tj. formálně se zdůrazňuje jeho průběh. Toto užití je opět stylisticky příznakové a je záležitostí především

[110] Je to vlastně jakási aspektová aktualizace, obdobná aktualizaci časové, jak ji známe z tzv. historického prézentu i v češtině: „Studuje v Brně, dokončuje studia v zahraničí a vrací se zpět do vlasti.“

beletristických textů (vyprávěcího postupu) či životopisných výkladů (např. biografie slavných osobností)[111]:

(123a) ***port.*** *O rei* ***morava*** *muito longe, numa aldeia onde os dias e as noites* ***eram*** *intermináveis (...).*

(123b) ***šp.*** *Un mes después* ***se veía*** *obligado a guardar cama y el 8 de septiembre* ***se extinguía*** *en su casa de Garmisch.*

Výrazným odstínem imperfekta je jeho hypotetická hodnota[112]. V takových případech se vztahuje k budoucnosti *(futuro hipotético).* Jak už jsme naznačili v úvodu této kapitoly, prostřednictvím imperfekta se může mluvčí vcítit do určité fiktivní role, navodit imaginární situaci a popisovat tak hypotetické děje (nejen v rovině budoucí).

Exemplárním příkladem tohoto užití je tzv. ludické (hravé); setkali jsme se však i s dalšími názvy: onirické, hypokoristické, imaginární, fiktivní, fantastické či ireálné. Používá se nejen v dětských hrách (při rozdělování rolí)[113], ale jak už vychází i z těchto označení, ve snových či fantaskních představách, např. v myšlenkách protagonistů literárního díla (opět vhodný prostředek pro vyprávěcí postup):

(124a) ***port.*** *Eu* ***era*** *o polícia e tu* ***eras*** *o ladrão.*

(124b) ***šp.*** *María se perdió en sus pensamientos.* ***Ganaba*** *una importante suma de dinero,* ***decía*** *adiós al trabajo y* ***se marchaba*** *del pueblo para recorrer el mundo.*

K těmto modálně-pragmatickým hodnotám imperfekta patří i schopnost vyjádřit určité přání, které však v momentu promluvy není realizovatelné[114]:

(125a) ***port. Tomava*** *uma cerveja e* ***ficava*** *contente.*

(125b) ***šp.*** *Ahora mismo* ***me daba*** *yo un baño en el mar.*

[111] *„pretérito biográfico"* (Fernández 2004:75)
[112] V terminologii Zavadila „potenciál eventuální"
[113] Zajímavý je postřeh Bertinetta, který tvrdí, že díky tomuto užití je imperfektum prvním minulým časem, který se děti naučí správně ovládat. (Fernández 2004:92)
[114] *imperfecto desiderativo de ocurrencia / de inspiración* ibid.str.91

V současné hovorové portugalštině je již zcela běžné nahrazovat imperfektem tvar kondicionálu (futura préterita), jednou z příčin je složitost pravidel o postavení zájmen po slovesech v podmiňovacím způsobu (mezoklize)[115]. Je jen otázkou času, kdy se toto užití kodifikuje a stane se součástí spisovné portugalštiny *(português-padrão)*[116]*:*

(126) ***port.*** *O Nuno* ***gostava*** *imenso de frequentar um curso no Brasil.*

(127) ***port.*** *Se tivesse de recomeçar a vida,* ***recomeçava****-a com os mesmos erros e paixões.*

I ve španělštině v neformálním mluveném projevu se můžeme setkat s nahrazováním imperfekta za kondicionál, ovšem v daleko menším měřítku. Nicméně na rozdíl od portugalštiny, kde je takové nahrazení v neformálním projevu považováno za ekvivalentní, ve španělštině má imperfektum v tomto případě jemnější odstín, který si můžeme ilustrovat na následujících dvou výpovědích:

(128a) ***šp.*** *A ésos* ***deberían*** *condenarlos.* → vyjadřuje jednoznačný postoj mluvčího k dané skutečnosti (o stupeň slabší než *„deben")*

(128a') ***šp.*** *A ésos* ***debían*** *condenarlos.* → vyjadřuje mírnější postoj mluvčího (není o svém tvrzení natolik přesvědčen jako v předchozím případě)

Případně může mít persuazivná odstín:

(129) ***šp.*** *Si yo fuera tú, no le* ***decía*** *nada y me* ***iba*** *sola.*

Dalším pragmatickým užitím je tzv. konativní imperfektum[117], které může vyjadřovat určitou intenci či rozhodnutí, jejichž realizace však zůstává otevřená či neuskutečněná. Mluvčí prostřednictvím imperfekta vyjadřuje svůj (příp. něčí) původní záměr, není však jisté, zda se jeho plán uskuteční (či uskutečnil). V portugalských gramatikách jsme se s touto klasifikací nesetkali (pouze Boléo o něm mluví obecně, v rámci románských jazyků). Opět se jedná o jistou konverzační strategii (epistemologický postoj mluvčího), kdy imperfektum oslabuje tón tvrzení a mluvčí tím dává najevo určitou nejistotu, pokud jde o uskutečnění děje:

[115] Srov. *Portugalština.* Leda. Praha 2001, str.204
[116] Podle Fátimy Oliveiry z Porta je užití imperfekta místo kondicionálu již kodifikováno a užívá se i ve spisovném jazyce.
[117] Boléo používá termín *imperfeito de tentativa* (lat. *imperfectum conatus)*

(130) ***šp.*** *Esta noche* ***actuaba*** *Pavarotti.*

(131) ***šp.*** *Ayer / mañana* ***se iba*** *José a Chile.*

Tláskal[118] dále upozorňuje, že periferně může imperfektum vyjadřovat i následnost v minulosti (opět funkce kondicionálu), ale tento význam je zřejmý jen z kontextu (v případě 132a z časového upřesnění *no dia seguinte)*, jinak může být zaměněn se svým invariantním významem, tj. současnost s jiným dějem v minulosti:

(132a) ***port.*** *Perguntei se* ***partia*** *(→partiria) no dia seguinte.*

Totéž platí i ve španělštině, jen s malým upřesněním: *„Los tiempos que indican simultaneidad (el presente y el imperfecto) pueden usarse con un valor de posterioridad* ***en contextos en los que se designa una situación fijada o planeada previamente.“*** (Fernández 2004:223)**:**

(132b) ***šp.*** *Nos dijo que al día siguiente* ***se iban*** *de vacaciones a Guardamar.*

6.3.2. Imperfektum v podmínkových větách

Zřetelnou tendencí poslední doby ve španělštině je stále častější užívání imperfekta ve významu hypotetičnosti (někteří autoři hovoří o „hypotetickém imperfektu“), ve větách podmínkových. Zde se tedy postavení imperfekta blíží portugalštině, přesto zatím ještě nejde o zcela běžné užití, jako v případě portugalštiny. Opět se nám přesouvá význam z roviny temporální do roviny modální. V podmínkových větách ireálných se tvar imperfekta objevuje výhradně v mluveném projevu.

V portugalštině tento jev souvisí s již zmíněnou a zcela běžnou tendencí nahrazovat imperfektem kondicionál v současném jazyce:

(133a) ***port.*** *Ele* ***era*** *célebre, si não tivesse morrido cedo.*

(133b) ***šp.*** *Si tuviese teléfono, te* ***llamaba.***

[118] Tláskal 1984:244

Gili Gaya[119] upozorňuje na možnost použít ve španělštině imperfektum v podmínkových souvětích, a to jak ve větě hlavní (apodosis neboli závětí), tak vedlejší (protasis neboli předvětí), takže jsou možné různé kombinace. Imperfektum zde může vyjadřovat jednak podmínku, za které by se mohl uskutečnit děj věty hlavní, nebo naopak děj neuskutečněný, který by se mohl realizovat, kdyby se splnila podmínka vyjádřená ve větě vedlejší; v prvním případě je ho užito namísto konjunktivu imperfekta, v druhém případě zastupuje kondicionál. Tento jev se však objevuje výhradně v mluveném projevu a jen v některých oblastech Španělska. (V portugalštině jsme se s tendencí nahrazovat v podmínkových větách konjunktiv imperfekta nesetkali):

(134a) ***šp.*** *Si* ***tenía*** *dinero, compraría esta casa.*
(134a‘) ***šp.*** *Si tuviera dinero,* ***compraba*** *esta casa.*
(134a‘‘) ***šp.*** *Si* ***tenía*** *dinero,* ***compraba*** *esta casa.*

6.3.3 Shrnutí imperfekta

Jak jsme se v této kapitole mohli přesvědčit, imperfektum má široké pole působnosti a již teď je možné předeslat, že v obou jazycích jednoznačně vykazuje nejvyšší počet sekundárních funkcí ze všech časových forem minulosti, přičemž se zdá, že o něco více významových (modálně-pragmatických) odstínů vykazuje španělské imperfektum (je jen otázkou, nakolik je španělská klasifikace těchto vedlejších významů pokročilejší či propracovanější než v portugalštině). Tento bohatý rejstřík vedlejších významů je dán jeho extratemporálním charakterem, proto je ze všech ostatních časů k modálním transpozicím nejnáchylnější, a to ve všech románských jazycích. Reyes tento jev shrnula následovně: *„El imperfecto es el tiempo pasado más proclive a desplazarse del sistema significativo de tiempo al de modo, tanto en español como en las demás lenguas románicas.“*

Zdá se, že aspektuální stránka tohoto paradigmatu je výraznější než temporální, tzn. že je především časem, který nahlíží na průběh a vývoj děje, aniž by bylo podstatné, kdy děj skončil či začal, tzn. zdůrazňuje způsob, jakým se děj odehrál, ne dobu jeho konání.

Ve svých modálních variantách se může imperfektum vztahovat ke všem časovým rovinám. Jeho bohaté pragmatické využití umožňuje mluvčímu zaujmout různé komunikační strategie. Je tedy podstatné, aby účastník komunikace rozpoznal, zda je daný tvar užit ve svém původním temporálním významu či má význam přenesený a odkazuje k modalitě, a nedošlo

[119] GILI GAYA, S.: Curso superior de síntaxis española. Barcelona, 1961

tak k významovému posunu a zkreslení informace (nepochopení). Tato skutečnost komplikuje osvojování si tohoto tvaru u nerodilých mluvčích (nemluvících románským jazykem).

Pro svůj nedokonavý aspektuální rys je časem nezaměnitelným, se stěžejním postavením v tomto slovesném podsystému a tedy velmi praktickým prostředkem, bez kterého se neobejde žádný románský jazyk. Je ústředním časem vyprávěcích slohových postupů (narativní či deskriptivní imperfektum), přičemž je ideálním výrazovým prostředkem pro statické líčení či popis okolností hlavního děje. V rovině temporální a aspektuální jsme nenašli žádné relevantní rozdíly mezi jednotlivými jazyky (proto měla tato část spíše komparativní charakter). Sdílí všechny jeho hlavní rysy, tj. imperfektivnost (výjimkou jsou jen specifické stylistické varianty, které mohou nabýt rysu perfektivnosti), časově neukotvené děje v minulosti (otevřený časový interval), koexistence s jiným minulým dějem, dějová kulisa hlavního děje, schopnost vyjádřit modalitu (ačkoliv, jak se zdá, každý jazyk v jiném rozsahu), vyjádřit iterativnost, obvyklou činnost v minulosti, prézens v minulosti aj. Přestože jde především o čas relativní, může se za určitých okolností objevit i v postavení absolutním.

Drobné významové odchylky v užití jsme tedy nalezli jen v rovině modální. Klasifikace jednotlivých užití je však značně obtížná, neboť imperfektum v sobě implikuje mnoho sémantických nuancí, ne všechny lze však jednoznačně „zaškatulkovat“; ani ve španělštině, kde je deskripce tohoto paradigmatu pokročilejší, nejsou všichni gramatikové jednotní v nomenklatuře. Společným jmenovatelem modálních užití je zmírňující tón výpovědi, větší emotivnost a expresivita výpovědi, či hypotetická hodnota. Proto je oblíbeným výrazovým prostředkem hovorové řeči.

Nejmarkantnějším rozdílem je nahrazování tvaru kondicionálu imperfektem v dnešní hovorové portugalštině, což se ve španělštině děje také, ne však se zcela ekvivalentním sémantickým obsahem a zdaleka ne v takové míře, abychom mohli mluvit o vytlačování formy kondicionálu. To je první z důvodů, proč se domníváme, že tvar imperfekta v portugalštině bude mít vyšší frekvenci výskytu. Druhým důvodem je dle našeho názoru vyšší míra zdvořilosti v portugalštině. Můžeme tedy konstatovat, že v porovnání se španělským územ je portugalský projev v případě formulace přání či prosby kultivovanější a uctivější (na úrovni hovorového jazyka). Přestože jsme u španělského imperfekta objevili více stylistických variant než u portugalského, domníváme se, že to nebude mít vliv na jeho vyšší frekvenci, vhledem k tomu, že se jedná o velmi specifické periferní významy.

Na další odchylky jsme narazili u podmínkových vět ireálných. V případě portugalštiny je zcela běžné nahrazování tvaru kondicionálu v závětí, na rozdíl od španělštiny jsme se však již nesetkali s nahrazováním konjunktivu imperfekta v předvětí tohoto typu vět.

Ve španělštině je imperfektum jediným časem nedokonavým, zatímco v portugalštině se svým aspektuálním rysem a schopností vyjádřit iterativnost děje v tomto ohledu blíží významu složeného perfekta, jen s rozdílným vztahem k MP.

6.4 Tinha cantado / Cantara / Havia cantado

X

Había cantado

(O-V)-V

Plusquamperfektum je typickým časem anaforickým (tj. relativním), neboť pro svou časovou lokalizaci v minulosti vyžaduje další referenční bod v minulosti (viz příklady 1a; 1b a 2a; 2b). Jak z jeho podstaty předminulého času vyplývá, jeho základní temporální funkcí je tedy popis děje, který se odehrál před jiným dějem (ten však může být implicitní, viz příklad 1a; 1b), který je ve vztahu předčasnosti vhledem k momentu promluvy. Interval mezi těmito událostmi je však neurčitý (není jasné, jak dlouhá doba uběhla před dalším dějem).

V obou jazycích toto paradigma vykazuje rys perfektivnosti [+perfv] a odkazuje k rovině neaktuální [-akt]. Přesto je v něm částečně zahrnut i rys durativnosti, a to díky pomocnému slovesu (složeného tvaru), které je ve tvaru imperfekta; převládl však perfektivní/terminativní význam participia. Přestože je výhradně časem relativním, opět to nevylučuje jeho samostatné postavení ve větě (viz níže). I v těchto případech však implikuje předčasnost v minulosti (což ale neplatí pro sekundární významy): děj, kterému děj vyjádřený plusquamperfektem předchází, nemusí být ani explicitně pojmenován, z morfologického vyjádření však vždy implicitně vyplývá, že děj předchází jiné událost v minulosti .

V porovnání s ostatními minulými časy indikativu (vyjma snad jen složeného perfekta v portugalštině) se vyskytuje v relativně menším měřítku, vzhledem k tomu, že vztahy, které vyjadřuje, se rovněž nevyskytují tak často, proto má větší zastoupení ve spisovném jazyce. Je však oblíbeným literárním časem, jelikož dovoluje vsunout do hlavního děje řadu menších, vedlejších dějů, většinou vysvětlujícího rázu, aniž by byl hlavní proud děje zastaven (viz příklady níže).

Criado del Val však konstatuje, že významově se tvar plusquamperfekta v románských jazycích zásadním způsobem neliší a jeho užití je na vzestupu: *„Entre las lenguas románicas apenas hay diferencia ni en el uso ni en el significado de este tiempo. En todas ellas su*

frecuencia aumenta debido al apoyo literario, que hace destacar su valor narrativo.“ (Criado del Val 1972:108)

Z diachronního hlediska došlo u tohoto tvaru k zásadní asymetrii ve vývoji: zatímco portugalský tvar na *-ra* je přímým „potomkem“ latinského plusquamperfekta indikativu *(ama(ve)ram),* ve španělštině se význam tohoto paradigmatu přesunul z indikativního způsobu do oblasti konjunktivu a dnes plní primárně funkci konjunktivu imperfekta vedle konkurenčního tvaru na *-se.* Došlo zde tedy jak k posunu na úrovni modu, tak času. Jednoduchý tvar *(cantara)* se ve španělštině postupně přestal užívat ve svém původním významu a v současném jazyce je již zcela archaismem. Periferně, ve stylu knižním, se však paradigma *cantara* může objevit i ve funkci plusquamperfekta indikativu (jako přežitek ze starého jazyka či jako stylisticky motivovaný prostředek). Například Lorenzo[120] ve své publikaci o současné španělštině upozorňuje na tendenci poslední doby, kterou je právě užívání tvaru na *-ra* ve funkci préterita a plusquamperfekta indikativu, a to především v současné španělské literatuře (jako příklad uvádí Miguela Delibese). Jedná se tedy v současné španělštině o velmi sporadický jev, se kterým se můžeme setkat výhradně v literárních textech. Autorovým záměrem je dodat vyprávění nádech archaičnosti:

(135) ***šp.*** *Esta es la calle en la que* ***viviera*** *(→ había vivido) diez años.*

Criado del Val[121] dodává, že k tomuto tvaru tíhnou především galicijští autoři. Briones[122] dále uvádí, že tvar na *-ra* je relativně častým prostředkem ve významu plusquamperfekta indikativu v některých severních oblastech Španělska, a navíc ve většině zemí Latinské Ameriky. Dále tvrdí, že tento tvar byl po svém postupném úpadku opět vzkříšen romantickými spisovateli v 19. století.

Serrano[123], autorka španělské gramatiky diskurzu, však přisuzuje tomuto tvaru daleko specifičtější výpovědní funkci; upozorňuje na pragmatickou hodnotu tvaru na *-ra* v původním indikativním významu, se kterou se můžeme setkat výhradně v psaném jazyce, především publicistice. V tomto užití má zdůraznit určitou informaci, která je mluvčímu či posluchači předem známá a zastupuje tak roli jednoduchého préterita:

(136) ***šp.*** *El que* ***fuera /fue*** *presidente del Gobierno durante la Transición.*

[120] Lorenzo Criado, E.: *Español de hoy, la lengua de ebullición*. Gredos. Madrid, 1994.
[121] Criado del Val, M.: *Fisionomía del Español y de las lenguas modernas*. S.A.E.T.A. Madrid, 1972
[122] Briones, Ana Isabel: *Dificultades del Portugués para los Hispanohablantes.* Madrid. 2001.
[123] Serrano, M.J.: *Gramática del discurso.* Madrid, AKAL. 2006.

Jak dále uvádí, v tomto zastoupení implikuje tvar na *-ra* větší výpovědní relevanci a má vyzdvihnout starou informaci, kterou publikum zná, nebo se to alespoň očekává:

(137) ***šp.*** *El príncipe usó el uniforme militar que años atrás* ***usara*** *su padre, el rey.*

Portugalské paradigma si však původní temporální význam podrželo do současnosti. K syntetickému tvaru přibyl i tvar složený, navíc se dvěma pomocnými slovesy *(ter // haver),* tudíž máme v současné portugalštině hned tři formy pro jeden čas, i když s výrazně odlišnou frekvencí výskytu. Tento stav tedy zcela neodpovídá obecné tendenci jazyků, o které se zmiňuje např. Tláskal[124], tj. redukování časových forem v souvislosti s jazykovou ekonomií (přesto patrně k postupné k redukci tvarů tíhne). Nejprve se tedy zaměříme na asymetrii forem mezi jednotlivými jazyky a jejich jazykovou (stylistickou) distribuci v každém systému.

Nyní se podíváme na trojí formu plusquamperfekta v portugalštině a pokusíme se shrnout, do kterého jazykového rejstříku každý z tvarů spadá.

Jednoduchý tvar *(cantara)* se vyskytuje častěji v písemném projevu než ve spontánním mluveném (hovorovém), odkud je progresivně vytlačován ve prospěch složeného tvaru. Tento názor sdílí většina teoretiků. *„O uso da forma simples está praticamente reduzido à língua escrita e à norma culta, sobretudo literária.“* (Campos 2005:136)

„MPQS (= simples)*, que se mantiene sólo en la lengua escrita (su uso en la lengua hablada pertenece a ciertas variedades diatópicas), ha sido sustituido casi totalmente por el MQPC* (= composto)*.“* (Aguilar 2003:123)

Po stylistické stránce je však portugalština zvýhodněna, neboť tam kde je v textu sled dějů v předminulém čase, je možné střídat jeden či druhý tvar (sporadicky i třetí s *haver)*, aby text nebyl přesycen jen jedním z nich. Při překladu do španělštiny se v takovém případě volí mezi tvarem plusquamperfekta či jednoduchým préteritem, aby text nebyl příliš zatížen. Existují však případy, kdy toto paradigma v jednoduché větě nevyjadřuje ani časový vztah vzhledem k jinému minulému ději ani vzdálenou minulost, nýbrž prostý minulý děj a plní tak funkci préterita; tato alternace opět bývá často motivována stylistickými důvody:

(138a) ***port. Tinha viajado*** *no Oriente,* ***estivera*** *em Meca, e contava que* ***fora*** *corsário grego.*

(138b) ***šp. Había viajado*** *en Oriente,* ***había estado / estuvo*** *en Meca, y contaba que* ***había sido*** *corsario griego.*

[124] Tláskal 1984:238

Na druhé straně, **složený tvar s pomocným slovesem *ter*** (které v portugalštině jednoznačně zvítězilo nad *haver*[125]; srov. také s tvarem složeného perfekta) dnes převládá v mluveném jazyce, nadále se však užívá i v jazyce psaném (opět to může být otázka stylistické volby). Objevují se však i názory, že ze stylistického hlediska implikuje perifrastický tvar vyšší míru expresivity.

Můžeme tedy shrnout, že jednoduchý tvar v portugalštině většinou spadá do jiného jazykového rejstříku (do vyššího stylu) než složený tvar s *ter*.[126]

Složený tvar s auxiliantem *haver* je ze všech tří paradigmat nejméně frekventovaný. Nicméně, jak jsme mohli zaznamenat, je v poslední době opět na vzestupu, a to především v publicistickém stylu[127], využívají jej však i soudobí autoři např. Miguel Torga, viz př. 137). Přesto je v dnešním jazyce taktéž považován za tvar knižní a je znakem velmi kultivovaného projevu[128]:

(139) ***port.*** *É claro que os mimos de D.Sância lhe* ***haviam deformado*** *o gosto(...)* (M.Torga)

(140) ***port.*** *Jardim acrescentou que* ***havia afirmado*** *ser um „general sem tropas"(...)* (Diário)

V následující tabulce jsme znázornili rozvržení jednotlivých tvarů v psaném a mluveném jazyce v současné portugalštině:

Psaný jazyk	**Mluvený jazyk**
cantara	*(cantara)*
(havia cantado)	*(havia cantado)*
tinha cantado	*tinha cantado*

Obr. č. 6

Je však nutné poznamenat, že výběr té či oné formy podléhá individuální či stylistické preferenci mluvčího (příp. literárnímu žánru nebo jazykovém rejstříku).

[125] Převaha pomocného slovesa *„ter"* nad *„haver"* se v portugalštině datuje od 17.století.

[126] Opět však může být užití jednoho či druhého tvaru záležitostí individuální preference, případně i stupně vzdělání. Většina teoretiků se však shoduje na tom, že jednoduchý tvar je v mluveném projevu na ústupu.

[127] Tento fakt jsme si ověřili prostřednictvím korpusu CTEMPúblico, který obsahuje výhradně publicistické texty; složené tvary s *haver* se sice nevyskytují ve velkém měřítku, nicméně počet výskytů není nezanedbatelný.

[128] *„En la actualidad,* ***haver*** *pertenece a la lengua culta e interviene casi exclusivamente en las formas obligativas."* (Criado del Val 972:76)

Pokud jde však o volbu mezi jednoduchým a složeným tvarem v portugalštině, upřednostňuje se složený tvar před jednoduchým v případě, že by mohlo dojít k záměně s jednoduchým préteritem v 3. osobě plurálu:

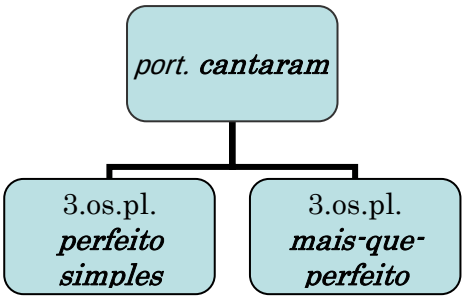

Obr. č.7

Významově jsou tedy všechny tři tvary shodné (specifické sekundární významy viz kapitola 6.4.1), rozdíl je pouze stylistického charakteru, nikoliv temporální.

Pro shrnutí si uveďme resumé Vázquez Cuesty, autorky portugalské gramatiky pro španělské studenty: *„El estilo familiar de hoy da a las formas compuestas indiscutible predominio sobre las simples y la lengua escrita, aunque sigue sirviéndose de aquéllas como más elegantes y cuidadas, utiliza éstas, sobre todo en la 3.ª persona del plural, en donde la igualdad con el perfecto puede ocasionar ambigüedad.“* (Cuesta 1971:208-209)

Nyní se zaměříme na temporální významy plusquamperfekta. Jak už bylo řečeno, jeho primární funkcí je vyjádřit předčasnost vhledem k jinému préteritnímu ději:

(141a) ***port.*** *Quando ascendi a televisão, a Carla Sacramento já* ***tinha ganho*** *a corrida.*

(141b) ***šp.*** *La sesión que ayer terminó en tragedia* ***había comenzado*** *a las 10.45 horas.*

Plusquamperfektum popisuje vágně situované děje do minulosti. Může se vyskytovat i ve větách syntakticky nezávislých k vyjádření vzdálené minulosti (příp. jen implicitní předminulosti):

(142a) ***port.*** *Já antes dos celtas lá* ***tinha vivido*** *a tribo dos Conii, cujo nome se manteve até ao tempo dos lusitanos.*

(142b) ***šp.*** *Aquel Adán, por otra parte,* ***había vivido*** *hace algo menos de 200.000 años.*

Podobně jako imperfektum (avšak s rozdílným aspektem) je vhodným prostředkem pro vyprávění a literární popis, v případě plusquamperfekta je však dominantním významem temporalita. V portugalštině se v tomto případě častěji užívá jednoduchý tvar:

(143a) ***port. Casara, tivera*** *filhos, mas nada disso o* ***tocara*** *por dentro.*

(143b) ***šp.*** *Ya para entonces el rey* ***había vivido*** *en varios palacios como Louvre, el Palais Royal, Saint Germain-en-Laye o en Vincennes y nunca* ***se había visto*** *satisfecho.*

Pro svůj narativní charakter se často objevuje na začátku vyprávění. Vypravěč tím chce vyvolat ve čtenáři představu vzdálenější minulosti, až teprve po několikrát větách přebírá vyprávěcí úlohu imperfektum a préteritum:

(144a) ***port.*** *Naquela manhã eu* ***tinha despertado*** *com um pressentimento.*

(144b) ***šp.*** *Aquel día* ***habíamos salido*** *a primera hora de la tarde de Barcelona con un tímido sol invernal.*

V souslednosti časové vyjadřuje tento čas v obou jazycích předčasnost v minulosti. V portugalštině se může vyskytovat oba tvar:

(145a) ***port.*** *Disse à polícia que* ***tinha vivido*** *no mato, durante os dias em que andou desaparecida, que* ***tinha cortado*** *os seus próprios cabelos (...).*

(145b) ***šp.*** *Simón Bolívar dijo que él no* ***había podido*** *hacer ni bien ni mal, que fuerzas irresistibles* ***habían dirigido*** *la marcha de sus sucesos (...).*

V portugalštině se obvykle složený tvar často užívá po příslovci *nunca,* chceme-li vyjádřit děj až do této chvíle (MP) neuskutečněný. Ve španělštině si v těchto případech může konkurovat s tvarem složeného perfekta (viz př.76):

(146a) ***port.*** *Nunca* ***tinha ouvido*** *semelhante disparate.*

(146b) **šp.** *¡Qué impresionante! Nunca* ***había visto / he visto*** *nada igual.*

Tláskal upozorňuje na to, že tento čas bývá v portugalštině čím dál tím častěji nahrazován jednoduchým préteritem a postupně je z hovorového jazyka vytlačován: *„Esta forma suporta uma concorrência cada vez mais forte do pretérito perfeito simples.“* (Tláskal 1984:242) *„Desaparece, sistematicamente, do inventário do português familiar, concentrando-se no português-padrão.*(ibid:251)
Nemůžeme však již souhlasit s tvrzením, že tento čas postrádá periferní využití (ibid.), což se pokusíme dokázat v následující kapitole o sekundárních významech (viz kapitola 6.4.1).

Jak už bylo řečeno dříve, i ve španělštině bývá tvar plusquamperfekta nahrazován jednoduchým préteritem. Často si však konkuruje i s tvarem složeného perfekta (viz př.145). V takovém případě chce pravděpodobně mluvčí zdůraznit délku časového úseku, zatímco v případě perfekta chce zdůraznit trvání až do okamžiku promluvy. Opět je to otázka subjektivního pohledu:

(147) **šp.** *En mi vida* ***me había reído / me he reído*** *tanto.*

Ve španělštině navíc tento tvar postupně vytlačil tvar závislého perfekta (více k tomuto tématu viz kapitola 6.5) a definitivně ho odsoudil k zániku.

6.4.1 Sekundární významy plusquamperfekta

V naprosté většině sekundárních významů se jedná o modální aktualizaci. Co se týče stylistického využití tohoto paradigmatu, blíží se nejvíce imperfektu (především jeho modálním odstínům).

Podobně jako imperfektum zdvořilosti (či skromnosti), i plusquamperfektum může zeslabit výraz a dodat sdělení zjemňující účinek, např. ve zdvořilostních frázích:

(148a) **port.** *Eu* ***tinha vindo*** *para lembrar-lhe aquela dívida.*

(148b) **šp.** ***Había venido*** *a pedir una información.*

V portugalštině můžeme syntetickým tvarem nahradit tvar kondicionálu nebo konjunktivu imperfekta (v případě užití tohoto tvar v protasis podmínkových vět ireálných se tedy shoduje

s významem španělského tvaru na *-ra*) ve větách vyjadřujících přání nebo prosbu, či jsou exklamativního rázu. Vázquez Cuesta[129] však dodává, že v tomto postavení se objevuje výhradně v literárním jazyce a působí archaicky:

(149) ***port.*** *Se a mãe* ***fora*** *viva, não* ***andara*** *ela por aí sozinha.*

I ve španělštině tento tvar čím dál častěji alternuje tvar kondicionálu, tentokrát složeného; jednak z důvodů akustických, jednak proto, že oba tvary jsou situovány do roviny minulosti a mohou se objevit ve stejném kontextu, aniž by došlo k nějakému výraznějšímu významovému posunu.

Tato substituce je častá i v portugalštině. Týká se to především podmínkových vět ireálných (podobně jako nahrazování kondicionálu imperfektem):

(150a) ***port.*** *Se tivesses lido o jornal,* ***tinhas percebido*** *(= terias) o que aconteceu.*
(150b) ***šp.*** *Si hubieras leído el periódico,* ***habías entendido*** *(= habrías) lo que sucedió.*

V portugalštině se užívá jednoduchý tvar v ustálených slovních spojeních, většinou exklamativního charakteru (např. věty přací):

(151a) ***port. Quem me dera*** *ir também!*
[(151b) ***šp.*** *¡Ojalá pudiera ir también!*]

(152a) ***port. Tomara*** [130] *eu que chegasse a tempo!*
[(152b) ***šp.*** *¡Ojalá llegue a tiempo!*]

(153a) ***port. Pudera!***
[(153b) ***šp.*** *¡No faltaba más!*]

(154a) ***port. Prouvera*** *a Deus!*
[(154b) ***šp.*** *Quiéralo Dios!*]

[129] Vázquez Cuesta, P.;Mendes Da Luz, M.A.*Gramática Portuguesa.* Gredos.Madrid. 1971
[130] Časuje se ve všech osobách a vždy za ním následuje podmět. Např. *Tomáramos nós (...)!*

6.4.2 Shrnutí plusquamperfekta

Jak jsme se mohli v této kapitole přesvědčit, zásadní rozdíl mezi oběma jazyky tkví zejména v asymetrii morfologických tvarů, zatímco rozdíl v základním temporálním významu se neprojevil (jak mezi oběma jazyky, tak mezi jednotlivými tvary v rámci portugalštiny). Užití jednotlivých tvarů je otázkou stylistiky. Syntetický tvar byl v současné portugalštině z hovorového jazyka téměř vytlačen ve prospěch analytického tvaru s pomocným slovesem *ter,* který je běžný při každodenní komunikaci (je však vlastní jak mluvenému tak písemnému projevu). Přestože složený tvar s *haver* nadále zůstává na periferii jazykového systému, mohli jsme v poslední době zaznamenat jeho vzestup (o čemž jsme se přesvědčili excerpcí několika tvarů z jazykového korpusu).

Ve španělštině je aktivní pouze složený tvar s *haber,* jednoduchý tvar převzal během diachronního vývoje funkci konjunktivu imperfekta, jen výjimečně se s tímto tvarem můžeme setkat v jeho původním významu v současné literární tvorbě některých španělských autorů a sporadicky i v novinářském stylu, kde má zvláštní pragmatickou hodnotu. Můžeme tedy konstatovat, že při vyjádření předčasnosti v rovině minulosti odpovídá v rámci indikativu třem, více či méně aktivním, portugalským tvarům jeden tvar španělský (a zcela výjimečně dva).

Zároveň je však tento čas čím dál tím častěji nahrazován préteritem, na což upozorňuje především Tláskal, jde však o jev typický i pro španělštinu (kde mu navíc může konkurovat i tvar složeného perfekta). Po stylistické stránce má tento čas nejblíže k imperfektu, je oblíbeným narativní časem a s imperfektem sdílí i další společné znaky, především na úrovni modální (zdvořilostní tón či nahrazování tvaru kondicionálu).V portugalštině dále tvoří jednoduchý tvar součást některých ustálených spojení, k čemuž ve španělštině nedochází.

V obou jazycích tyto tvary vykazují perfektivní rysy [+perfv] a odkazují k rovině neaktuální [-akt].

6.5 Hube cantado

(O-V)-V

Závislé perfektum je tvar, který se částečně dochoval pouze ve španělštině. Již samotné vektorové znázornění napovídá, že závislé perfektum má obdobnou denotativní funkci jako tvar plusquamperfekta, který tento tvar v moderním jazyce již téměř nahradil (často je však nahrazován i préteritem, viz níže). Mezi oběma tvary je jen minimální významová nuance, oba značí předčasnost v minulosti; zatímco však závislé perfektum označuje „bezprostřední předčasnost", plusquamperfektum pouhou „předčasnost". Oba tvary mají stejný aspektuální charakter [+perfv] a patří k časům relativním.

Jeho užití je vázáno na časové spojky *cuando, en cuanto, apenas* apod., užívá se tedy výhradně ve vedlejších větách časových. V současném jazyce jde o tvar výrazně knižní povahy (nicméně se s ním sporadicky můžeme setkat i v moderní literatuře) a objevuje se výhradně v psaném jazyce. V běžné komunikaci se závislé perfektum nahrazuje minulým časem jednoduchým:

(155) ***šp.*** *Cuando el periodista* ***se hubo ido*** *(= se fue) Onofre quiso regresar al coche del marqués de Ut (...).*

Tento tvar se i ve španělštině nezadržitelně blíží „vyhynutí", přesto ještě stále zastává určitou stylistickou (estetickou) funkci, zejména v soudobé španělské beletrii. Lorenzo[131] se domnívá, že hlavním důvodem, proč se autor uchýlí k této formě, je vyhnout se nelibozvučnosti v případě, že za sebou následuje několik tvarů préterita, tudíž sled oxytonon (tj. slovo s přízvukem na poslední slabice).

Nahrazením tvaru préterita závislým perfektem tak autor docílí větší eufonie, což je v případě literatury důležitý rys, případně může jít jen o autorovu stylistickou preferenci. Převažují zde tedy důvody výhradně formální:

(156) ***šp.****Cuando* ***se hubo despedido*** *(= despedió), cerró la puerta y salió.*

[131] Lorenzo Criado, E.:*Español de hoy, la lengua de ebullición*. Madrid. Gredos. 1994.

Dalším důvodem postupné redukce závislého perfekta je jeho významová redundance (ve spojení s časovými spojkami, které již samy o sobě značí bezprostřední předčasnost). Následující spojení je jednoznačně pleonastické, proto se bez něj jazyk bez problému obejde, aniž by došlo k významovému posunu:

(157) ***šp.*** *Luego que* ***hubo amanecido*** *(= amaneció) salí.*

Zatímco ve španělštině tento tvar částečně přežívá i v současné tvorbě (jako druh stylistického prostředku), v portugalštině se s ním můžeme setkat pouze ve starší literatuře. Je zajímavé, že portugalština si ze své pozice konzervativního jazyka, s jinak bohatým rejstříkem slovesných tvarů, tuto formu neudržela:

(158) ***port.*** *O plano establecido e iniciado fecha-se com um ponto culminante: o tratado de comércio com o Brasil, que D.Carlos* ***teve realizado***. (R.Brandão, Os Pobres)

Boléo k absenci závislého perfekta v portugalském slovesném systému dodává: *„Este tempo desapareceu inteiramente do português. Em compensação esta língua, em virtude de ter conservado a distinção semântica entre o pretérito perfeito simples e o indefinido e de possuir dois mais-que-perfeitos, não está menos apta que as outras românicas a exprimir as diferentes nuanças do tempo passado.* (Boléo1929:340)

6.5.1 Shrnutí závislého perfekta

Jak jsme se mohli přesvědčit, španělský rejstřík minulých časů indikativu je o jeden tvar bohatší, přestože jeho užití je v současném jazyce již sporadické. Důvodem postupného vytlačování je konkurence jiných časových forem, plusquamperfekta a préterita, které v kombinaci s časovými spojkami a adverbii mohou dosáhnout stejného temporálního (antepréteritního) významu. Jedná se tedy o nejméně používaný čas indikativu, který je v moderní literatuře využíván pouze jako stylistický prostředek.V portugalštině tento tvar již zcela vymizel, což nezpůsobilo žádné výrazové ztráty. S možnými sekundárními významy jsme se u tohoto paradigmatu nesetkali.

II. **PRAKTICKÁ ČÁST**

7. Metoda práce

V této části přistoupíme k rozboru textového materiálu, na kterém se pokusíme demonstrovat naše teoretické závěry. Je nám známo, že na literárních textech nelze postulovat žádné definitivní závěry ohledně gramatických pravidel, a že zvolená metoda zkoumání dané problematiky založené na překladech textů má své nevýhody. Jak už kdosi řekl: „Literatura začíná tam, kde končí gramatika." Přesto jsme shledali tento druh textů jako nejvhodnější pro naše účely a to z následujících důvodů: k naší metodě kontrastivní studie jsou zapotřebí paralelní texty, k čemuž je literární dílo a jeho překlad ideálním pramenem; literární dílo může být zdrojem různých jazykových rejstříků a poskytnout nám tak ideální materiál (široké výrazové pole) pro zkoumání jednotlivých jazykových jevů, proto jsme se při výběru snažili najít takové dílo, které by bylo jazykově pokud možno co nejpestřejší. Paralelní umělecké texty jsme zvolili i z toho důvodu, že těžiště vyprávěcího slohového postupu spočívá ve slovesné složce výpovědi a vzhledem k zařazení děje do minulosti se v obou jazycích bude uplatňovat celý repertoár minulých časů.

Jsme si samozřejmě vědomi toho, že výsledky získané touto cestou jsou značně relevantní, neboť do výběru jednotlivých výrazových prostředků nutně vstupuje jak individuální osobnost autora, tak překladatele, a jejich osobní idiolekt (např. osobní překladatelova stylistická preference). Jak známo, překlad je rozhodovací proces[132], tzn. že dané řešení může být jen jednou z možných cest celé množiny řešení. Navíc tu může hrozit, že se nezkušený překladatel originálem nechá ovlivnit. Předpokládáme však, že v rovině minulých časů se nám tato řešení značně redukují. Z výše zmíněných důvodů jsme se snažili vybrat nejen vhodný originál, nýbrž i vhodného překladatele, čímž jsme se snažili maximálně eliminovat nežádoucí posuny v díle. Přesto bychom chtěli zdůraznit, že naše závěry budou mít pouze ilustrativní hodnotu, a to i z toho důvodu, že rozsah práce nám neumožňuje zkoumat obsáhlejší textový materiál, který by měl relevantní výpovědní hodnotu (tj. texty různých žánrů a autorů). Jak už u statistických výzkumů obecně platí, se vzrůstajícím rozsahem materiálu se posunuje i platnost výsledků směrem od částečné pravděpodobnosti k obecné

[132] Srov. Levý, J.: *Umění překladu*. Ivo Železný. Praha, 1998.

platnosti. Je však těžké určit, jak rozsáhlý materiál je třeba zpracovat, aby bylo možné považovat výsledky za relativně spolehlivé a objektivní.

Naším hlavním cílem bude excerpovat z vymezeného textového úseku všechny výskyty časových forem a srovnat je s jejich protějšky v druhém jazyce. Zaměříme se především na následující kritéria: jaký je nejčastější ekvivalent daného tvaru v druhém jazyce (především nás bude zajímat ekvivalent španělského složeného perfekta); kvantitativní výskyt jednotlivých tvarů; podíl složených a jednoduchých tvarů plusquamperfekta v portugalštině apod. Konečné výsledky znázorníme procentuálně pomocí diagramu. Vzhledem k příliš obsáhlému materiálu budeme postupovat metodou sondy, tzn. z celého díla vybereme a zpracujeme malý reprezentativní vzorek.

8. Charakteristika jazykového materiálu

Při výběru vhodného jazykového materiálu jsme se snažili maximálně zohlednit výše zmíněná rizika a hledali jsme dílo jak renomovaného moderního autora, tak zkušeného překladatele. Nejprve si uvedeme několik základních biografických údajů o autorce originálu a podáme stručnou charakteristiku díla (styl díla, synopse), poté se zaměříme na profil překladatele.

8.1 Originál

8.1.2 Autor

Pro účely naší analýzy jsme zvolili knihu *Nubosidad variable*[133] (1992) renomované španělské autorky Carmen Martín Gaite (1925-2000). Tato prozaička, esejistka, historička a filmová scenáristka vystudovala románskou filologii v Salamance. Mimo jiné byla i uznávanou překladatelkou a do španělštiny převedla několik děl klasických autorů (např. Gustava Flauberta, Virginii Woolfovou či Emily Brontëovou). Tato autorka měla blízký vztah i k portugalské literatuře, a kultuře obecně, neboť za studií obdržela stipendium na coimberské univerzitě, nějaký čas pobývala také v Lisabonu a Portu. Již v té době začala uvažovat o své budoucí disertační práci o galicijsko-portugalských zpěvnících 13. století.

V počátcích své tvorby byla ovlivněna neorealismem a dílem Franze Kafky, později se však od experimentálních postupů oprostila a zaměřila se výhradně na intimní prózu a existenciální otázky lidského života, kde hlavními tématy jsou především mezilidská komunikace a osamělost člověka. Hlavími protagonisty jsou převážně ženské hrdinky, kterým

[133] Román do češtiny zatím přeložen nebyl.

je obvykle společností přisouzena určitá sociální role, s kterou však ony nejsou schopny se smířit. Proto bývá často řazena mezi autorky feministicky laděného proudu současné španělské prózy. Její literární řeč je vynikající ukázkou současné hovorové jazyka (aniž by se však uchylovala k vulgarismům) a zároveň velmi kultivovaného vyjadřování. Carmen Martín Gaite je držitelkou mnoha prestižních literárních cen *(Premio Nadal 1957, Premio Príncipe de Asturias de las Letras 1988, Premio Castilla y León de Literatura 1992, Premio Nacional de las Letras 1994)*.

8.1.3 Charakteristika díla

Román *Nubosidad variable* byl vydán v roce 1992 v nakladatelství Anagrama v Barceloně. Ústředními postavami jsou dvě ženy ve středních letech, Mariana a Sofía, dlouholeté přítelkyně z mládí, jejichž přátelství však končí v momentě, kdy se zamilují do stejného muže. Po mnoha letech se nečekaně setkávají na vernisáži výstavy. Od této chvíle si pravidelně dopisují a postupně tak rekonstruují a bilancují své životy.

Toto dílo jsme vyhodnotili jako vhodný materiál především pro jeho převažující žánr, tj. epistolární román. Dialog mezi hlavními hrdinkami probíhá výhradně formou dopisů, ve kterých odkrývají své životní osudy, a jejichž vyprávění se postupně mění ve vnitřní monolog každé z nich. Tím, že se obě ohlížejí do minulosti, nabízí se nám vhodný materiál k posouzení. Vyprávění však není lineární, retrospektivní rovina se zde prolíná se současností obou hrdinek, román se tedy skládá ze dvou narativních plánů. Díky aktuální rovině se v příběhu objevují i autentické dialogy, které jsou opět vhodným prostředkem pro náš studijní záměr (především pro srovnání složeného perfekta).

8.2 Profil překladatele

Autorem portugalského překladu *Nebulosidade variável* (1996) je José Carlos González (1937-2000), renomovaný překladatel, ale i známý portugalský básník a významný představitel tzv. druhé generace portugalského surrealismu. V 60. letech patřil k známé skupině intelektuálů (spisovatelů, novinářů a herců), kteří se scházeli v proslulé lisabonské kavárně *Café Gelo* na Rossio. Jeho dílo je zastoupeno v mnoha portugalských antologiích (např. *Antologia da Novíssima Poesia Portuguesa*). Vystudoval práva na lisabonské univerzitě a romanistiku a politologii na Sorbonně v Paříži, kde žil dlouhá léta v exilu. Patřil k prvotřídním překladatelům ze španělštiny a francouzštiny a za své

překladatelské dílo obdržel v roce 1988 ocenění *Prémio Nacional de Tradutores da Sociedade de Língua Portuguesa.* Domníváme se tedy, že o kvalitě překladu nelze pochybovat.

9.Výsledky analýzy textu

Jak už jsme předeslali, je otázkou, kolik stran excerpovaného textu lze považovat za minimum k dosažení relativně platných výsledků. V našem případě jsme zvolili dva koherentní (tematicky uzavřené) úseky textu, tj. dvě kapitoly z vybraného literárního díla a jeho překladu o celkovém počtu cca 52 normostran, kde počet excerpovaných vzorků činil cca 918 dvojic (časových forem).[134] Záměrně jsme zvolili kapitoly, které se svým výpravným postupem poněkud liší: X. kapitola má charakter vnitřního monologu jedné z hrdinek (převládá líčení, souslednost časů); XIII. kapitola obsahuje dialogy, které se prolínají se vzpomínkami (aktuální rovina, přímá řeč).

V následující tabulce uvádíme celkový počet frekvence jednotlivých tvarů v textu:

	Portugalština		**Španělština**
složené perfektum	**1**		**64**
jednoduché préteritum	**367**		**309**
imperfektum	**451**		**448**
plusquamperfektum	**složené *(ter)***	**28**	**60**
	jednoduché	**32**	
závislé perfektum	**-**		**0**

Obr. č. 8

Jak se dalo očekávat, ne vždy finitní formě indikativu v jednom jazyce automaticky odpovídal finitní tvar indikativ v jazyce druhém. V mnoha případech překladatel volil jinou syntaktickou konstrukci (např. osobní infinitiv), či naopak, nahradil určitý syntaktický prostředek tvarem minulého času indikativu (což jedině svědčí pro kvalitu překladu a nekopírování struktury originálu).

Z celkového počtu bylo v portugalštině celkem 879 minulých časových forem a ve španělštině 881. Zbylé tvary v portugalštině byly převážně tvary konjunktivu (především ve vedlejších větách přípustkových po spojce *embora)* nebo osobního/neosobního infinitivu:

[134] Kapitoly X. a XIII., str.178-194 a 231-255 (originál); str.173-188 a 226-248 (překlad)

(159a) ***šp.*** *(...) estaba en el mismo cuarto,* ***aunque no nos veíamos*** *(...)* [s.179]
(159b) ***port.*** *(...) estava no meu próprio quarto,* ***embora não nos víssemos*** *(...)* [s.174]

(160a) ***šp.*** *(...) había un hotel muy bueno, por si algún día* ***me daba por escaparme*** *de los locos (...)* [s.190]
(160b) ***port.*** *(...) havia um hotel muito bom,* ***para o caso de algum dia eu querer fugir*** *dos malucos (...)* [s.185]

(161a) ***šp.*** *(...) no veías barreras entre la vida y la literatura,* ***por tu estar en las nubes.*** [s.183]
(161b) ***port.*** *(...) não vias barreiras entre a vida e a literatura,* ***porque andavas nas nuvens.*** [s.177]

(162a) ***šp. Parece que estabas*** *tan de verdad conmigo em aquella ladera primaveral (...).*
(162b) ***port. Parecia estares*** *tão a sério comigo naquela encosta primaveril (...).*

Zajímavým jevem ve španělštině byl znatelně vyšší výskyt historického (narativního) prézentu, zatímco portugalština v naprosté většině případů volila minulý tvar. Opět zůstává otázkou, zda se jedná o překladatelovu osobní stylistickou volbu/preferenci, či je toto stylistické užití prézentu vlastnější španělštině[135]:

(163a) ***šp.*** *Seguramente* ***es*** *lo que harías tú, Sofía.* [s.193]
(163b) ***port.*** *Certamente* ***era*** *o que tu farias, Sofia.* [s.187]

(164a) ***šp.*** *Lo que quizá tendría que hacer* ***es*** *atreverme con un texto poético (...).* [s.193]
(164b) ***port.*** *O que talvez eu teria a fazer* ***era*** *ousar um texto poético (...)* [s.187]

(165a) ***šp.*** *(...) percibiendo a través del papel la blanda contextura de una ropa* ***que se adivina de lujo*** *(...).* [s.235]
(165b) ***port.*** *(...) sentindo através do papel de embrulho a suave contextura de uma roupa* ***que se adivinhava luxuosa*** *(...).* [s.229]

(166a) ***šp. Y ahí es*** *donde se cruzó el recuerdo de Almudena (...).*
(166b) ***port. E foi aqui*** *que me atravessou a lembrança da Almudena (...).*

[135] Domníváme se, že se jedná o zajimavý podnět pro případnou kontrastivní studii.

Podle očekávání se ve španělštině také častěji objevoval tvar kondicionálu, který portugalština častěji nahrazovala tvarem imperfekta:

(167a) ***šp.*** *(...)* ***me gustaría*** *consultar contigo estas dificultades (...)* [s.190].
(167b) ***port.*** *(...)* ***gostava de*** *analisar contigo estas dificuldades (...).* [s.184]

(168a) ***šp.*** *¡Cómo* ***me gustaría*** *que estivieras aquí, Sofía!* [s.194]
(168b) ***port.*** *Como eu* ***gostava*** *que aqui estivesses, Sofia!* [s.188]

(169a) ***šp.*** *Seguramente* ***sería*** *una frase interrogativa, es lo más corriente para iniciar el diálogo (...)* [s.246]
(169b) ***port.*** *Certamente* ***ia ser*** *uma frase interrogativa, é o mais corrente para se iniciar o diálogo.* [s.239]

V obou jazycích byl nejfrekventovanějším tvarem imperfektum, což je dáno zvoleným žánrem, přičemž v portugalštině byl jeho výskyt nepatrně vyšší, vzhledem k jeho modální hodnotě, které nahradilo tvar kondicionálu. V naprosté většině si však svou temporální i extratemporální hodnotou odpovídaly (např. kondicionál v podmínkové větě, př. 170a / 170b, či zdvořilostní imperfektum, př.171a / 171b):

(170a) ***šp.*** *Tuve que empujar un poco para acá el pupitre de los cucuruchos de cartulina porque* ***si no,*** *como es bastante grande****, no cabía con holgura suficiente (...).*** [s.179]

(170b) ***port.*** *Tive de empurrar um bocado o banco de escola com os seus cocurutos de cartolina porque* ***senão****, como é bastante comprido,* ***não cabia com folga suficiente (...)****.,* [s.174]

(171a) ***šp. ¿Quería*** *usted algo más?* [s.193]
(171b) ***port. Queria*** *alguma coisa mais?* [s.187]

Taktéž se nám potvrdila tendence nahrazovat imperfektem konjunktiv v podmínkových větách ireálných v současné španělštině, jak jsme nadnesli v teoretické části (viz také př.134a / 134a‘‘):

(172a) ***šp.*** *(...) podía escaparme,* ***si lo elegía,*** *y transformarme en liebre solitaira (...).* [s.187]
(172b) ***port.*** *(...) podia evadir-me,* ***se o decidisse,*** *e transformar-me em lebre solitáraia (...).* [s.182]

Jazyková analýza dále potvrdila základní významový rozdíl mezi španělským paradigmatem *he cantado* a portugalským *tenho cantado.* V absolutní většině bylo v portugalštině nahrazeno jednoduchým préteritem, což vysvětluje nepoměr i ve frekvenci préterita:

(173a) **šp.** *(...) los* ***he leído*** *tantas veces que todo lo que* ***he escrito*** *desde entonces lleva ese sello tuyo de las descripciones minuciosas.*
(173b) **port.** *(...) que* ***li*** *tantas vezes que tudo o que* ***escrevi*** *desde então tem essa marca das descrições minuciosas.*

(174a) ***šp. Nunca me he atenido*** *a la divsión -mucho más rígida en aquellos años que ahora- entre ropa de diario y ropa de vestir (...).* [s.238]
(174b) ***port. Nunca liguei*** *à divisão - naqueles anos muito mais rígida do que agora - entre roupa de todos os dias e a roupa de festa (...).* [s.232]

(175a) ***šp.*** *-„Por cierto,* ***me han dicho*** *que lleve a quien quiera.“-*
(175b) ***port.*** *- „Por acaso,* ***disseram-me*** *para levar quem eu quisesse.“ -*

Zatímco složené perfektum bylo ve španělštině třetím nejčastějším tvarem, v portugalštině se jeho tvar vyskytl pouze jednou, a to v iterativním významu:

(176a) ***šp. He dormido****, Sofía, en muchas habitaciones de hotel a lo largo de mi vida (...).* [s.178]
(176b) ***port. Tenho dormido****, Sofia, em muitos quartos de hotel ao longo da minha vida (...).* [s.174]

Sporadicky je španělské perfektum překládáno přítomným časem:

(177a) **šp.** *Sólo* ***he venido*** *otra vez a esta casa.*
(177b) **port.** *É a segunda vez que* ***venho*** *a esta casa.*

Jak jsme se mohli přesvědčit, španělské perfektum může vyprávění dobře oživit a udržuje tak lepší kontakt se čtenářem (především díky jeho schopnosti vyvolat přímou souvislost s přítomností), což by se podle našeho názoru dalo hodnotit jako určitá stylistická výhoda.

Na druhé straně, stylistickou výhodou portugalštiny je dvojí tvar plusquamperfekta, jehož alternace (především v bezprostředně na sebe navazujících tvarech) text oproti španělskému originálu značně odlehčuje. Jak jsme se mohli při našem rozboru přesvědčit, překladatel volil tvary značně vyváženě, a proto se domníváme, že kladl důraz na eufonickou stránku textu, která byla pro jeho volbu určující. Nepatrnou převahu má však tvar jednoduchý; tam, kde následují dva za sebou, tvary se střídají. Zastoupení tohoto času bylo v obou jazycích identické:

(178a) **šp.** *Mi madre* ***se había pintado*** *y* ***se había puesto*** *tacones.* [s.235]
(178b) ***port.*** *A minha mãe* ***tinha-se pintado*** *e* ***calçara*** *sapatos de salto alto.* [s.229]

(179a) **šp.** *De pronto pasó algo muy raro: supe que el chico rubio* ***había detectado*** *mi presencia. Ni yo me* ***había movido*** *ni él* ***había vuelto*** *la cabeza. Pero se estiró hacia la derecha para coger un fuelle, y cuando lo aplicó al corazón de la brasa, ya sabía que alguien* ***había invadido*** *su recinto.* [s.246]

(179b) ***port.*** *De repente, sucedeu um coisa muito estranha: apercebi-me de que o rapaz loiro* ***tinha detectado*** *a minha presença. Nem eu* ***mexera*** *nem ele* ***voltara*** *a cabeça. Mas esticou-se para a direita para pegar num fole, e quando o aplicou ao cerne da brasa, já sabia que alguém* ***tinha penetrado*** *no seu recinto.*[s.242]

Na následujícím obrázku je znázorněno rozvržení jednoduchého a složeného tvaru plusquamperfekta v překladu:

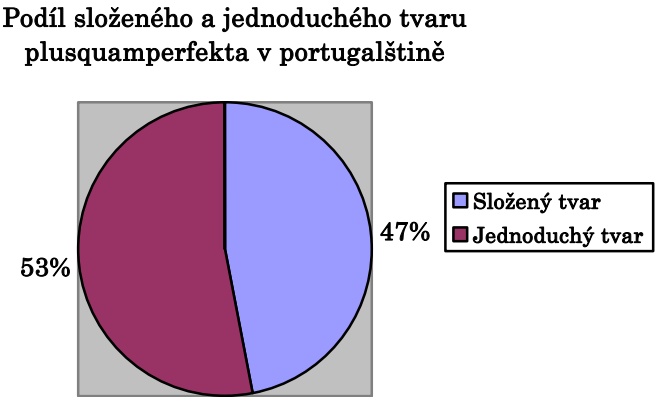

Obr. č. 9

10. Shrnutí

Na závěr praktické části můžeme konstatovat, že náš rozbor více méně potvrdil závěry z teoretické části, ačkoliv tu není dostatečný prostor na to, abychom zkoumali každý z uvedených jevů/významů zvlášť. V následujícím grafu uvádíme zastoupení jednotlivých tvarů minulých časů v každém a jazyků

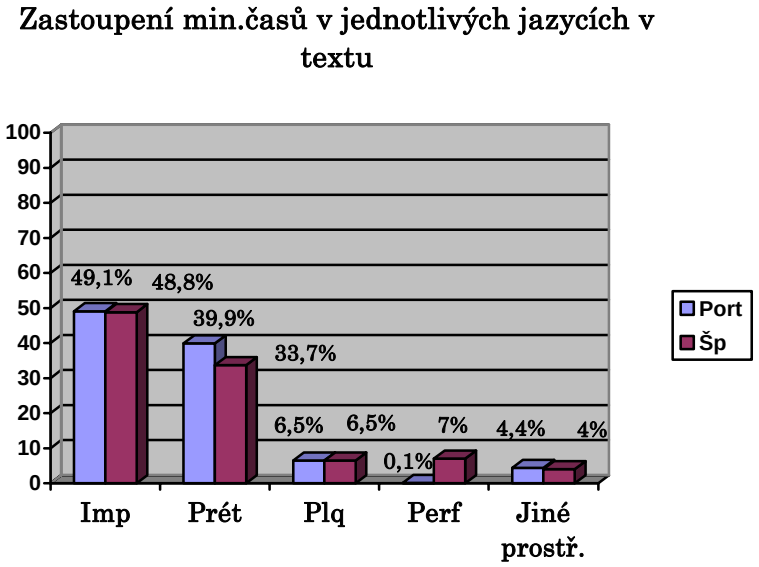

Obr. č. 10

11. Závěr

Ve své diplomové práci jsem se prostřednictvím kontrastivní metody pokusila o srovnání temporálního podsystému minulých časů indikativu v současné portugalštině a španělštině. Konfrontace jazyků natolik blízkých, mající společný původ a podobné okolnosti vývoje, je značně obtížná a často se jedná o velmi nepatrné významové nuance. V naší práci jsme se pokusili zvážit všechny odlišnosti, jak z hlediska plánu výrazu, tak z hlediska plánu obsahu. Oba jazyky disponují slovesnými tvary, které se často téměř kryjí; naše analýza však ukázala, že mohou vykazovat i rozdílné hodnoty, a to především v oblasti modu. Tyto rozdíly se na první pohled mohou zdát bezvýznamné, avšak k správnému užívání jazyka jsou zásadní.

Románské jazyky obecně disponují celou škálou prostředků, jak popsat (nejen) uplynulou událost. Přestože každý systém má mít svůj řád, nelze na jazyk nahlížet striktně či dogmaticky a snažit se každý jev jednoznačně definovat, nýbrž být objektivním pozorovatelem a respektovat přirozený jazykový vývoj. I během našeho zkoumání jsme se nejednou setkali s případem, že teoretik označil příklad z praxe za sporný.

Jak jsme se mohli přesvědčit, oba jazyky dávají prostor individuální preferenci mluvčího, jeho subjektivnímu vnímání skutečnosti či stylistickým variantám jednotlivých tvarů (např. za účelem vyhnout se monotónnosti vyprávění, docílit větší eufonie či dodat vyprávění na aktuálnosti apod.). Je to právě mluvčí, kdo rozhoduje, který z tvarů nejlépe vystihne danou situaci a k volbě jednoho či onoho tvaru ho mohou vést nejrůznější důvody Je nutné mít na paměti, že realita se ne vždy shoduje s jazykovou normou, a že v každé gramatice vládne jen zdánlivá harmonie (především pak v každodenním užívání jazyka). Je proto nutné umět rozlišit formu a funkci.

Bohatý rejstřík slovesných časů se nám jeví jako velmi užitečný vyjadřovací prostředek, a to nejen jako stylistický a expresivní prostředek pro účely krásné literatury, který může dodat vyprávění na pestrosti. Při překladu z jednoho jazyka do druhého je nutné mít na paměti jednotlivé odlišnosti, které bývají často podceňovány. Při překladu do češtiny je zapotřebí zvolit jiné stylistické a syntaktické prostředky, které adekvátně nahradí jednotlivé funkce minulých časů, kterých se češtině nedostává.

Náš výzkum prokázal, že oba jazyky v současném stavu aktivně využívají čtyři minulé časy, pouze v jiném poměru užití, a na úrovni morfologie i tvarů. Španělský temporální systém je sice o jeden čas bohatší (závislé perfektum), tento tvar je však již výhradně knižní

povahy a v moderním jazyce směřuje k zániku. Na druhé straně portugalština vykazuje vyšší počet morfologických tvarů (a to nejen v rovině minulosti).

Každé paradigma má jasně vymezenou funkci v systému. Nic nenasvědčuje tomu, že by byl některý z těchto čtyř časů na ústupu a systém minulých časů tíhnul k výraznému zjednodušení (vyjma již zmíněného závislého perfekta), v porovnání s jinými románskými jazyky.

Naše zkoumání (jak v teoretické tak praktické části) taktéž podle očekávání prokázalo, že z hlediska temporality, konkrétně vyjádření předčasnosti k rovině přítomnosti, se nejpodstatnější rozdíl týká vztahu jednoduchého préterita a složeného perfekta. V tomto případě vykazuje portugalské perfektum podobné rysy jako španělština některých oblastí Latinské Ameriky a některých (především severních) oblastí Španělska. Oba systémy se liší i v rovině aspektu, zatímco v portugalštině máme k dispozici dva časy nedokonavé, ve španělštině pouze jeden.

Jak jsme si mohli ověřit, každý z časů překračuje hranice svého temporálního významu a nabývá dalších extratemporálních významů, především modálních (imperfektum), což jsme se rovněž pokusili demonstrovat na autentickém jazykovém materiálu. Domníváme se, že znalost těchto sekundárních významů již vypovídá o pokročilé jazykové úrovni studenta.

Jazyk je dynamický systém, je jakýmsi živým organismem, který se neustále a přirozeně vyvíjí. Některé formy zanikají z důvodu přebytečnosti či ekonomizace jazyka, jiné formy nabývají dalších významů, aby tak postihly existující vztahy, které jsou jinak těžko popsatelné, případně mají za úkol zpestřit způsob výpovědi. Tyto druhotné významy se postupně dostávají z periferie jazyka do středu a naopak, proto je nutné neustále mapovat stav jazyka a tyto tendence klasifikovat. Jak jsme si mohli ukázat, ve španělštině si některé tvary časů mohou konkurovat, z čehož vyplývá, že jejich významy nejsou tak jednoznačně vymezeny jako v portugalštině. Paiva Boléo ve své studii o minulých časech v románských jazycích došel k závěru, že ze všech románských jazyků je právě ve španělštině nejobtížnější přesně vymezit význam a užití jednotlivých minulých časů.

Obecně tedy není možné se držet rigidních normativních pravidel a stanovit nějakou přesnou hierarchii. Lingvistické pole a užití každého z časů je velmi široké. Vždy vládne jistý rozpor mezi hovorovým jazykem a gramatikou.

Bohatý slovesný systém je neustále podrobován kreativnímu a komunikativnímu procesu uživatelů jazyka Proto je důležité, aby byl student daného jazyka schopen správně interpretovat sdělení, tzn. rozeznat pragmatické a modální hodnoty daného tvaru a přiřadit dané formě ten správný obsah odpovídající dané komunikativní situaci. Každý tvar má však

svůj „prototypický“ význam, který je nezávislý na kontextu. Pokusili jsme analyzovat jednotlivé diskursivní, pragmatické a sociolingvistické hodnoty, včetně stylistických variant. Žádný z aktivně užívaných časů se neomezuje na pouhé odkazování k minulosti.

Největší obtíže nastávají, když stojíme před volbou, které z paradigmat zvolit. V této chvíli je nutné si uvědomit, zda je rozhodujícím faktorem vzdálenost v čase (ať již objektivní či subjektivní), či trvání děje.

Závěrem musíme konstatovat, že se zdá až fascinující tento prokomponovaný labyrint temporálních vztahů. Pokud se nám však podaří do něj hlouběji proniknout, zjistíme, že je velmi logický. Už z tohoto důvodu by si každé z paradigmat zasloužilo větší pozornost, tudíž i samostatné zpracování.

12. Resumo

Este trabalho, intitulado *Sobre os Tempos Pretéritos nas Línguas Portuguesa e Espanhola: um estudo contrastivo baseado na obra seleccionada*, teve como principal objectivo a comparação dos sistemas temporais dos pretéritos do indicativo no português e espanhol contemporâneos, de forma a encontrar e sistematizar as suas principais diferenças, quer ao nível temporal quer ao nível extratemporal, tendo em vista as dificuldades que as relações temporais nas línguas românicas levantam a falantes de línguas não-românicas num contexto de aprendizagem de língua não-materna.

Seguimos duas linhas fundamentais neste estudo: por um lado, tornar mais claro e objectivo o complexo e labiríntico sistema temporal destas línguas; por outro lado, analisar e sistematizar as principais assimetrias entre as duas línguas neste subsistema. Esta tarefa apresenta-se particularmente difícil em línguas tão próximas, onde as nuances semânticas são subtis e minuciosas e onde o contacto linguístico pode produzir obstáculos e perturbações aos actos de comunicação, e, digamos assim, „contaminar uma língua pela outra“ (no uso quotidiano da língua, nos diversos processos de tradução, etc.).

O presente trabalho procura considerar todas as diferenças nesta área, focando como objecto de análise os planos dos significados e dos significantes. Os significados secundários ou periféricos (i.e., extratemporais), sobretudo os modais (os paradigmas modo-temporais) que exigem já uma elevada proficiência linguística, são um dos principais factores que contribuem para o acentuado grau de dificuldade das competências temporais. Outro factor que dificulta a adquisição de uma língua românica é o carácter subjectivo das formas verbais (p. ex. no caso do *perfecto compuesto* no espanhol), o que às vezes inviabiliza que o recurso às regras gramaticais.

Para mais, é importante ter em conta que cada língua é um sistema dinâmico que se desenvolve em permanência. Algumas das formas tendem a desaparecer, por motivos de economia linguística, outras adquirem novos valores semânticos que, paulatinamente, migram das periferias da língua para o centro (p. ex. de um registo coloquial ao uso de português-padrão) submetendo-se assim às necessidades comunicativas dos falantes. No nosso estudo, tentámos identificar e classificar estas tendências actuais nos dois sistemas.

Usámos uma metodologia composta de duas partes. Na primeira parte, de carácter teórico, analisámos cada um dos paradigmas com o propósito de encontrar o maior número de significados possíveis, acompanhando cada uso com exemplos autênticos que são usados na

actualidade (servimo-nos de fontes de diversos géneros; trabalhámos principalmente com os respectivos *corpus* linguísticos), com o objectivo de sublinhar as diferenças no uso de cada forma e as suas peculiaridades dentro do sistema (os seus valores pragmáticos). Para este fim, servimo-nos de trabalhos de alguns dos mais notáveis linguistas e teóricos que se têm debruçado sobre o tema em questão.

Na segunda parte, de carácter práctico, tentámos demonstrar, comprovar e exemplificar as nossas conclusões e considerações por meio de textos paralelos. Assim, usámos como objecto de análise um romance espanhol contemporâneo e a sua respectiva tradução. Para reduzir ao máximo as modificações de significado indesejáveis na tradução na língua-de-chegada, seleccionámos um tradutor de renome que estivesse em condições de garantir material linguístico relevante. Os resultados da parte práctica (as ocorrências de formas respectivas no texto) foram coligidos no diagrama em valores percentuais.

Estamos conscientes de que os resultados que recolhemos são de carácter ilustrativo, não sendo possível tirar conclusões mais gerais. Os recursos limitados desta pesquisa não permitiram analisar um material linguístico mais extenso. Não obstante, a análise do *corpus* seleccionado provou a maior parte das hipóteses enunciadas na parte teórica. Em ambas as línguas, são activos quatro tempos pretéritos, apenas com diferentes frequência de uso e, em alguns casos, com diferentes valores secundários. Na realidade, o subsistema temporal do espanhol dispõe de um tempo suplementar em relação ao português *(perfecto anterior)*, que, no entanto, é uma forma que tende a desaparecer da língua moderna e a conservar um carácter exclusivamente literário, como meio estilístico, usado na literatura contemporânea por alguns autores espanhóis, para conseguir maior eufonia ou um matiz arcaico – sendo que não temos dados objectivos acerca da tendência de eliminação destes quatro tempos, à semelhança de outras línguas românicas (p.ex. no caso do *passé simple* no francês).

O sistema português, por seu lado, dispõe de um maior número de formas morfológicas *(mais-que-perfeito)* para expressar o pretérito (e não só o pretérito); surge, então, uma assimetria quanto ao número de formas entre as duas línguas. Como era de esperar, o *perfeito composto* português e o *perfecto compuesto* espanhol registaram as maiores diferenças no plano temporal, onde se verificou uma assimetria considerável na frequência (o uso limitado no português deve-se ao seu significado muito restringido) e nas características aspectuais opostas. Em ambas as línguas, o *imperfeito / imperfecto* implicou o maior número de valores pragmáticos (sobretudo modais).

Em conclusão, podemos constatar que, pela complexidade cada um dos paradigmas, seria merecedor um projecto de estudo mais exaustivo.

Em termos da finalidade deste trabalho, esperamos que contribua para os estudos de comparação entre estas duas línguas e que ajude, em parte, ao estabelecimento de fronteiras linguísticas mais claras entre os dois sistemas e à supressão do fenómeno comummente conhecido por *portuñol* (em nossa perspectiva, indesejável) e dos *falsos amigos* (neste caso, *falsos amigos estruturais).*

13. Abstract

In our thesis entitled *On the Issue of Past Tenses in Spanish and Portuguese: Constrastive Study Based on a Selected Work* we have compared the past tense system in contemporary Spanish and Portuguese, in order to discover main differences on the temporal as well as on the extratemporal level. In general, the complexness of the repertory of past tenses in Romance languages makes the full comprehension of the problem by not native speaker extremely difficult. Moreover, the linguistic proximity of both languages can cause many interferences and the phenomenon called "false friends".

In the first "theoretical" part we have observed the principal theories of the most significant linguists and tried to demonstrate their statements on an authentic linguistic material. We have discovered many secondary meanings at every paradigm, which implicates difficulties during the study or translation. As we expected the essential difference on the temporary level consists in the use of *perfeito composto* in Portuguese and *perfecto compuesto* in Spanish, which also have different aspectual characteristics. On the other hand, most secondary (mainly modal) values are in both languages represented by *imperfeito / imperfecto*. In case of *mais-que-perfeito / pluscuamperfecto* there is an asymmetrical relation between the morphological forms: whereas there is only one active form in Spanish, in Portuguese there are two, the simple and the composed one.

In the second "practical" part we have tested our results on the Portuguese translation of the Spanish novel and observed the frequency and use of each form. But first of all we've been interested to find out which linguistic instruments were used in the Portuguese translation as the equivalent to the original form. Afterwards, we have represented our results in a diagram.

In conclusion we can submit that our contrastive analysis has confirmed most of our predictions.

14. Bibliografie

Knižní publikace:

- ALARCOS LLORACH, E.: *Estudios de gramática funcional del español.* Gredos. Madrid, 1980.
- ALARCOS LLORACH, E.: *Gramática de la lengua española.* Espasa. Madrid, 1999.
- ANTONÍNOVÁ, J.: *K rozdílům ve stavbě evropské španělštiny a portugalštiny.Morfologie.* DP, 1998.
- APARECIDA DUARTE, C.:*Diferencias de usos gramaticales entre español y portugués.*. Editorial Edinumen. Madrid, 1999.
- BELLO, A.: *Gramática de la lengua castellana*. Edaf. Madrid, 1988.
- BESEDOVÁ, J.: *Vývoj španělského slovesného systému od nejstarších španělských památek po klasické období.* DP, 1977.
- Bilíková, E.: *Přehled latinské mluvnice.* MC Nakl., Brno, 2001
- BOSQUE, I.; DEMONTE, V.: *Gramática descriptiva de la lengua española.* Espasa Campe. Madrid, 2000
- BRIONES, A. ISABEL:*Dificultades del portugués para hispanohablantes de nivel avanzado.* Madrid. 2006
- BULL, W. E.: *Time, tense, and the verb : a study in theoretical and applied linguistics, with particular attention to Spanish*. University of California Press. Berkeley, 1970.
- BUTT, J.; BENJAMIN, C.: *A new reference grammar of modern Spanishin*. Edward Arnold. London, 1988.
- CALSAMIGLIA BLANCAFORT, H.: *Funciones discursivas de tiempos verbales*. Univ.Barcelona. 1990
- CRIADO DE VAL, M.: *Fisonomía del idioma español: sus características comparadas con las del francés, italiano, portugués, inglés y alemán*. Aguilar. Madrid, 1962.
- CRIADO DEL VAL, M.: *Sintaxis del verbo español moderno.* Intense. Madrid, 1948.
- CUNHA, C.; CINTRA, L.: *Nova Gramática do Português Contemporâneo.* Ed. João Sá da Costa. Lisboa, 1999.
- ČERNÝ, J.: *Dějiny lingvistiky.* Votobia. Olomouc, 1996.
- FARIA, I. H.; PEDRO, E.R.; DUARTE, I.; GOUVEIA, CARLOS A. M.: *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa.* Ed. Caminho, Lisboa 1996.
- FERNANDEZ DIAZ, R.: *Curso de español para hablantes de portugués.* Madrid. Arco Libros, S.A. 1999.
- FERNÁNDEZ, L. G.; BERGARECHE, B. C.: *El pretérito imperfecto*. Gredos. Madrid, 2004.
- FISCHER, J. O.: *Spisovné románské jazyky v současné době.* SNP. Praha, 1948.
- GARCÍA YEBRA, V.:*Teoría y práctica de la traducción I.* Gredos. Madrid, 1989.
- GILI GAYA, S.: *Curso superior de síntaxis española*. Barcelona, 1961
- GÓMEZ TORREGO, M.*: Gramática didáctica del español.* Ed. SM, Madrid, 2007.
- GONZALO GÓMEZ, P.: *Los tiempos pasados del indicativo.* Edinumen. Madrid, 2000.
- GREPL, L. A KOL.: *Příruční mluvnice češtiny.* NLN. Praha, 1995.
- GRIJELMO, A.: *Gramática descomplicada.* Taurus. Madrid, 2006.
- HYNKOVÁ, K.: *Vyjadřování vidovosti v češtině a španělštině*. DP, 1966.
- IORDAN, I.: *Introdução à lingüística românica*. Ed. Fundação Calouste Gulbenkian. Lisboa, 1962

- JINDROVÁ, J. A KOL.: *Portugalština.* Leda. Voznice, 2003
- KAZDOVÁ, M.: *Prostředky vyjadřování českého vidu ve španělštině.* DP, 2005.
- Kolektiv autorů: *Encyklopedický slovník češtiny.* NLN. Praha 2002.
- KRÁLOVÁ, J. A KOL.: *Fiesta 3.* Fraus. Plzeň, 2003.
- LEVÝ, J.: *Umění překladu*. Ivo Železný. Praha, 1998.
- LORENZO CRIADO, E.:*Español de hoy, la lengua de ebullición*. Gredos. Madrid, 1994.
- M.HELENA MIRA MATEUS, M.H. & COL.: *Gramática da Língua Portuguesa.* Caminho. Lisboa, 2003.
- MARÇALO, M. J.: *Introdução à Linguística Funcional.* Instituto de Cultura e Apoio à Língua Portuguesa. Lisboa, 1992.
- MARCO, MARÍA ROSARIO: *El verbo español.* Madrid. Grupodis. 1984.
- MARTÍN GAITE, C.: *Nebulosidade variável.* Difel. Algés, 1996.
- MARTÍN GAITE, C.: *Nubosidad variable.* Anagrama. Barcelona, 1999.
- MATHESIUS, V.: *Čeština a obecný jazykozpyt: soubor statí.* Melantrich. Praha, 1947.
- NEVES, M. HELENA DE MOURA: *Gramática de Usos do Português.* Unesp. Lisboa, 2000.
- NOVÁKOVÁ, M.: *K problematice vidu a povahy slovesného děje v portugalštině.* DP, 1998.
- OSTRÁ, R.: *Úvod do stuida románských jazyků.* MUNI. Brno, 1995.
- PENADÉS MARTÍNEZ, I:*Lingüística contrastiva y análisis de errores.* Madrid. Edinumen. 1999
- PŘÍTEL, A.: *Syntax min.časů indikativu v moderní šp. a její srovnání s franc.* DP, 1963
- RAE: *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española.* Madrid, 1996.
- REICHENBACH, H.: *Elements of Symbolic Logic*. Dover Publications. New York, 1980.
- SAN GINES AGUILAR, P. (ED): *El tiempo verbal en cinco lenguas. (Español, Francés, Inglés, Itaiano, Portugués).* Comares. Granada, 2003.
- SECO, M.: *Gramática esencial del español.* Ed. Espasa Calpe.Madrid, 199
- SERRANO, MARÍA J.: *Gramática del discurso.* Akal. Madrid, 2006.
- SCHMIDELY, J.; A. EZQUERRA, MANUEL; HERNÁNDEZ, C.: *De una a cuatro lenguas: Intercompresión románica: del español al portugués, al italiáno y al francés.* Madrid. Arco Libros S.A. 2001.
- SMRŽ, J.: *Španělština a portugalština v diachronním pohledu.* DP, 1999.
- SOKOL, J.: *Malá filosofie člověka*. Vyšehrad. Praha, 2004.
- ŠABRŠULA, J.: *Úvod do srovnávacího studia románských jazyků.* SPN. Praha, 1980.
- ŠKULTÉTY, J.; HAMPEJS, Z.: *Úvod do románskej jazykovedy s osobnitným zreteľom na jazyky iberorománske.* Slov.pedagogické nakl. Bratislava, 1959.
- VÁZQUEZ CUESTA, P.; MENDES DA LUZ, M.A.: *Gramática Portuguesa.* Gredos. Madrid, 1971.
- VOSTROVSKÁ, O.: *Frekvence a funkce minulých časů indikativních v dílech moderních španělských autorů.* DP, 1968.
- WEINRICH, H.: *Estructura y función de los tiempos en el lenguaje*. Gredos. Madrid, 1968
- ZAVADIL, B.: *Současný španělský jazyk II. Základní slovní druhy:slovesa.* Karolinum. Praha, 1989.

Studie:

- Boléo, Paiva de Manuel: *Génese do conceito de "tempo passado" e sua expressão nas línguas românicas.* In: Biblos vol.V, 1929 (str.315-340)
- Boléo, Paiva de Manuel: *O perfeito e o pretérito em português em confronto com as outras línuas românicas* (estudo de carácter sintáctico-estilístico). Univ.de Coimbra, 1936
- Castilho, A. Teixeira de: *A syntaxe do verbo e os tempos do passado em português*. In.: Alfa n.9; 1966 (str.105-153)
- Castilho, A. Teixeira de: *Introdução ao estudo do aspecto verbal na língua portuguesa.*(In.Alfa 12, 1968)
- Ceolin, R.: *Falsos amigos estruturais entre o português e o castelhano.* Institut für Romanistik-Universität Salzburg; Dostupné z: http://www.romaniaminor.net/ianua
- Costa Campos, M. H.: *Elementos para uma definição de alguns invariantes da linguagem.* In: 1º encontro da Associação Portuguesa de Lingüística. Lisboa, 1985. (str.83-105)
- Costa Campos, M. H.: *O pretérito perfeito composto: um tempo presente?* In: Estudos da linguística portuguesa 1997 (str.115-120)
- Costa Campos, M.H.: *Para a unificação dos valores do Perfeito e do Mais-que-Perfeito em Português*. In:Livro de homenagem à prof.M.E.Ricardo Marques. 2005 (str.133-139)
- Costa Campos, M.H.: *Pretérito perfeito simples/pretérito perfeito composto:uma oposição aspectual e temporal.* In: Letras Soltas n.2 Lisboa, 1984, str.11-53
- Černý, J.: *Sobre la asimetría de categorías de tiempo y aspecto en el verbo español.* In: Philologica Pragensia, 1969, roč.12 (str.83-93)
- Jacinto, J.: *O Pretérito Perfeito Composto: de onde vem a ‚temporaridade'?* Univ.Católica Portuguesa Braga 2007*;* Dostupné z: http://209.85.129.132/search?q=cache:yd08lYjBXJgJ:www.clul.ul.pt/artigos/jacinto_joana.pdf+Joana+Jacinto+O+Pret%C3%A9rito+Perfeito+Composto&cd=1&hl=pt-PT&ct=clnk&gl=pt)
- Longo, B.N.de Oliveira; Aranha, S.; Martins, S.: *Uma abordagem contrastiva do tempo verbal.* In:Alfa 1992. São Paulo. (str.157-169)
- Lopes, O.: *Gramática Simbólica do Português*. Inst.Gulbenkian de Ciência. Lisboa, 1972
- Lüdtke, H.: *Sobre a função do verbo em românico, germânico e oslavo.* In:BF XII, 2, 1951 (str.157-183)
- Mallo, J.:*La discusión sobre el empleo de las formas verbales en -ra con función de tiempos pasados de indicativo.*Hispania 33, 1950. (s.126-139)
- Oliveira, F.: *Algumas considerações acerca do P.Imperfeito*; In: Actas da. Associação Portuguesa de Linguística, Lisboa, 1986, (s.78-95)
- Ortega y Gasset, J: *La deshumanización del arte y otros ensayos de estética.* (prolog) Alianza Editorial, Madrid, 2004.

- -Pérez Tobarra, L.: *Estudio de los nombres de los tiempos del pasado en español.* Universidad Lingüística de Moscú. In: Revista electrónica didáctica. N.7 Dostupné z: http://209.85.129.132/search?q=cache:mkS3un2wszQJ:www.mepsyd.es/redele/revista7/luisperez.pdf+perfecto+anterior&cd=2&hl=cs&ct=clnk&gl=es&lr=lang_es
- Reyes, G.:*Tiempo, modo, aspecto e intertextualidad.* Dostupné z: http://209.85.129.132/search?q=cache:go_jDMNLJMEJ:www.uned.es/sel/pdf/ene-jun-90/02%2520Graciela%2520Reyes.pdf+tiempo,+modo,+aspecto+e+intertextualidad&cd=2&hl=cs&ct=clnk&gl=es&lr=lang_es
- Rojo, G. 1974: *La temporalidad verbal en español*, *Verba. Anuario Gallego de Filología* I, 1974 (str. 68-149)
- Santos, D.: *Uma classificação aspectual portuguesa do português.* Universidade de Oslo, 1996. Dostupné z: http://www.linguateca.pt/Diana/download/SantosAPL96.pdf
- Sousa Martins, A.C.: *Funções do tempo e do aspecto na dissociação de dois modos de textualização de acções: narração e relato*. Universidade do Porto. 2000. Dostupné z: http://www.prof2000.pt/users/anamartins/APLXIX.html
- Suter, A.:*Das portugiesische Pretérito Perfetto Composto.* Romanica Helvétia 97. Bern, 1984. (str.235). Dosupné z: http://www.tidsskrift.dk/print.jsp?id=100211
- Tláskal, J.: *Observações sobre Tempos e Modos em Português.* In: Estudos de linguística portuguesa. Coimbra Editora, 1984, (str. 237-255)
- Troca Pereira, R.M.: *A perífrase verbal e o aspecto.* Dostupné z: http://www.google.pt/search?hl=pt-PT&ei=i4WASqXWA4SMsAaRhq2LCg&sa=X&oi=spell&resnum=0&ct=result&cd=1&q=A+per%C3%ADfrase+verbal+e+o+aspecto+Reina+Marisol+Troca+Pereira&spell=1

Další internetové zdroje:

http://culturitalia.uibk.ac.at/hispanoteca/Foro-preguntas/Foro-de-consultas.htm

www.wordreference.com

http://www.falaresdeportugal.blogspot.com/

- **Španělský jazykový korpus:**

www.rae.es (CREA)

- **Portugalský jazykový korpus:**

http://www.linguateca.pt/CETEMPublico/

www.corpusdoportugues.org/x.asp